

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

2018

ARKEOLOJİ ABD

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT SARIN

ORTA FIRAT BÖLGESİ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT SARIN

GAZİANTEP
HAZİRAN 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ORTA FIRAT BÖLGESİ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT SARIN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR

GAZİANTEP
Haziran 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ANA BİLİM DALI

ORTA FIRAT BÖLGESİ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRLERİ

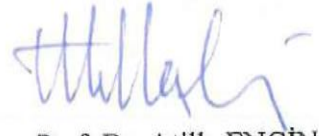
ÜMİT SARIN

Tez Savunma Tarihi: 29.06.2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ü

Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

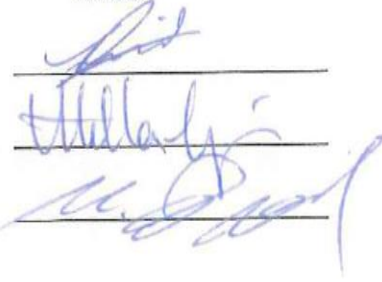
Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR

Prof. Dr. Atilla ENGİN

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

İmzası

ÖZET

ORTA FIRAT BÖLGESİ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRLERİ

SARIN Ümit
Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR
Haziran 2018, 177 Sayfa

Ele geçen yazılı belgeler ışığında, Tunç Çağı'nın sonunu getiren “Deniz Kavimleri”nin Yunanistan, Trakya, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya’da büyük bir kaos oluşturduğu bilinmektedir. Sosyo-kültürel, politik ve ekonomik olarak büyük bir etkiye sebep olan bu olay Demir Çağı’nın şekillenmesini sağlamıştır. Fakat Orta Fırat Bölgesi’nde, bu kaosun Demir Çağı’nı nasıl şekillendirdiği ve nasıl bir etki bıraktığı ile ilgili elimizde çok az arkeolojik malzeme ve yazılı belge bulunmaktadır. Ayrıca bölgenin Demir Çağı’na dair bilgi veren yazılı belgelerin doğruluğu da tartışmalı bir konudur. Belirtilen bu coğrafyadaki hareketlilik ya da göç dalgası, kırsal yerleşimlerle beraber büyük boyutlu ve korunaklı yerleşim merkezlerinin yakılıp yıkılmasına neden olmuştur. Arkeolojik kazılar sonucunda Orta Fırat Bölgesi sınırları içerisindeki merkezlerde ulaşılan yangın tabakaları da bunu doğrular niteliktedir. Fakat yaşanan bu kaos ortamı, Demir Çağı için yeni bir jeopolitik düzenin ve kentleşme modelinin oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu çalışmamızda bölgede ortaya çıkan bu gelişmelerin ne derecede kendini gösterdiği hususunda ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

Tez kapsamında Demir Çağı’nda coğrafik ve stratejik faktörlerin sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve siyasi olarak bölgede nasıl bir etkiye sahip olduğu ana başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Fırat Bölgesi, Geç Tunç Çağı, Demir Çağı, kent, kırsal yerleşim, yazılı kaynaklar.

ABSTRACT
IRON AGE CULTURES IN MIDDLE EUPHRATES REGION

SARIN Ümit

Master Thesis, Department of Archaeology

Adviser of the Thesis: Doctor Teaching Member Timur DEMİR

June 2018, 177 Pages

It is known that the "Sea Tribes", which brought the end of the Bronze Age, in the light of the written documents that have been found, created great chaos in Greece, Thrace, Anatolia, Egypt and Mesopotamia. Socio-cultural, politically and economically, this event, which caused a great influence, enabled the formation of the Iron Age. But in the Middle Euphrates region, there is very little archaeological material and written documentation about how this chaos shaped the Iron Age and how it affected it. In addition, the accuracy of written documents giving information about the Iron Age of the region is a controversial issue. The mobility or migration wave in this geographical area has led to the collapse and destruction of large, sheltered settlements along with rural settlements. As a result of the archaeological excavations, the fire layers reached at the centers within the borders of the Middle Euphrates region confirm this. But this chaos environment has provided a new geopolitical order for the Iron Age and a model of urbanization. In detail, a detailed study has been conducted on the extent to which these developments in our region have manifested themselves.

Within the scope of the thesis, it has been tried to analyze under the main headings how the geographical and strategic factors in the Iron Age have socio-cultural, economic, political and political influence on the region.

Keywords: Middle Euphrates Region, Late Bronze Age, Iron Age, city, rural settlement, written documents.

ÖNSÖZ

Orta Fırat Bölgesi; Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'nın sınırları içinde yer almaktadır. Fırat Nehri üzerindeki geçitler (Zeugma ve Samsat) ve bölgedeki önemli yol güzergâhları, farklı kültürlerin tanınmasına ve kültürel çeşitliliğin yaşanmasına neden olmuştur.

Orta Fırat Bölgesi'nde Demir Çağı genel olarak ele geçen yazılı belgeler ışığında kurgulanmaktadır. Bu belgelerin doğruluğunu kanıtlamak ve bölgenin kültürel gelişimini ortaya çıkarmak adına 19. yy.'ın ortalarından bu yana birçok yüzey araştırma ve kazı çalışması yapılmıştır. Yürütülen çalışmalarda arkeolojik açıdan birçok dönemi aydınlatacak veriler ele geçmesine rağmen Demir Çağı ile bilgiler yetersizdir. Özellikle yüzey araştırmaları sırasında ele geçen ve Demir Çağı'na tarihlendirilen seramiklerle ilgili genel bir değerlendirme henüz yapılmamıştır. Bu durum mimari ve diğer kültürel kalıntılar için de geçerlidir. Bölge çoğunlukla Arami ve Assur etkisi altında kaldığından mimari ve heykeltıraşlık alanında bazı gelişmeler göze çarpmaktadır. Fakat bu gelişimin ne derecede olduğu henüz bilinmemektedir. Bu sebeple bölgede ele geçen Demir Çağı'na ait bulgulardan yola çıkılarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Çalışmalarım sırasında desteklerini ve katkılarını esirgemeyen, bir yol gösterici olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR'e, kaynak konusunda yardım eden Dr. Öğr. Üyesi Zahide Ayşen TETİK'e ve Dr. Öğr. Üyesi Makbule EKİCİ'ye teşekkür ederim. Bu çalışmayı yürütürken sürekli yanımda olan ve maddi manevi olarak beni destekleyen aileme şükranlarımı sunuyorum.

Ümit SARIN

Haziran-2018

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
HARİTALAR LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	viii
ÇİZİMLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
 1. GİRİŞ	 1
1.1.GİRİŞ.....	1
1.2.ORTA FIRAT BÖLGESİ’NİN COĞRAFİ KONUMU VE ÖZELLİKLERİ.....	 2
1.3.BÖLGEDE YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR	6
1.4.GEÇ TUNÇ ÇAĞI’NDAN DEMİR ÇAĞI’NA ORTA FIRAT BÖLGESİ’NİN TARİHİ COĞRAFYASI.....	 9
 2. ORTA FIRAT BÖLGESİNDE YÜRÜTÜLEN KAZI ÇALIŞMALARINDA TESPİT EDİLEN DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİ.....	 26
2.1. TİLLE HÖYÜK	27
2.1.1. Demir Çağı Mimarisi	27
2.1.2. Demir Çağı Seramiği.....	29
2.1.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	31
2.2. SAMSAT.....	31
2.2.1. Demir Çağı Mimarisi	31
2.2.2. Demir Çağı Seramiği.....	32
2.3. GRİTİLLE	32
2.3.1. Demir Çağı Mimarisi	32
2.3.2. Demir Çağı Seramiği.....	33
2.3.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	33
2.4. LİDAR HÖYÜK	33

	<u>Sayfa No</u>
2.4.1. Demir Çağı Mimarisi	33
2.4.2. Demir Çağı Seramiği.....	34
2.5. MEZRAA HÖYÜK.....	34
2.5.1. Demir Çağı Mimarisi	35
2.5.2. Demir Çağı Seramiği.....	35
2.5.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	35
2.6. MEZRAA TELEİLAT	36
2.6.1. Demir Çağı Mimarisi	36
2.6.2. Demir Çağı Seramiği.....	38
2.7. ŞARAGA HÖYÜK	39
2.7.1. Demir Çağı Mimarisi	39
2.7.2. Demir Çağı Seramiği.....	40
2.7.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	41
2.8. HARABE BEZİKAN	41
2.8.1. Demir Çağı Seramiği.....	42
2.9. SAKÇAGÖZÜ	42
2.9.1. Demir Çağı Mimarisi	43
2.10. TAŞLI GEÇİT	44
2.10.1. Demir Çağı Mimarisi	44
2.11. ZİNCİRLİ.....	45
2.11.1. Demir Çağı Mimarisi	45
2.12. OYLUM HÖYÜK.....	48
2.12.1. Demir Çağı Mimarisi	48
2.12.2. Demir Çağı Seramiği.....	50
2.12.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	50
2.13. KARKAMIŞ.....	50
2.13.1. Demir Çağı Mimarisi	51
2.13.2. Demir Çağı Seramiği.....	52
2.13.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	54
2.14. DEVE HÖYÜK.....	54
2.14.1. Deve Höyük Mezarlığı.....	54
2.14.2. Demir Çağı Seramiği.....	55
2.14.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	56
2.15. TİL BARSİP (TELL AHMAR)	56
2.15.1. Demir Çağı Mimarisi	57
2.15.2. Demir Çağı Seramiği.....	59
2.15.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	61
2.16. AİN DARA.....	61
2.16.1. Demir Çağı Mimarisi	63
2.16.2. Demir Çağı Seramiği.....	64
2.17. TELL RİFA'AT	65
2.17.1. Demir Çağı Mimarisi	66
2.17.2. Demir Çağı Seramiği.....	67

	<u>Sayfa No</u>
2.17.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları	67
2.18. ALEPPO (HALEP)	67
2.18.1. Demir Çağı Mimarisi	68
2.19. TELL JURN KABİR.....	69
2.19.1. Demir Çağ Mimarisi	69
2.19.2. Demir Çağı Seramiği.....	70
2.20. TELL SHEİKH HASSAN.....	70
2.20.1. Demir Çağı Mimarisi	71
2.20.2. Demir Çağı Seramiği.....	71
2.21. TELL AFİS.....	71
2.21.1. Demir Çağı Mimarisi	72
2.21.2. Demir Çağı Seramiği.....	75
 3. ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI.....	 78
3.1 ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI.	78
 4. SONUÇ	85
4.1. SONUÇ	85
 KAYNAKÇA.....	92
 EKLER.....	118
HARİTALAR.....	118
RESİMLER	122
ÇİZİMLER	145
TABLolar.....	170
 ÖZGEÇMİŞ	176
 BACKGROUND	177

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Orta Fırat Bölgesi.

Harita 2: Orta Fırat Bölgesi'ndeki Merkezler.

Harita 3: Orta Fırat Bölgesi Erken Demir Çağı Merkezleri.

Harita 4: Orta Fırat Bölgesi Orta Demir Çağı Merkezleri.

Harita 5: Orta Fırat Bölgesi Geç Demir Çağı Merkezleri.

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Gerçin steli.

Resim 2: Tille Höyük'ün görünümü.

Resim 3: Tille Höyük, çakıl taşlı mozaik döşeme.

Resim 4: Fırat Nehri ve Tille Höyük'teki X. tabakaya ait yapılar.

Resim 5: Samsat, 7. kat çömleği.

Resim 6: Samsat, 7. kat testisi.

Resim 7: Lidar Höyük ve Fırat Vadisi.

Resim 8: Mezraa Höyük'ün görünümü.

Resim 9: Mezraa Höyük, Demir Çağı yapısından ele geçen Astarte.

Resim 10: Mezraa Teleilat, genel görünüm.

Resim 11: Mezraa Teleilat, 1B yapı katı, Yeni Assur Dönemi yapısının genel görünümü.

Resim 12: Şaraga Höyük, Erken Demir Çağı, Kiler Odası.

Resim 13: Şaraga Höyük, Demir Çağı'na ait at figürünleri.

Resim 14: Şaraga Höyük, Demir Çağı'na ait bir plaka üzerindeki kadın figürünü.

Resim 15: Harabe Bezikan Höyük, güneyden görünüş.

Resim 16: Sakçagözü'nün görünümü.

Resim 17: Yapay göl kurduğunda yaz sonunda Taşlı Geçit Höyük'ün görünümü.

Resim 18: Taşlı Geçit Höyük, B Alanı, Geç Demir Çağı, Bir geçit tarafından ayrılan ve büyük duvarlara sahip olan iki evin temelleri.

Resim 19: Taşlı Geçit Höyük, Geç Demir Çağı. evresine ait kahverengi halka bezemeli testicik.

Resim 20: Taşlı Geçit, D Alanı: 2010 yılının sonlarına doğru çekilen hava fotoğrafı; Geç Demir Çağı'na ait tek odalı iki büyük ev ve W.300 sınır duvarı.

Resim 21: Zincirli Höyük, modern sulama kanalının şehrin güneydoğusundaki sur duvarını tahribi.

Resim 22: Zincirli Höyük, “Güney Kapısı” görünümü.

Resim 23: Oylum Höyük’ün görünümü.

Resim 24: Oylum Höyük, 6. yapı evresi.

Resim 25: Oylum Höyük, Damga mühür.

Resim 26: Karkamış, Üç ayaklı kap.

Resim 27: Karkamış, Üç ayaklı kap.

Resim 28: Til Barsip (Tel Ahmar)’ın kuzeydoğudan görünümü.

Resim 29: Tell Ahmar akropolünün doğusunda “M” alanında kalan çakıllı mozaik döşeme.

Resim 30: Tell Ahmar, “S” alanı, kuzey bölümde ele geçen merdiven basamakları.

Resim 31: Tell Ahmar (Til Barsip), Orta Şehir, C2 yapısı, 6 nolu oda.

Resim 32: 1982 yılı kazıları sırasında Ain Dara Tapınağı.

Resim 33: Ain Dara, tapınağın güneyden görünümü.

Resim 34: Ain Dara Tapınağı’nın girişi ve önündeki döşemeli avlu.

Resim 35: Tel Rifa’at’ın görünümü.

Resim 36: Tell Rifa’at, “East Gate”, Ortostatlar ve tahliye kanalının görünümü.

Resim 37: Tell Rifa’at, “East Gate”, tahliye kanalı

Resim 38: Tell Rifa’at, MÖ. 7. yy., Yeni Assur mührü.

Resim 39: Tell Rifa’at, MÖ. 6. yy., Yeni Babil mührü.

Resim 40: Aleppo akropolünün kuzeybatıdan görünümü.

Resim 41: Aleppo sitadeli, Fırtına Tanrısı Adad.

Resim 42: Tel Jurn Kabir (Ekim 1994). Şehir merkezinin zirvesi modern bir su kulesi tarafından tahrip olmuştur.

Resim 43: Tell Afis, A alanı, Tapınağın planı.

Resim 44: Tell Afis, Tapınağın güneyden ve güneydoğudan görünümü.

Resim 45: Tell Afis, E alanı, 5. evreye ait avlu.

Resim 46: Tell Afis, B alanı, çevre duvarı tarafından aşındırılan yapı.

Resim 47: Tell Afis, B Alanı, tahkimat duvarının görünümü.

Resim 48: Hacıgöz aslan kabartması.

Resim 49: Yeraltı Hamamı Boğa Kabartması.

Resim 50: Aslanlı Lamassusu.

Resim 51: Sacır Üçgeni.

ÇİZİMLER LİSTESİ

- Çizim 1: Tille Höyük, Erken Demir Çağ yerleşim planı.
- Çizim 2: Tille Höyük, Geç Hitit Dönemi mimari planı.
- Çizim 3: Tille Höyük, Geç Demir Çağı, Akhamenid Dönemi mimari planı.
- Çizim 4: Tille Höyük, Orta Demir Çağı'na (IV. ve V. tabaka) ait Yivli Mallar.
- Çizim 5: Tille Höyük, Orta Demir Çağı'na (IV. ve V. tabaka) ait ikinci tipteki mallar.
- Çizim 6: Tille Höyük, Geç Demir Çağ, X. tabaka amforaları.
- Çizim 7: Samsat Höyük ve aşağı şehrin topografik planı.
- Çizim 8: Gritille, Topografik plan.
- Çizim 9: Lidar Höyük, Topografik Plan.
- Çizim 10: Lidar Höyük, 6c2 tabası mimarisi.
- Çizim 11: Mezraa Höyük, Demir Çağı üç ayaklı taş kap.
- Çizim 12: Mezraa Teleilat, tabakalara göre başlıca Demir Çağ ve Neolitik Çağ yapı kalıntılarının dağılımı.
- Çizim 13: Şaraga Höyük'ün topografik planı.
- Çizim 14: Kiremit-Kahverengi mal grubu.
- Çizim 15: Sakçagözü, Saray, Geç Hitit Dönemi.
- Çizim 16: Sakçagözü, Aslanlı Rölyef.
- Çizim 17: Sakçagözü, Çevre Duvarı (sur) girişin planı.
- Çizim 18: Taşlı Geçit Höyük, Topografik plan.
- Çizim 19: Zincirli (Sam'al) eski yerleşim merkezinin planı.
- Çizim 20: Zincirli/Sam'al Sitadeli.
- Çizim 21: Zincirli Höyük Sitadeli'nin 3 boyutlu görünümü.
- Çizim 22: Zincirli Höyük, manyetik verilerle belirginleştirilmiş aşağı şehirdeki büyük yapı (A) ve sitadelde yer alan "Yukarı Saray" yapısının planı (B).
- Çizim 23: Karkamış, Uzun Duvar Heykeli.

Çizim 24: Karkamış'ta kazı alanının planı (Su Kapısı'ndan Kral Kapısı ve Büyük Merdivene giden yol).

Çizim 25: Karkamış ve Yunus Nekropolü'nden ele geçen Demir Çağ II ve III'e ait açık şekilli "Basit Mallar".

Çizim 26: Yunus Nekropolü'nden ele geçen Demir Çağı'na ait kapalı şekilli "Basit Mallar"dan bir örnek.

Çizim 27: Deve Höyük Taş Kapılar.

Çizim 28: Til Barsip (Tell Ahmar), topografik plan.

Çizim 29: Tell Ahmar, Akropolün doğu kesimindeki 6. ve 5. tabakanın planı.

Çizim 30: Tell Ahmar akroplünde Demir Çağ II yapılarının planı: çakıllı mozaik döşeme (a), "Bâtiment Est" (b) ve 5. tabaka duvarları.

Çizim 31: Til Barsip (Tell Ahmar) Sarayı'nın Planı.

Çizim 32: Tell Ahmar (Til Barsip), Orta Şehir, C alanı.

Çizim 33: Til Barsip (Tell Ahmar), Aşağı Şehir, "E" alanının planı.

Çizim 34: Tell Ahmar, 7. ve 6. tabaka çanak çömlekleri.

Çizim 35: "Common Ware" mal grupları.

Çizim 36: "Common Ware" mal grupları.

Çizim 37: "Common Ware" mal grupları.

Çizim 38: "Cooking Pot Ware" pişirme kapları.

Çizim 39: Ain Dara şehrinin topografik planı.

Çizim 40: Ain Dara Tapınağı'nın planı.

Çizim 41: Tel Rifa'at'ın coğrafik konumu.

Çizim 42: Tell Rifa'at, topografik plan.

Çizim 43: Tell Rifa'at, "East Gate" (doğu kapısı)'nın rekonstrüksiyonu.

Çizim 44: Tell Rifa'at, II. tabakaya ait çanak çömlekler.

Çizim 45: Tell Rifa'at, Arami dönemi çanak çömlekleri.

Çizim 46: Aleppo Tapınağı'nın Planı.

Çizim 47: Tell Jurn Kabir, 2. tabakanın planı,

Çizim 48: Tell Afis, çalışılan alanın planı.

Çizim 49: Tell Afis, N Alanı, tahkimat duvarının planı.

Çizim 50: Tell Afis, Demir Çağ I, 9. ve 8. evre.

Çizim 51: Tell Afis, 7c ve 7b evre mimarisi.

Çizim 52: Tell Afis, 7a evresi.

Çizim 53: Tell Afis, G alanı, avlu.

Çizim 54: Tell Afis, L Alanı, 10. ve 8. evre.

Çizim 55: Tell Afis, B Alanı, tahkimat duvarının planı.

Çizim 56: Tell Afis, Erken Demir Çağ mal grubu.

Çizim 57: Tell Afis, Geç Tunç Çağ mal grubu.

Çizim 58: Tell Afis, pişirme kabı.

Çizim 59: Jerablus Tahtani'den ele geçen Demir Çağı'na ait aslan başı.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Orta Fırat Bölgesi’nde kazısı yapılan Demir Çağı’na ait yerleşim merkezleri.

Tablo 2: Orta Fırat Bölgesi’nde bugüne kadar yürütülen yüzey araştırmaları.

KISALTMALAR

Çizim	: zm.
Demir ağ	: D.
Editör	: Ed.
Erken Demir ağ	: ED.
Erken Tunç ağ	: ET.
figür	: fig.
Geç Demir ağ	: GD.
Geç Kalkolitik ağ	: GK.
Geç Tunç ağ	: GT.
harita	: hrt.
Hellenistik ağ	: H.
kilometre	: km.
levha	: lev.
metre	: m.
Milattan nce	: M.
Milattan Sonra	: MS.
Neolitik ağ	: N.
Orta ağ	: O.
Orta Demir ağ	: OD.
Orta Kalkolitik ağ	: OK.
Orta Tunç ağ	: OT.
plan	: pln.
resim	: res.
santimetre	: cm.
Şekil	: ek.

ve benzeri	: vb.
ve diğerleri	: vd.
yüzyıl	: yy.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda Orta Fırat Havzası'nın sınırları ile ilgili ortak bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Kuzeyde Toros Dağları ve batıda Amanos Dağları ile keskin bir hat çizebilen bölgenin doğu ve güney sınırları belirgin değildir. Bunun temel sebebi bölge tanımlandırılmasında sadece bölgenin coğrafik özelliklerinin dikkate alınmasıdır. Bölgenin politik ve sosyo-kültürel durumu gözardı edilerek yapılan her türlü tanımlandırma birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Orta Fırat Bölgesi'nin sınırları ile ilgili yapılan her türlü çalışma bu tez kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

MÖ. 12. yy.'daki Ege Göçleri'nden MÖ. 330 yılındaki Büyük İskender'in Anadolu'ya girişine kadarki süreci kapsayan dönem Demir Çağı olarak tanımlanmaktadır. Demir Çağı genel olarak Erken (MÖ. 1190-850), Orta (MÖ. 850-650/600) ve Geç (MÖ. 650/600-330) olmak üzere üç evrede incelenmektedir (Dönmez, 2010:15; Harmanşah, 2013:22). Ancak Demir Çağı'na ait arkeolojik çalışmalara bakıldığında bazı araştırmacıların Erken, Orta ve Geç Demir Çağı terimlerini kullanmak yerine “Demir Çağı I”, “Demir Çağı II” ve “Demir Çağı III” terimlerini kullandıkları gözlemlenmiştir. Fakat burada yürütülecek çalışmamızda Anadolu kronolojisinde kullanılmaya devam eden Erken, Orta ve Geç Demir Çağı terimleri tercih edilmiştir.

Bölgede yürütülen kazılar ve diğer araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan mimari, seramik ve küçük buluntular bu üç evrede incelenecektir. Böylece Orta Fırat Bölgesi'ndeki Arami, Luwi, Hitit, Assur, Babil ve Pers etkisinin yanı sıra evresel benzerlik ve farklılıklar daha ayrıntılı ele alınmaya çalışılacaktır.

Şimdiye kadar yapılan arkeolojik çalışmalarda bölgede Neolitik Dönem'den başlayarak farklı dönemlere ait birçok yerleşim yerine ve kültür kalıntısına

ulaşılmıştır. Ancak bölgenin Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı ile ilgili elimizde yeterli çalışma olmasına rağmen bölgenin Demir Çağı'nı yansıtan bilgiler oldukça yetersizdir. Özellikle Orta Fırat Bölgesi sınırları içerisinde Demir Çağı'na ait çanak çömlek kültürleri ve seramik üzerine oldukça az araştırma yapılmıştır. Söz konusu bu çalışmamızda bölgede açığa çıkartılan çanak çömlek ve parçaları, evresel olarak geçirdiği aşamalarla beraber teknik ve tipolojik açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

Orta Fırat Bölgesi'nde şimdiye kadar yürütülen kazılar ve yüzey araştırmalarında elde edinilen veriler için "Kazı ve Araştırma Sonuçları Toplantısı", ve "İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi"ne ait raporlar incelenmiştir. Kaynak taraması için Ankara'da bulunan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndeki arşiv ve kütüphaneden yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra web üzerinde ulaşılan uluslararası kütüphaneler ve üniversitelerdeki arşivler incelenmiştir: Chicago Üniversitesi, Cambridge Üniversitesi, Jstor vd.

1.2. ORTA FIRAT BÖLGESİ'NİN COĞRAFI KONUMU VE ÖZELLİKLERİ

Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumlupınar'dan doğup Irak'taki Basra Körfezi'ne dökülen Fırat Nehri coğrafya özellikleri açısından Aşağı, Orta ve Yukarı Fırat olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Fakat Eşref Abay bölgesel bir tanım için coğrafik özelliklerden çok sosyal, politik, ekonomik ve kültürel değerlerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir (Abay, 2006: 25). Bu ölçütler dikkate alındığında bölgesel bir tanımlamanın araştırmacıların uzmanlık alanlarına göre değiştiği ve farklı yorumlamalara sebep olduğu görülmektedir.

Finkbeiner'e göre Orta Fırat olarak adlandırılan bölge; doğuda modern Suriye-Irak sınırının 80 km. öncesindeki Eski Terga ile Toros Dağları'nın aşağısındaki Tell Ashara'dan ayrılan bir uç noktasından başlamaktadır. Bu bölge ayrıca Hammam al-Turkman şehirleri ile Balikh Vadisi ile birlikte Fırat Nehri'nin batısında iki yerleşim yerini kapsamaktadır: Modern Kilis şehrinin yakınlarındaki Oylum Höyük ve Sacır Irmağı'nın batısındaki Tilbaşar (Finkbeiner, 2015:5). Novák ise Orta Fırat Bölgesi'nin sınırlarını; güneydoğusunda Babil, doğusunda Habur Bölgesi ve batısında Akdeniz kıyıları olarak çizmektedir (Novák, 2015:3). Van Loon, Fırat Nehri'nin Suriye sınırı içinde kalan ve Balikh Irmağı'nın birleştiği yere kadar olan kesiminin "Yukarı Fırat"; buradan Rakka (Raqqah) şehrine kadar uzanan kesimin

ise “Orta Fırat Bölgesi” olarak tanımlandırmaktadır. Fakat Van Loon’un bu coğrafi tanımı sadece Suriye dikkate alınarak yapılmıştır (Van Loon, 1967:4). Kuzucuoğlu, Orta Fırat Bölgesi’ni, Birecik’in kuzeyinde yer alan Toros Dağlarının başladığı alandan güneye doğru, Mari’nin güneyindeki Ramadi’ye kadar uzanan alanı kapsadığını iddia etmiştir (Kuzucuoğlu vd., 2004:196). Ancak bazen Orta Fırat Bölgesi’nin Suriye tarafında kalan Tişrin ve Tabga barajları civarı için Suriye Yukarı Fırat’ı, Yukarı Fırat ya da Kuzeybatı Cezire gibi coğrafi terimler de kullanılmıştır. Yakar, kuzeyde yer alan Güneydoğu Toros Dağları ve batıda Amanos Dağları ile sınırlanan bölgenin coğrafi açıdan Mezopotamya - Kuzey Suriye’nin bir uzantısı olduğunu ileri sürmüştür (Yakar, 2007:388). Bu tez kapsamında Orta Fırat Bölgesi’nin, kuzeyde Kahramanmaraş ilinin ortasından geçen Toros Dağları’nın güney etekleri; güneyde Mari; batıda Amanos Dağları ve doğuda Habur Vadisi arasında kalan bölüm olması gerektiğinden hareket edecektir (Harita 1).

Bölgede yürütülen arkeolojik araştırmalar sayesinde, Orta Fırat Bölgesi’nde Neolitik Dönem’den başlayarak günümüze kadar yerleşimin aralıksız devam ettiği anlaşılmıştır (Yakar, 2000:446; Dornemann 1985:52-53). Fırat Nehri üzerinde yer alan merkezler bakıldığında, merkezlerin nehir üzerindeki stratejik konumlarının oldukça önemli olduğu ve böyle önemli noktalarda büyük şehirlerin kurulduğu görülmektedir (Engin, 2003:12). Özellikle Orta Fırat bölgesi sınırları içinde yer alan Birecik ve Karkamış Barajları arasındaki alüvyonlu düzlükte, serpiştirilmiş gibi duran irili-ufaklı birçok höyük bulunmaktadır. Algaze ve ekibi tarafından bölgede gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmalarında 100 civarında arkeolojik merkez belirlenmiştir (Algaze, 1994:201). Ancak Demir Çağı’na yönelik yerleşimlere pek fazla değinilmemiştir. Bölgede bu kadar çok merkezinin bulunmasında bölgenin tarım ve hayvancılık için oldukça verimli alanlara sahip olması ve su kaynaklarına yakınlığı büyük bir rol oynamıştır.

Fırat Nehri, Gaziantep ve Şanlıurfa arasında kalan ve hafif dalgalı platolardan oluşan kesimde, Birecik’in yaklaşık 15 km kuzeyinde dar ve 300 m derinliğinde sarp kireçtaşı kayalıkların arasından akarken, Birecik civarında vadinin genişliği, 0,5-2 km’yi bulmaktadır (Algaze, 1994:4). Nehir, Birecik ve Karkamış baraj alanlarından güneye, Suriye düzlüğüne doğru genişleyerek akmaktadır. Burada nehrin iki yakasında, tarım ve iskân açısından sınırlı dar alanlar mevcuttur. Bölgenin merkezindeki en geniş alüvyal düzlükler, Harran ve Suruç Ovaları’dır (Yakar, 1985:305-306). Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde kalan Kuzey Suriye yüzölçekleri

açısından ormansız dağlar, otlak ve tarım alanları ile farklı bir görünüme sahiptir oluşmaktadır (Serim, 2000:9).

Fırat üzerinde karşıdan karşıya geçişlere izin veren iki önemli geçit bulunmaktadır (Archi vd., 1971:109; Drover ve Bottero, 1971:333). Orta Fırat Bölgesi'nin kuzey ucunda Birecik (Zeugma) ve bugün Atatürk Barajı'nın suları altından kalan Samsat civarı doğuyu batıya bağlayan en önemli geçitler olarak kabul edilmektedir (Hauptmann, 1999:65; Ergeç, 1995:17). Bu iki geçit, Kuzey Suriye, Anadolu, Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'nın bir araya geldiği kavşakta yer aldığı için tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle MÖ. 3. binyılın sonlarında Akadların batıya düzenledikleri seferlerin bu geçitler üzerinden yapıldığı düşünülmektedir (Drover ve Bottero, 1971:328; Westenholz, 1998: 9). Hellenistik ve Roma dönemlerinde geçitlerin kullanımı devam etmiştir (Rastgeldi, 1971:1-22).

Assur merkezleri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi arasında yer alan bir yol güzergâhının, Orta Fırat Havzası içinden geçtiği bilinmektedir. Assur merkezinden başlayan bu yol, önce kuzeyde eski adı "Nasibina" olan Nusaybin'e, oradan Kızıltepe'ye, daha sonra batıya yönelerek Urfâ'ya kadar uzanmaktadır. Bu yol daha sonra güneye yönelerek eski adı "Guzana" olan Tell Halaf'a, buradan da Balihu'ya ulaşmaktadır. Bu yol, son olarak ise Til Barsip üzerinden Akdeniz'e kadar uzanmaktadır (Yardımcı, 2006a:817). Ayrıca; Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ni birbirine bağlayan başka ticaret yolları da bulunmaktaydı. Bu ticaret yollarının belki de en önemlisi, Suriye'de Halep'ten kuzeye çıkan, Kilis üzerinden Gaziantep'e ulaşan yoldur. Önemli ticaret yolları, arazinin doğal oluşumu nedeniyle doğal bir geçit sağlayan noktalar stratejik konumlu kalelerle korunmuştur (Özgen, 1986:239, Özgen ve Carter, 1991:259).

Bölgede Fırat Nehri üzerinde kurtarma kazıları yapılmış 5 büyük baraj gölü vardır: Atatürk Barajı, Karkamış Barajı, Birecik Barajı, Tışrin Barajı (Finkbeiner ve Novák, 2015:5; van Loon, 1967:4), Tabqa Barajı (Yakar, 2007:388). Atatürk Barajı alanında Hassek, Lidar, Titriş, Kurban Höyük ve Samsat Höyük'te kurtarma kazıları yapılmıştır. Karkamış ve Birecik Barajı alanında Horum, Şaraga, Şavi, Zeytinli Bahçe ve Gre Vrike'nin kazıları gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Suriye sınırının altında "Qal'a Najm" yakınlarında inşa edilen Tışrin Baraj gölü alanında ise Jerablus Tahtani, Amarna, Tell Aushariye, Shiyukh Fawqani, Shiyukh Tahtani, Tell Ahmar ve Qara Quzaq'da kazı çalışmaları yapılmıştır (Finkbeiner ve Novák, 2015:5). 1960 yıllarında Tabqa Baraj alanında başlayan arkeolojik araştırmalarda Tell Hadidi,

Habuba Kabira, Qannas, Selenkahiye, Wreide, Emar, Tell Sweyhat, Hajji İbrahim, Shamseddin, Munbaqa, Tawi ve Halawa kazılmıştır (Finkbeiner ve Novák, 2015:6).

Bölgede hâkim olan iklim türü, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı Akdeniz İklimi'dir. Özellikle yaz aylarında oldukça sıcaktır. Orta Fırat Bölgesi'nden güneye doğru inildikçe yağış miktarı azalmakta, kuzeye doğru çıkıldıkça yüksekliğe bağlı olarak artmaktadır. Birecik ve Karkamış baraj alanları, 250- 450 m.'lik bir yağış bölgesinde yer almaktadır (Sanlaville 1985:2).

Orta Fırat Havzası Akdeniz İklimi etkisi altında olmasına rağmen yazın Suriye Çölü'nün etki alanına da girmektedir. Bu yüzden uzun bir süre kuraklık yaşanabilir. Diğer taraftan kış dönemlerinde Doğu Anadolu ve İç Anadolu'nun sert ikliminden etkilenmektedir (Yakar, 2000:445; Erinç, 1980:76).

Bölge'nin batı sınırlarını oluşturan Amanos Dağları'nın olduğu bölgede Holosen Dönem'de hava sıcaklıkları artmaya başlamış, iklim nemli ve ılık olduğu için Akdeniz iklim kuşağına ait ormanlık alanlar günümüze göre daha geniş yer kaplamıştır. Holosen Dönem'de görülmeye başlayan insan aktiviteleri doğal çevrede yumuşak iklimle birlikte gelen değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Moore, 1978:25). Harran Ovası, eski çağlarda daha nemli iklimiyle ve sulama olanaklarıyla tarımsal açıdan bereketli bir ortama sahip olmuştur. Ovada sık ve büyük yerleşim yerlerinin varlığı, Eski Çağ'larda ovanın daha sulak bir iklime sahip olduğunu göstermiştir (Yardımcı, 2006a:816).

Fırat Nehri boyunca uzanan yerleşimlerden elde edilen verilerle, MÖ. 4. ve 3. bin yıllarda, bölgenin ormanlarla kaplı olduğu ve step alanlarının bugünküne oranla daha az olduğu anlaşılmıştır (Wilkinson 1990:27; Yakar 1991:35).

Fırat Nehri'nin batısında daha çok zeytin yetiştirilmektedir. Özellikle Akdeniz İklimi etkisinin görüldüğü Kilis'ten başlayarak Gaziantep'in doğusundan Nizip'e, hatta Adıyaman ve Şanlıurfa'ya kadar seyrek de olsa yabancı zeytin ağaçlarına rastlamak mümkündür. Kuru ve sulu tarımcılığın yapıldığı bölgelerde ve Fırat kenarında Kenevir yetiştiriciliği yapılmaktadır (Tekin, 1998:31). Gaziantep ve çevresinde, antepfıstığı, incir, dut, nar, üzüm, pamuk, tütün, mısır ve pirinç yetiştirilmektedir. Orta Fırat Bölgesi'nin yukarı kesimlerinde ormanlar genel olarak yüksek kesimlerde yer almakta olup bu bölgelerde tür olarak en çok meşe, sedir, kayın, köknar, ardıç, çam ve defne ağaçları bulunmaktadır (Ergeç, 1995:10-11). Bölgenin güneye doğru olan kesimlerinde ise Suriye Çölü'ne kadar değişik bir görümüm sergilediği ve buranın üçte biri çöl ya da ormansız dağlardan oluştuğu

görülmektedir. Geriye kalan ovalık kısımlarda yetersiz otlaklar ve ekilebilen alanlar yer almaktadır (Serim, 2000:9).

Fırat Nehri'nin doğu kesiminde yer alan Harran Ovası'nda ise sulu tarım yapılmadan önce ağırlıklı olarak tahıl ve baklagiller yetiştirilmekteydi. Yağış miktarı 400 mm.'den düşük olduğu için ise ova daha çok bozkır görünümündedir (Yardımcı, 2006a:815).

1.3. BÖLGEDE YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Mısır, Suriye, Anadolu ve Mezopotamya bölgesinde arkeolojik araştırmalar, 19. yy.'da başlamıştır. Fakat araştırmaların öncesinde gezginlerin ve koleksiyonerlerin bölgede yaptıkları bazı keşifler söz konusudur. Günümüzdeki birçok kültürel kalıntı bu keşifler sonucunda kaçırılmış ya da Londra, Berlin ve Louvre gibi büyük müzelerde sergilenmek üzere Avrupa'ya götürülmüştür (Zoroğlu, 2013:67-68). 19. yy.'ın sonlarında arkeolojinin bir bilim haline gelmesiyle sistemli bir şekilde kazılar yapılmaya başlanmıştır (Eren, 2011:6).

1838 yılında V. Moltke, Adıyaman ilinden Gerger'e doğru seyahat ederek bölgeyi kayıt altına alıp keşfeden ilk batılı olmuştur. Bu bölgenin keşfi sırasında Tille Höyüğü'nün yakınından da geçmiş olduğu sanılmaktadır (von Moltke, 1911:236). 1835 ile 1840 yılları arasında bir İngiliz araştırmacı olan W.F. Ainsworth Tille Höyük ve Gerger çevresinde incelemeler yapmıştır (Ainsworth, 1842:271). 1880'li yıllarda Alman keşifçiler K. Humann ve Puchstein Adıyaman ilinde yer alan Nemrut Dağı ve Kommagene bölgesindeki diğer anıtları bulmak için incelemelerde bulunmuşlardır (Blaylock, 2009:11). 1903 yılında M. Sykes, Malatya'dan Adıyaman'ın Besni ve Gölbaşı dolaylarına kadar olan bölgeyi taramıştır (Blaylock, 2009:13).

Hakkında az bilgi sahibi olduğumuz Samsatla birçok araştırmacı ilgilenmiştir. Bunlar arasında V. Moltke, W.F. Ainsworth, H. Humann ve Puchstein'ı sayabiliriz. 1935 yılında Jakopi, kenti görerek burada bulduğu yazıtı yayımlamıştır. İlk ayrıntılı çalışma ise 1938 yılında K. Dörner ve Naumann tarafından yapılmıştır. İlk kazıyı 1964 yılında T. Goell gerçekleştirmiştir (Serdaroğlu, 1977:19). 1975 yılında Samsat üzerinde Ü. Serdaroğlu tarafından bir yüzey araştırması yürütülmüştür. 1977 yılında ise N. Özgüç tarafından tekrar kazısına başlanmıştır (Özgüç, 2009:51).

Harran Ovası'nda ise 19 yy.'ın başlarında E. Forrer ve H. Pagnon araştırmalar yapmış ve H Pagnon Şanlıurfa'nın 21 km. doğusunda yer alan Anaz

Höyük'ünde Yeni Babil Dönemi'ne ait iki stel bulmuştur (Yardımcı, 2006:815-818). Harran'da, R.C. Chesney ve G.B. Badger, 19. yüzyılın sonlarında incelemelerde bulunmuşlardır. E. Sachau 1879'da, ardından da C. Preusser, G.L. Bell, J. Strzowski, K.A.C. Creswell ve T.E. Lawrence kentin Ortaçağ kalıntıları üzerinde çalışmıştır (Özfırat, 2005:82). Harran Ovası'nda ilk sistemli kazılar İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (Lloyd ve Brice, 1951:88; Rice, 1952:36) aracılığı ile 1950'li yıllarda Lloyd, W. Brice, S. Rice ve J.B. Segal tarafından gerçekleştirilmiştir (Yardımcı, 2006:818).

Amanos Dağları'nın doğusunda yer alan Zincirli Höyük'teki ilk incelemeleri 1883 yılında, antik Kommagene bölgesine doğru çıktığı keşif gezisi sırasında Osman Hamdi Bey gerçekleştirmiştir. Zincirli'de yapılan çalışmalarda sekiz kabartmalı taş levha ortaya çıkartılmıştır (Yıldırım, 27). Toros Dağ silsilesinin güneyinde yer alan Zincirli (Sam'al) şehrindeki ilk sistematik kazılar 1888 yılında Alman F. von Luschan tarafından yapılmıştır (Marchetti, 2012:134; Akkermans ve Schwartz, 2003:9). Son dönemdeki kazılar ise Chicago Üniversitesi tarafından yürütülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009:307).

Oylum Höyük'teki kazı çalışmaları 1987 yılında E. Özgen tarafından başlatılmıştır. Bugünkü kazılara ise A. Engin devam etmektedir (Özgen ve Engin, 2010:1).

Karkamış eski yerleşim merkezinin kalıntıları ilk kez 1699 yılında, bir İngiliz şirketinin Halep temsilcisi H. Maundrell farketmiştir. 18. yy.'a gelince İngiliz konsolosu A. Drummond kentin planını çizmiştir (Peker, 2005:38). Karkamış ve çevresinde 1878 ve 1881 yıllarında Halep'teki İngiliz Konsülü'nden P. Henderson tarafından ilk kazı yapılmıştır. 1911 yılında bu bölgede yüzeyden Luwi hiyeroglif yazıtlı stel parçaları ve birçok bazalt heykeli parçalarına ele geçtikten sonra British Museum tarafından tekrar kazılar başlatılmıştır. Buradaki kazıları T.E. Lawrence ve R.C. Thompson'un yardımları ile D.G. Hogarth yönetmiştir (Marchetti, 2012:134). Fakat daha sonra kazının başına 1912 yılının ilkbahar mevsiminden 1914 yılının ilkbahar mevsimine kadar C.L. Woolley geçmiştir (Marchetti, 2012:134; Sagona ve Zimansky, 2009:299). Karkamış'ta yürütülen ilk dönem kazılarında Demir Çağı'na ait bazı yapıtlar ve akropolde yer alan Saray Alanı gün ışığına çıkartılmıştır (Marchetti, 2015:39). Bugünkü kazılar Bologna Üniversitesi'nden N. Marchetti ve İstanbul Üniversitesi'nden H. Peker tarafından yürütülmektedir (Marchetti, 2012:133). Bunun yanı sıra Karkamış çevresindeki Karahasan, Karakuzak vb.

höyüklerde Woolley, 1910'lu yıllarda incelemelerde bulunmuştur (Sertok ve Ergeç, 1999:158).

1929 yılında, von der Osten, Fırat Nehri'nin bulunduğu kıyılarda keşiflerde bulunmuştur. Zeugma ve Karkamış'ın bulunduğu alanlarda araştırmalar yapmıştır (Blaylock, 2009:14). Gaziantep'in batı bölgelerinde ise 1955-1972 yılları arasında U.B. Alkım keşiflerde bulunmuştur. Kendisinden sonra bu bölgedeki araştırmalara R. Duru ve G. Umurtak katılmıştır. (Marchetti, 2014:23).

Devehöyük, 1913 yılında C.L. Woolley ve T.E. Lawrence'nin yaptığı keşifler sonucunda ortaya çıkmıştır (Moorey, 1980:1).

Suriye'deki arkeolojik araştırmalar ise göze çarpan büyük ölçekli anıtsal yapıların yokluğu sebebiyle ihmâl edilmiştir. Fakat 19. yy.'ın sonlarında, 20. yy.'ın başlarında, Suriye'de yer alan ve Demir Çağı'na tarihlendirilen merkezlerin yüzeyinde büyük anıtsal heykeller ortaya çıkınca araştırmacılar tekrar bu bölgeye odaklanmıştır. Habur havzası yakınlarındaki Tell Halaf'ta, M. von Oppenheim araştırmalar yapmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:9). Ayrıca 1853 yılında Layard, 1883'te E. Sachau, 1896'da de Perthuis, 1911'de G.L. Bell ve 1911 yılında Sarre ve Herzfeld tarafından Kuzey Suriye'de ilk keşifler gerçekleştirilmiştir (Meijer, 1986:2-3). "Fırat Vadisi Tabqa Barajı Kurtama Kazıları Projesi" adı altında, 1965-1970 yılları arasında, Orta Fırat Bölgesi'nin güney kesimlerinde kazılar yapılmıştır: Chicago Üniversitesi'nden M. van Loon yönetimi altında Tell Mureybet; Belçika Komitesi'nden Finet'in yönetimi altında Tell Kannas; Doğu Araştırmaları Alman Topluluğu'ndan Heinrich yönetimi altında Tell Habuba ve Tell Mumbagat; Fransız Arap Araştırmaları Enstitüsü'nden Raymond ve Golvin yönetimi altında Meskene (Bounni, 1979:2).

Birinci Dünya savaşının sona ermesinden sonra, 1920 yıllarında Suriye bölgesinde yer alan eski yerleşim yerlerinde Fransız arkeologlar kazı yapmaya başlamıştır. Öncelikleri antik kaynaklarda bahsedilen fakat o zamana kadar keşfedilmeyen eski şehirler ile büyük höyükler olmuştur: Tell Ahmar (eski Til Barsip), Mishrife, (eski Qatna), Nebi Mend (eski Kadeş), Tell Hariri (Mari), Ras Shamra (eski Ugarit). Til Barsip yerleşim yerinde Thureau-Dangin ve Dunant araştırmalar gerçekleştirmiştir (Sertok ve Ergeç, 1999:157). 1930'lu yıllarda ise C.L. Woolley, kıyı şehri olan Al Mina ve Alalakh'da; M. Mallowan ve eşi A. Christie, Habur vadisinde yer alan Chagar Bazar'da kazılar yapmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:10).

Orta Fırat Bölgesi içinde yer alan Suriye'deki Tell Sweyhat'ta, 1974, 1991 ve 1992 yıllarında T. Holland ve T.J. Wilkinson tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Balikh Vadisi havzasında yürütülen yüzey araştırmaları ise F. Gerritsen, J. Lyon ve E. Wilkinson'un yardımları ile 1993 ve 1995 yılları arasında Wilkinson tarafından gerçekleştirilmiştir (Galiatsatos vd., 2009:7-8). 2006-2010 yılları arasında T.J. Wilkinson ve Peltenburg tarafından Jerablus Tahtani ve Sacır Üçgeni'nde araştırmalar yapılmıştır (Peltenburg, vd. 2012:209-221; Wilkinson vd., 2007:213-247). 2013 yılında, Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinde "Doğanpınar Barajı Arkeolojik Kurtarma Kazıları Projesi" adı altında Tilbaşar, Yenicehöyük ve Dede Harebeleri'nde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Günümüzde kazısı devam eden bu çalışmalarda Kalkolitik Çağ, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik, Roma ve Ortaçağ'a ait çeşitli kültür kalıntılarına rastlanılmıştır (Uysal vd., 2017:253-272; Genç ve Uysal, 2017:293-304).

1.4. GEÇ TUNÇ ÇAĞI'NDAN DEMİR ÇAĞI'NA ORTA FIRAT BÖLGESİ'NİN TARİHİ COĞRAFYASI

Geç Tunç Çağı'nda bölgede başta Hitit olmak üzere Mitanni ve Mısır gibi uygarlıkların etkinlik kurmaya çalıştıkları görülmektedir. Orta Fırat Bölgesi'nin ham madde kaynaklarına yakın olması ve üzerinden önemli yol güzergâhlarının geçmesi, bölgede güçlü devletlerin birbiri ile mücadele etmesine neden olmuştur. Özellikle Orta Fırat Bölgesi'nin kuzey sınırında yer alan Toros Dağları'ndan gümüş ve bakır; batısındaki Amanos Dağları'ndan sedir ağacı elde edilmekteydi (Köroğlu, 2006:20).

MÖ. 17. yy.'ın sonunda Hitit krallarından I. Hattuşili'nin Kuzey Suriye'ye sefer düzenlediği ve topraklarını doğuda Fırat kıyılarına, güneyde Alalah ve Aleppo (Halep)'ya kadar genişlettiği bilinmektedir. Yamhad krallığı'nın başkenti Aleppo ise onun ardılı olan I. Murşili tarafından MÖ. 16. yy.'ın başında egemenlik altına alınmıştır (Desti, 2013:53-54). I. Murşili'nin Aleppo'dan sonra Babil'i ele geçirmesi Hammurabi Hanedanlığı'nın son bulmasına neden olmuştur. I. Murşili bir suikast sonucu öldürüldükten sonra Hitit yönetiminde iç karışıklıklar başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Aleppo (Halep) ve çevresi MÖ. 15. yy.'da Mitanni egemenliği altına girmiştir. MÖ. 15. yy.'ın ortalarında sisyasi istikrarı sağlayan Hitit Kralı I. Tuthaliya Aleppo (Halep)'yu tekrar ele geçirmiştir. I. Şuppiluliuma döneminde Kuzey Suriye tamamen Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Kuzey Mezopotamya'daki Mitanni egemenliğine ise son verilmiştir (Sir Gavaz, 2012:2819-

2838). Suriye'deki bu yayılmacı politika, MÖ. 13. yy.'ın ortalarında Hitit İmparatorluğu'nu ve Mısır'ı karşı karşıya getirmiştir. I. Şuppiluliuma döneminde başlayan sorunlar kendinden sonra gelen ardılları döneminde de devam etmiştir. Hitit ve Mısır arasında yaşanan bu çekişme sırasında Hitit'e bağlı bazı birlikler bugün Lübnan'da bulunan Amka Ülkesi'ni ele geçirmiştir. Mısır firavununun ölmesi ile dul kalan eşi, I. Şuppiluliuma'ya bir mektup göndererek kalıcı bir barış için oğullarından biriyle evlenmek istemiştir. İkna olan kral oğullarından birini böylece Mısır'a göndermiştir. Fakat oğlu yolda suikaste uğrağı için Hitit ve Mısır arasında tekrar savaş başlamıştır. Savaş, Hitit ordusunda yayılan salgın bir hastalık nedeniyle fazla sürmemiştir (Wilhelm, 2006:237). II. Murşili'nin ölümündenden sonra tâhta geçen Muvatalli döneminde Hitit ve Mısır birbirine eşit kuvvetler haline gelmiştir. Kuzey Suriye'deki ticari yolları kontrol altına almak ve bu bölgedeki zenginlikleri ele geçirmek için Hitit ve Mısır, Kadeş'te karşı karşıya gelmiştir (Gür, 2012:49;). MÖ. 1274 yılında (Bryce 2012:14) yapılan Kadeş Savaşı ile ilgili bilgiler çoğunlukla Mısır kaynaklarında yer almaktadır. Luxor Tapınağı'nda bulunan kabartmalara göre 17000 kişilik Hitit ordusu piyade ve atlı arabalardan oluşmaktaydı. Mısır ordusunda ise 20000 asker bulunmaktaydı. Kabartmalardan anlaşıldığı kadarı ile Hitit ordusuna Karkamış, Ugarit ve Halep gibi şehir devletleri dışında Suriye ve Anadolu'daki diğer halklar da katılmıştır (Gür, 2012:49-50). Hitit kralı II. Muvatalli ve Mısır firavunu II. Ramses arasındaki bu mücadelede herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Kuzey Suriye'de ise Hitit egemenliği devam etmiştir. III. Hattuşili ve II. Ramses dönemlerinde, Hitit ve Mısır arasında tarihteki ilk yazılı antlaşma olarak bilinen Kadeş Antlaşması yapılmıştır (Klengel, 1992:117-118).

MÖ. 2. binyılın sonlarında (MÖ. 14. yy.) Orta Avrupa'daki kavimler, kuraklık ve benzeri nedenlerle önce Ege Denizi dolaylarına sonra Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmeye başlamıştır. Siyasi ve sosyo-kültürel açıdan büyük bir değişim meydana getiren bu gelişme Tunç Çağı'nın sonu, Demir Çağı'nın ise başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Köroğlu, 2006:144; Woudhuizen 2016:215). “Ege Göçleri” olarak adlandırılan bu göç dalgası daha sonra literatüre “Deniz Kavimleri” olarak geçmiştir (Gür, 2010:2). Amarna Mektupları, Medinet Habu Tapınağı, Harris Papirüsü, Karnak Yazıtı, Kadeş Yazıtı, Şerden Yazıtı, Tanis Steli ve Wenamon Raporu gibi bazı Mısır kaynakları Deniz Kavimleri'nden söz etmektedir (D'Amato ve Salimbeti, 2015:12). Deniz Kavimleri'i hakkında bilgi veren Mısır kaynakları dışında başka kaynaklarda bulunmaktadır. Bunların arasında daha çok II. Ramses ve

III. Hattuşili Mektupları, Karatepe Yazıtları, I. ve II. Tudhaliya'nın Yıllıkları ve Ugarit Kaynakları öne çıkmaktadır (D'Amato ve Salimbeti, 2015:12). Kaynaklarda Lukka, Karkisa, Sherden, Shekelesh, Ekvesh, Denyen, Peleset, Teresh, Tjekker, Weshesh gibi bazı Deniz Kavimleri'nin isimleri geçmektedir (Gür, 2012; D'Amato ve Salimbeti, 2015:12-13). Lukka, Arzava ve Kaşka gibi bazı kavimlerin Kadeş Savaşı'nda Mısır'a karşı savaştığı bahsedilmiştir (Gür, 2012:68). Deniz Kavimleri'nden biri olan Lukkalar, MÖ. 14. yy.da I. Şuppiluliuma'nın ordusunda yer almıştır (Gür, 2012:66).

Depremler (Gür, 2010:5), kuraklık ve iklim değişiklikleri (Gür, 2010:7), yağmacılık (Drews, 2014:99), demircilikteki teknolojik gelişmeler (Drews, 2014:77) nedeniyle yaşanan bu hareketlilik, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'da iç karışıklıkların yaşanmasına neden olmuştur (Knapp ve Manning, 2016:100). Medinet Habu Tapınağı'nda yer alan ve III. Ramses'in 5. ve 8. saltanat yıllarına ait yazıt ve rölyeflerde Deniz Kavimleri'nin Mısır'a karşı yaptıkları saldırılar işlenmiştir (Gür, 2012:131-138). Karadan ve denizden gelen bu saldırılar III. Ramses tarafından geri püskürtülmüştür. Medinet Habu Tapınağı'ndaki yazıtta Deniz Kavimleri'nin Kuzey Suriye'nin kıyı kesiminde yer alan Amurru Ülkesi'nde konakladığı ve saldırılara buradan devam ettiği anlatılmaktadır (Gür, 2010:75). Saldırıları nedeniyle Anadolu'da MÖ. 12. yy.'da Hattuşa yağmalanmış ve Hitit İmparatorluğu yıkılma sürecine girmiştir (Drews, 2014:9). Alışar ve Troya'nın VII tabakası yakılmıştır (Drews, 2014:11). Bu dönemle ilgili olarak Orta Fırat Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Tille ve Lidar Höyük'te yangın tabakalarının izlerine rastlanılmıştır (Drews, 2014:12). Asi ve Fırat Nehirleri arasında kalan Aleppo (Halep) Deniz Kavimleri tarafından yağmalanmıştır (Drews, 2014:16). Medinet Habu Tapınağı'na ait yazıtlarda Deniz Kavimleri tarafından yakılıp yıkılan şehirler arasında Karkamış şehrinin ismine rastlanılmıştır (Gür, 2010:75). Fakat Karkamış şehrinde yürütülen kazılarda bu destekleyen herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Ele geçen kalıntılar ışığında Karkamış'ta MÖ. 12. yy.'dan itibaren aralıksız bir yerleşimin olduğu görülmektedir (Gür, 2010:76). Geniş bir coğrafyada büyük bir yıkımla sonuçlanan olan bu hareketlilik Tunç Çağı'nın sonunu getirmiştir.

Hitit İmparatorluğu MÖ. 12. yy.'da yıkılma sürecine girince (Deniz Kavimleri (Ege Göçleri) nedeniyle zayıflamaya başlayan Hitit İmparatorluğu'nun ne zaman son bulduğu hâlâ tartışmalı bir konudur.) MÖ. 1. binyılın başlarında Kuzey Levant'tan Güney Kapadokya, Kilikya'dan Kuzey Suriye'ye kadar genişleyen küçük

krallıklar (Geç Hitit Şehir Devletleri) ortaya çıkmıştır (Osborne, 2014:197). Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgelerine yerleşen bu krallıklar (Karkamış, Melidu, Danuna, Gurgum, Karatepe, Zincirli (Samal), Sakçagözü, Kummuh) küçük şehir devletleri halinde yaşamışlardır (Joukowsky, 1996:298). Hitit İmparatorluğu'nun çöküşü beraber Hitit kültürü sadece dar bir çerçevede halka mâl olmadan gelişimini sürdürmüştür (Akurgal, 2003:142). Bölgede Hitit dışında Luwi, Hurri, Arami ve Assur kültürlerine ait çeşitli izlere rastlanılmaktadır. Hawkins, Hitit İmparatorluğu egemenliği altındaki Luwiler'in yoğun olarak Orta Fırat Bölgesi'nin batısında ve Kizzuvatna arazisinde yaşadığını, Hitit ve Hurrilere ait grupların ise Aramiler'den önce Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde olan Kuzey Suriye'ye göç ettiğini iddia etmiştir (Hawkins, 2008:373).

Anayurtları kesin olarak bilinmeyen Aramiler, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye göç etmeden önce Arap yarımadasında yaşamıştır (Köroğlu, 2006:148). Birbiri ile akraba olan ve göçebe bir hayat yaşayan Aramiler bir süre sonra çevre kültürlerden etkilenerek yerleşik hayata geçmiştir (Schniedewind, 2002:277-278).

Aramiler'den bahseden ilk yazılı kaynaklar Thebes'deki III. Amenofis Tapınağı Mezar Steli ve Amarna Mektupları'dır (Schniedewind, 2002:276; Albright, 1966:420). Amarna Mektupları'nda MÖ. 14. yy.'da Habiru, Ahlamu, Sutu ve Hattu gibi Arami kabilelerinin Filistin'e girmeye çalıştıkları belirtilmiştir (Albright, 1966:420). Fakat bu dönemde bölge Mısır gibi bir gücün egemenliği altındaydı. Bu yüzden böyle bir güçle karşı karşıya kalmak istemeyen Arami kabileleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Assur ve Hitit belgelerinde adı geçen Ahlamu kabilesi Suriye Çölü ve Filistin dolaylarında yaşamaktaydı (Sever 1993:127). Aramiler hakkında bilgi veren başka bir belge ise Assur kralı I. Adad-nirari'ye ait yıllıklardır. I. Adad-nirari (MÖ. 1305-1274), Anadolu'nun güneydoğusundaki Hitit, Mitanni ve Arami üzerine sefer düzenlediğini ve onları yenerek geri çekilmeye mecbur bıraktığını anlatmıştır (Hitti, 2004:162-163). Aramiler, MÖ. 12. yy.'da Kuzey Suriye'ye göç edince burada bulunan önceki döneme ait yerleşimleri yıkıp yeni kentleri inşa etmiştir. Assur kralı I. Tiglath-pileser'e (MÖ. 1115-1077) ait yazıtlarda, Sami bir ırka mensup olan yağmacı Arami gruplarının Babilonya'daki Rapiqu'dan kuzeyde Karkamış'a ve Suriye Çölü'nde yer alan Palmira (Tadmar)'nın batısına kadar Fırat Nehri boyunca yerleştiğinden söz edilmiştir. Fırat Nehri'nin doğusundaki varlıkları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir (Bunnens, 1999:606). I. Tiglath-

pileser kendisine ait yıllıklarda Aramiler karşı düzenlediği seferden şu şekilde bahsetmektedir (Younger, 2017:202):

“Efendim Aşşur’un yardımlarıyla ben iki tekerlekli savaş arabaları ve savaşçıları aldım ve çöl steplerine doğru yola çıktım. Efendim Aşşur’un düşmanı Aramilere karşı yürüdüm. Suhu arazisinin bir köşesinden Hatti arazisindeki Karkamış’a kadar olan bölgeyi tek bir günde yağmaladım. Onları katlettim. Herhangi bir sınır olmaksızın onların mülklerini, ganimetlerini ve mallarını geri getirdim. Efendim Aşşur’un silahlarından kaçan diğer düşman askerleri Fırat’ın karşısına geçti. Keçi derisinden sal yaptıktan sonra ben Fırat’ın karşısına geçtim. Onların Bişri Dağı’nın eteğindeki altı şehrini fethettim, yıktım, yaktım, yerle bir ettim ve onların mallarını, mülklerini, ganimetlerini kentim Assur’a getirdim.”

Bu yazılı belgede Aramiler’in bu dönemde Fırat Nehri boyunca yayıldığı ve bu bölgelere yerleştiği açık bir şekilde görülmektedir.

Aşşur-bel-kala döneminden II. Aşşur-dan dönemine kadar Assur askeri ve politik açıdan zayıf bir dönem geçirmiştir. Bu fırsatı değerlendiren Aramiler, Assur bölgesi sayılan bölgeleri işgal etmiş ve süper bir güç haline gelmiştir (Younger, 2014:865). Aşşur-rabi (MÖ. 1010-970) ve II. Tiglath-pileser (MÖ. 966-935) dönemlerinde ise Aramiler doğuya doğru genişleyerek Dicle Nehri kıyılarına yerleşmeye başlamış ve burada yeni Arami beylikleri kurmuştur. II. Aşşur-dan (MÖ. 935-912) ve II. Adad-nirari (MÖ. 912-891) dönemlerinde Aramilerin Dicle ve Habur bölgesindeki hakimiyetine son verilmiştir. Egemenlik altına alınan bazı Arami krallıkları vergiye bağlanmıştır (Sever, 1993:78-79). Hawkins, Aramiler’in II. Aşşur-dan döneminde Kuzey Mezopotamya’da krallıklar kurduğunu belirtmiştir: Bit-Zamani, Bit-Bakhiani ve Bit-Khalupe (Hawkins, 2008:381). Fırat nehrinin batısında ise Tell Ahmar (Til Barsip) ve Hadatu gibi iki önemli kenti olan Bit-Adini krallığı yer almaktaydı. Bölgede Aramiler’in yoğunlaşması sonucunda Sam’al (Zincirli), Arpad (Bit-Aguşi), Hama ve Şam birer Arami kentine dönüşmüştür (Köroğlu, 2006:148). II. Tukulti-Ninurta’ya (MÖ. 890-884) ait yazılı belgelere göre, bu dönemde Assur’un Kuzey Suriye’ye sefer düzenlediği, Bit-Zamani krallığı ve Huzurina (Sultantape)’yı ele geçirdiği bilinmektedir (Köroğlu, 2006:154). Assur kralı II. Aşşur-nasir-pal’e ait bir yazıtta Aramiler’in Van Gölü dolayları olan Nairi bölgesini zapt ettiği ve bunun üzerine bölgeye sefer düzenlediği belirtilmiştir (Fritz ve Davies, 1996:63-64):

“Aramilerce zapt edilen Nairi topraklarındaki, Assur kalelerindeki Assurluları, terk edilmiş kentlerine ve evlerine tekrar yerleştirdim. Onları huzur dolu

evlere yerleştirdim. Bit-Zamanili adam Amme-ba'li'ye bağlı Araminin 1.500'ünü aldım ve Assur'a getirdim.”

Orta Fırat Bölgesi'ndeki Arami varlığı ile ilgili olarak III. şulmanu-aşerid yıllıklarında Arami toprağı olan Pitru ve Mutkinu'yu işgal ettiğinden bahsetmiştir (Bunnens, 1999:606-607; Lipinski, 2000:166; Yamada, 2000:121-122):

“O zaman Ana-Asur-uteraşbat, Hatti halkı tarafından Pitru olarak adlandırılan ve Fırat'ın karşı kıyısında Saguara Nehri üzerinde yer alan kent ve Fırat'ın bu kıyısında yer alan Mutkinu kenti, benden önceki bir prens, atam I. Tiglath-pileser'in kurduğu, II. Aşur-rabi zamanında Aramilerce zorla alınan bu iki kent- bu kentleri yeniden inşa ettim. Oraya Asurluları yerleştirdim. Fırat ve deniz kıyısındaki krallardan haraç olarak gümüş, altın, kalay, bronz, bronz ve demir kâseler, öküz, koyun, renkli elbiseler ve keten giysiler aldım.”

III. şulmanu-aşerid, MÖ. 856 yılında, Arami krallığı olan Bit-Adini üzerine seferler düzenlemiştir. Ardından MÖ. 853 yılında Fırat Nehri'ni geçerek Asi Nehri'ne kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır (Köroğlu, 2006:148).

Assur kral yazıtları ve Babil mektuplarında, MÖ. 710 yılında Assur kralı II. Sargon'nun Babil kralı II. Marduk-apla-iddina'nın isyanını bastırmak için çıktığı seferle ilgili olarak Aramiler'den bahsedilmiştir (Strect, 2014:301):

“—Marduk-apla-iddina ve şutur-Naħhundi'yi dinleyen, onların bölgesinde yaşayan, Uqnû'da beğenilen sığınaklara sahip isyancı Aramiler— Bir tufan gibi onların yerleşimlerini yıktım ve onların bölgedeki ağaçlarını (korularını), gururlarını, desteklerini ve hurma ağaçlarını kestim. Onların ambarları ile askerlemi besledim. Ben onların gizlendiği Uqnû Irmağı'na savaşçılarımlı gönderdim. Onları yok ettim ve mülkleri ile beraber insanlarını öldürdüm.”

Metinde, II. Sargon döneminde Aramiler'in Dicle kıyısında ve Uqnû bölgesinde yaşadığı belirtilmiştir.

Hitit İmparatorluk'unun yıkılmasıyla şüphesiz bu bölgede en etkin olan şehir devleti Karkamış'tır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Fırat Nehri'nin batı kıyısı yanı sıra Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de politik bir güç olmuştur (Brown ve Smith, 2016:22). Karkamış, Mezopotamya şehirleri içerisinde önemli bir ticaret merkezi ve eski doğunun en önemli şehirlerinden birisiydi. Mezopotamya, Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyıları arasında bir kavşak noktasında bulunması stratejik önemini arttırmıştır (Delaporte, 1936:328; Winter, 1983:177-179). Kuzey Mezopotamya ve Ebla'dan ele geçen MÖ. 3. binyıla ait tarihsel belgeler sayesinde buranın araştırılması gereken önemli bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmıştır (Sagona ve Zimansky, 2009:299). Ancak bu dönemde Karkamış, Yukarı Mezopotamya

şehirlerinden olan Leilan, Mozan, Brak, Hamoukar, Hawa ve Kazane ile yerleşimin yoğunluğu açısından boy ölçüşemez (Akkermans ve Schwarts, 2003:246). Bunun bir sonucu olarak kazılarda Tunç Çağı tabakalarından çok Demir Çağı'na ait anıtsal heykeller ve yazıtlara ulaşılmıştır (Sagona ve Zimansky, 2009:299; Alparslan, 2009:139-140). Hawkins, MÖ. 12 yy.'ın başında Karkamış şehir devletinin güneyde Sacır Vadisi'nden başlayarak kuzeyde Malatya Ovası'na kadar kapsayan bölgeyi egemenlik altına aldığını iddia etmiştir (Hawkins, 1995:74). Fakat bu egemenlik Assur istilâsının bir sonucu olarak MÖ. 717 yılına kadar devam edebilmiştir (Mallowan ve Herrmann, 1974:48).

Karkamış ile ilgili ele geçen Geç Hitit Dönemi yazılı kaynakları arasında adak yazıtları, inşa stelleri, cenaze ve hatıra yazıtları yer almaktadır. Bu kaynaklar çoğunlukla Karkamış ve çevresinde bulunmuştur (Payne, 2012). Ayrıca Aleppo'nun kuzeyinde ele geçen Cekke Steli'nde Karkamış ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Yazılı bir stelden anlaşıldığına göre Karkamış, X-pa-zitis ve oğlu Ura-Tarhunzas dönemlerinde henüz yeri bilinmeyen "Sura Ülkesi"ne karşı bir zafer kazanmıştır. Stelde anlatılan olaylar göz önüne alındığında bu zafer için en uygun zaman Assur'un güçsüzleştiği I. Aşşur-nasir-apli (MÖ. 1049-1031) ile II. Tukulti-apil-Eşarra (MÖ. 966-935) dönemleri olmalıdır (Peker, 2005:41). Karkamış ve Birecik ilçelerinin arasında, Fırat nehrinin batı kıyısında yer alan Kelekli Köyü'nde bir stel bulunmuştur. "Kelekli Steli"nde ulaşılan bilgiler ışığında Karkamış'ın MÖ. 10. yy.'da, II. Suhi döneminde, Fırat Vadisi'ni kontrol altına aldığı anlaşılmaktadır (Hawkins, 2000:92-93). Assur kralı II. Aşşur-nasir-pal'e ait bir yazıtta Assur'un Dicle Nehri'ni geçerek Karkamış'ı ele geçirdiği anlatılmaktadır (Strawn, 2006:287):

"İyyar ayının 8'inde, Kalah'tan yola çıktım. Dicle Nehri'ni geçtim ve Hatti ülkesinde Karkamış şehrine ulaştım. (Sonra) Bit-Bahiyani'ye girdim. Bit-Bahiyani kralının altın, gümüş, bronz, savaş arabaları, süvariler ve atlardan oluşan haracını aldım...Bit-Bahiyani'den yola çıktım"

MÖ. 9. yy. sırasında Karkamış ve komşuları hakkındaki bir başka tarihsel kaynak Assur yıllıklarıdır. Yıllıklara göre Karkamış ve çevresi MÖ. 858 ve 855 yılları arasında Bit-Adini'nin Arami kralı Ahuni tarafından kontrol edilmekteydi (Brown ve Smith, 2016:25). MÖ. 857 yılında III. Şulmanu-aşerid'in, Fırat Nehri'nin karşısına geçmeden önce Til Barsip (Tell Ahmar)'i kuşattığı bilinmektedir. Bu kuşatmanın ardından Fırat'ı geçerek Sacır vadisi boyunca Bit-Adini'nin egemenliği altındaki 6 büyük müstâhkem şehri (Til Başar, Dabigu vb.) ele geçirmiştir. III.

Şulmanu-aşerid; Gurgum, Samal ve Bit-Agusi'yi haraca bağladıktan sonra doğuya dönerek Karkamış ve çevresini yakıp yıkmıştır (Yamada, 2000:108-120; Brown ve Smith, 2016:25). II. Aşşur-nasir-pal ve III. Şulmanu-aşerid'e ait yazılı kaynaklarda Karkamış kralı Sangara'nın adı geçmektedir. Fakat Karkamışa ait yazılı kaynaklarda Sangara'nın ismine pek rastlanmaz. Muhtemelen bu dönemde Karkamış güçsüz ya da Assur'un egemenliği altındaydı (Peker, 2005:43). Gaziantep yakınlarındaki Körkün Köyü'nde ele geçen bir stelde, Karkamış kralı Astiruwa'nın Karkamış ve çevresini MÖ. 9. yy.'ın sonlarında hâkimiyet altına aldığı bahsedilmiştir (Hawkins, 2000:143-151). MÖ. 9. yy.'ın sonlarında, kendisinden sonra tahta geçen krallar "Astiruwa Evi'nde bulunan hiyeroglif yazıtlardan bilinmektedir: Yariri ve Astiruwa'nın çocukları (özellikle genç mirasçısı Kamani). (Hawkins ve Peker, 2014:108). Ele geçen yazılı belgeler ışığında Yariri'nin muazzam bir dil bilgisine sahip olduğu ve MÖ. 8. yy.'ın başında Karkamış'ta yöneticilik yaptığı anlaşılmaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan "Duvar Ortostatı"nda Yariri yönetimi ile ilgili bilgiler vermiştir (Peker, 2005:43):

"Ben Yariri, Yöneticisi, Prens, batıdan ve doğudan uzaktan tanınmış Prensi (?), tanrıların sevgilisi. Adaletimden dolayı, ismimi, Tarhunzas ve Güneş, cennete geçirmeyi sağladı ve tanrılar ismimi her tarafa geçirmeyi sağladı. Bir yandan, Mısır'da insanlar benim için onu (ismimi) duydular..."

Halep'te, Suriye Ulusal Müzesi'nde bulunan Cekke Steli'nde Kamani'den "Yönetici, Karkamış ve Malizi Şehirlerinin Ülke Beyi" olarak bahsedilmektedir. Başarılı bir hükümdar olduğu için anıtsal birçok yazıtı ele geçmiştir. (Hawkins ve Peker, 2014:108; Peker, 2005:43). Pisiris döneminde Karkamış'ın Assur'a karşı oluşturulan Urartu-Arpad ittifakında yer aldığı ele geçen yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Bu ittifak MÖ. 743 yılında Assur kralı III. Tukulti-apil-Eşerra tarafından yenilgiye uğratılarak dağıtılmıştır. Karkamış kralı Pisiris'in, Muşkili Mita ile birlikte Assur'a karşı bir entrika çevirdiği ele geçen Korsabad metinlerinde bahsedilmiştir. Buna karşılık Assur Kralı II. Şarru-kin Karkamış Krallığı'na son vermiştir. II. Şarru-kin Korsabad metinlerinde Karkamış seferinden şu şekilde söz etmektedir (Peker, 2005:43):

"Hükümdarlığımın beşinci yılında Karkamışlı Pisiris, büyük tanrılardan gelen yemine karşı suç işledi ve Muşki Ülkesi'nden Mita'ya Assur'a karşı düşmanlık (içeren haberler) yolladı. Efendim Assur'a parmağımı kımıldattım ve onu (Pisiris'i) ve ailesini (şehrinden) dışarı zincirlerle (zincire vurulmuş olarak) getirdim. Altın, gümüş ve onun sarayının varlığını ve onunla birlikte olan asi Karkamış ahalisinin mallarını, aldım ve

(onları) Assur Ülkesi'ne getirdim. 50 arabalı savaşçı, 200 at (veya atlı), 300 piyade arasından seçtiklerimi krali orduma kattım. Assur Ülkesi ahalisini Karkamış'a yerleştirdim ve efendim Assur'un boyunduruğunu onların üzerine koydum..."

MÖ. 12. yy.'a kadarki olan süreçte Zincirli ve çevresi Hitit İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaydı. Fakat imparatorluk yıkılma sürecine girdikten sonra bölgede Aramiler etkili olmaya başlamıştır (Landsberger, 1948:60). Gaziantep'in güneyinde günümüzde Zincirli adını taşıyan Sam'al, Gabbar adındaki bir Arami beyi tarafından kurulmuştur (Sevin, 1999:99). Batısında Kilikya Ovası ve Akdeniz kıyıları, doğusunda Fırat Nehri'nin bulunmasının yanı sıra Amanos Dağları ve Kuzey Suriye arasında olması Zincirli'ye stratejik açıdan önem kazandırmıştır (Schloen ve Fink, 2009:204). MÖ. 713 yılına kadar Aramilere mensup krallar tarafından yönetilen Sam'al daha sonra Assur'un bir eyaleti haline gelmiştir. Sam'al'ın başına geçen başlıca krallar şunlardır (Herrmann vd., 2016:54):

Gabbar	MÖ. 920-880
BNH	MÖ. 880-870
Haya	MÖ. 870-580
Şa'il	MÖ. 850-840
Kilamuva	MÖ. 840-810
Qarli	MÖ. 810-790
I. Panamuwa	MÖ. 790-750
Bar-sur	MÖ. 750-745
II. Panamuwa	MÖ. 745-733
Bar-rakib	MÖ. 733-713

Sam'al ile ilgili bilgiler çoğunlukla Assur yazılı kaynaklarından ve Zincirli'de ele geçen buluntulardan sağlanmaktadır. Bunlardan biri 1888-1902 yılları arasında Zincirli akropolünün kuzeybatısında ele geçen "Kilamuva Yazıtı"dır. Yatay bir şekilde Fenikece yazılan bu yazıt iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kilamuva kendinden önceki atalarından söz ederken, ikinci bölümde kendi dönemindeki olaylar hakkında bilgiler vermiştir (Parker, 1996:213; Demirel, 2012:47-48):

1.Bölüm

"Ben Haya oğlu Kilamuva

Ya' diya' da Gabbar hüküm sürdü

Ve o hiç birşey yapamadı

Sonra Ya' diya' da BMH hüküm sürdü
 Ve o da hiç birşey
 Babam Haya' da Ya' diya' da hüküm yapamadı sürdü
 Ve o da hiç birşey yapamadı
 Kardeşim S' l' de Ya' diya' da hüküm sürdü
 Ve o da hiç birşey yapamadı
 Ve ben Kilamuwa
 Ne yaptysam atalarım yapamamıştı
 Babamın evi güçlü kralların ortasındaydı
 Ve herbiri savaşmak için ona elini uzattı
 Ve ben kralların elinde
 Sanki sakalımı yemiş
 Elimi yemiş gibiydim
 Ve Danunians (DNNY) kralı benden çok güçlüydü
 Ama ben ona karşı Assur kralını kiraladım
 Bir koyun için bir genç kız ve bir manto için bir genç erkek feda edildi
 Ne yaptysam atalarım yapamamıştı
 Babamın evi güçlü kralların ortasındaydı”

Yazıttaki 1. bölümden anlaşılacağı üzere Kilamuwa (MÖ. 840-810) kendinden önce krallığın başında olan ataları Gabbar, BMH ve babası Haya'nın krallık için hiçbir şey yapmadıkları ifade edilmiştir. Bu dönemde Sam'al'ın etrafında güçlü krallıklar olduğu ve bu krallıklar tarafından tehdit edildiği anlaşılmaktadır. Kilamuwa bu tehdit nedeniyle Kizzuwatna bölgesindeki Danuna Krallığı'na karşı Assur'dan yardım istemiştir.

Edinilen bilgiler ışığında bu dönemde Assur'un başında yer alan III. Şulmanu-aşerid bu yardım isteğini yerine getirerek MÖ. 839, 834 ve 833 yıllarında Danuna üzerine üç sefer düzenlediği bilinmektedir (Barnett vd., 1948:58). Kilamuwa, bu yardım karşılığında Assur'a karşı hiçbir zaman isyan etmeyerek sadık kalmıştır. Kilamuwa'nın ardından gelen krallar da bu sadakati sürdürmüş olup Assur'un egemenliği altına girmiştir (Demirel, 2012:4911).

2. Bölüm

“Ben, Haya'nın oğlu Kilamuwa
 Babamın tahtına oturdum
 Önceki krallardan “MSKBM“ köpekler gibi hırliyordu
 Ben kimine bir baba
 Kimine bir anne
 Üçüncü birine kardeşim
 Ve kim ki hiç koyun görmemişti

Onu koyun sürüsü sahibi yaptım, altın sahibi ve gümüş sahibi yaptım
 Ve kim ki gençliğinden beri keten görmemişti
 Bu benim günlerimde elbiseyle örtündü
 Ve ben “MSKBM”in elini tuttum
 Ve onlar bana karşı kimsesizin anneye karşı duyduğu hissi duydu
 Benden sonra tahtıma kim oturur, ama bu kitabeye zarar verirse
 “MSKBM”ler Ba’ ririmleri saymasınlar ve Ba’ ririmler “MSKBM”leri saymasınlar
 Ve kim ki bu kitabeyi tahrip ederse onun başını Gabbar’ ın tanrısı B’ l smd ezebilir Ve
 BMH’ in B’ lhm ve rbb’ l hanedana ait tanrılar onun kafasını ezebilir.”

Yazıttaki ikinci bölümde Kilamuwa’nın, açları doyurduğu ve çıplakları giydirdiği anlaşılmaktadır. Satırlarda Kilamuwa, krallıkta refâh bir ortam oluşturarak halkın kendisine olan bağlılığından söz etmektedir. Kitabeye’nin korunmasına yönelik yazılan son satırlar bize Nemrud Dağı Kült Merkezi’ndeki yazıtları anımsatmaktadır. Kommagene Kralı I. Antiokhos’a ait olan yazıtta kral, halkın kendine tabii olmasını ve ibadet edilmesini istemiştir. Kendi kült merkezini yağmalayıp zarar verecek olanları ise lanetlemiştir.

Sam’al’ın Qarli dönemi (MÖ. 810-790) ile ilgili şu ana kadar herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Sam’al’ın I. Panamuwa dönemi (MÖ. 790-750) ile ilgili bilgiler Gerçin Höyük’ten ele geçen yazılı stelden öğrenilmektedir (Resim 1), (Schloen; Demirel, 2012: 50-51):

“Ben, Qarli oğlu Panamuwa, Ya’ diya kralı benim sonsuz meskenimde (mezar) tanrı Hadad için diktim bu yazıtı. Tanrılardan Hadad ve Rakib- El ve Şamaş ve Rasap elime hâkimiyet esasını verdi. Rasap beni destekledi. Elimle kavradım (asayı) ve tanrılardan beni sordular ve onlar beni kavradı. Yıkım ve restore bir arazi (...) sonra (...) ve (...) bunlar arazi ve bağ yetiştirmektedir. Onlar orada yaşadı.

Ben Panamuwa babamın tahtı üzerinde hüküm sürdüm. Hadad elime hâkimiyet esasını verdi. Ben, babamın evinde savaş ve iftirayı kestim ve benim günlerimde (hükümdarlığım) benim arazim boyunca (ülkem) yeniden inşa ettim. TYRT ve ZRRY yeniden inşa edildi. Köy inşası için emrettim. Her biri onun arkadaşlığını almak (?) Hadad ve El ve Rakib- El ve Samas ve Arqu- rasap bolluk verdi. Bana büyüklük verdi ve bir anlaşma sonuçlandı. Gün içinde hediye sunan tanrılar verdi. Onlar elimden arazi aldı. Ne olursa olsun ben tanrılara araziyi sordum. Onlarda bana verdi. (araziyi)

Ben Qarli’ nin oğlu tanrılardan araziyi alınca sevindim. Sonra Hadad benim için araz, verdi. Hadad hâkimiyet yıllarımda araziyi inşa etmek için bana verdi. Böylece araziyi inşa ettim. Qarli’nin oğlu ben Ya’ diya kralı mezarımda ben diktim bu taşı Hadad ve Panamuwa sarayında. Oğullarımdan herkim tahtıma oturursa ve devam ettirirse gücü ve kurbanları ve Hadad için kurbanları ve diğerleri (...) sonra ona söyler:

“Panamuwa’nın ruhu ile yemek ve içmek“ diye. Hadad ile Panamuwa’nın ruhu hatırlanmalı. Hadad’a kurbanlar vermeli. O (Hadad) bunun üzerin olumlu görünebilir. Hadad ve El ve Rakib- El ve Şamaş ve Rasap için haraç olabilir.

Ben Panamuwa bu şehri tanrılar otursun diye inşa ettirdim. Saltanatım sırasında tanrılar dinlensin diye tesis ettim. ve onlar bana bağışlarından tohum verdi. Oğullarımda her kim asayı eline alır, tahtıma oturur ve Ya’diya’da hüküm sürerse Hadad’a kurbanlar sunsun. Ve benim adıma Panamuwa’yı hatırlamazsa ve o da (Hadad) söylemez: “Panamuwa’nın ruhu ile birlikte yemek ve içmek“ sonra (...) onun kurbanları Hadad olumlu görünmeyebilir. Ve Hadad ona vermez. Hadad’a gelince, onun gazabı onun üzerine dökülebilir ve ona yemek vermez. Çünkü onun öfkesiyle gece uykusu kesilir ve terör vermiş olabilir ve olmayabilir de (...) benim akrabalarım ve yakınlarım.

Her kim benim evimde oturur ve Ya’diya’da oturur eline alır ve tahtımda hüküm sürerse benim evimde kimseye karşı öfke ve şiddetle kimseye karşı kılıç sallamasın cinayet yapmasın. Gazabı dışında (...) ve hiç kimse ya onun yayı veya kelimeleri veya emri tarafından öldürülecektir.

Ama (gelecekteki kral) erkek akrabası araziye (ülkeyi) tahrip edebilir yada kadın akrabası yada evin başka bir üyesi tarip edebilir sonra kral kadın ile yakınıni birleştirmeli. Gerçekten de (arsa mağduru) yeminini telafuz ederek “kardeşim tahrip edilmesine sebep oldu. “Eğer sanık reddederse ve mağdur babasının tanrısının ellerini yukarı kaldırır ve yeminini söyler. “Eğer bir yalancının ağzında bu kelimeler varsa gözlerime sabitliği ve korkuyu ben koydum. Kelimeler düşman ağzına (sanık) erkek ise, kendi erkek akrabalarıyla birleştirsın ve onlar onu taşlarla ezebilir. Eğer (sanık) kadın ise onu kadın akrabalarıyla birleştirsın ve taşlarla ezebilir.

Ama gerçekten yıkım onu vurduysa (kral akrabası) sonra sesin (krallığın geleceği) onun gözleri yorgun hesablanmalı onun gücü yada yayı yada kelimeleri yada kışkırtıcı, sonra sen (...) onun sağı (...) Ama eğer sen şiddet ve öfkeyle onu katledersen veya sen ona karşı bir emir çıkarırsan veya sen onu katletmesi için bir yabancıyı kışkırtırsan tanrılar (...) katledebilir.”

Yazıtta ulaşılan bilgiler doğrultusunda I. Panamuwa’nın egemenliğini tanrıdan aldığını ve dindar biri olduğunu görmekteyiz. Babasının üzerine yürüyerek tahta geçen Panamuwa savaşa son verip kendi krallığındaki yapıları inşa ve restore etmiştir. Satırlardan tanrıların hikmeti ile Sam’al arazisinin büyük bir verimlilik, bolluk ve bereket kazandığı anlaşılmaktadır.

I. Panamuwa’nın ölümünden sonra Sam’al’ın başına kral Bar-sur (MÖ. 750-745) geçmiştir. Bu dönemde Sam’al’ın, Urartu ve çevresindeki diğer Geç Hitit Devletleri tarafından Assur’a karşı oluşturan koalisyona katılması istenmiştir. Bu isteği red eden Sam’al Kralı Bar-sur etrafındaki bazı milliyetçiler tarafından suikaste uğramıştır (Landsberger, 1948:48). Bu durumu haber alan Assur kralı III. Tiglath-

pileser (MÖ. 745-727) bu isyanı bastırmak üzere Sam'al üzerine sefer düzenlemiş ve tahta II. Panamuwa'yı (MÖ. 745-733) oturtmuştur (Parker, 1996:218). II. Panamuwa'nın III. Tiglath-pileser'nin egemenliğini kabul etmesinden sonra Assur'un bir eyaleti haline gelmiştir (Sevin, 1999:99). II. Panamuwa ömrü boyunca Assur krallığına karşı sadık kalmıştır. Onun bu sadakati, III. Tiglath-pileser'in II. Panamuwa'nın ölümünden sonra onun mezar taşına yazdığı yazıttan anlaşılmaktadır (Hamilton, 1998:228; Demirel 2012:54): "Kralın kardeşleri ağladı, efendisi Assur kralının bütün ordusu da onun için ağlayacak."

Sam'al, Bar-rakip döneminde (MÖ. 733-713) Assur'a karşı sadakatini devam ettirdiği ve düzenli bir şekilde vergilerini verdiği ele geçen yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Morris, 1984:410). Bu dönemle ilgili en önemli yazılı kaynak Bar-rakip'e ait yazıttır (Younger, 1986:100-101):

"Ben Bar-rakib
Panamuwa'nın oğlu, Sam'al Kralı,
Tiglath-pileser'in hizmetkârı, yeryüzünün dörtte birinin efendisi,
Babamın sadakati ve benim sadakatim nedeniyle efendim Rakib-El ve efendim Tiglath-pileser babamın tahtına egemen olmamı sağladı,
Ve babamın evi diğerlerinden daha kazançlıydı.
Ve ben gümüşlerin efendisi, altınların efendisi, güçlülerin ortasındaki Assur Kralı, efendimin tekerleğine koştum,
Ve ben babamın evinin kontrolünü aldım,
Ve ben onu herhangi bir güçlü kralın evinden daha iyi yaptım
Ve kardeş krallar evimin iyiliği için olan her şeyi arzu ediyorlardı
Fakat bura Sam'al kralları, babam için iyi bir ev değildi
Onlar Kilamuwa'nın evine sahipti
Ve o onlar için bir kış eviydi;
Ve o onlar için bir yaz eviydi
Fakat ben bu evi inşa ettim."

Yazıttaki satırlarda Sam'al kralı Bar-rakib'in Assur'a karşı ne kadar sadık olduğu anlaşılmaktadır. Egemenliğini tanrı Rakib-El ve Assur kralı III. Tiglath-pileser'e dayandırmakta ve kendini onların bir elçisi olarak görmektedir. Devam eden satırlarda krallığına kendinden önceki krallara göre daha refâh bir ortam hazırladığı ve bu durumun çevre krallıklar tarafından arzu edildiği bildirilmiştir.

Sam'al krallığının sonunu hazırlayan gelişme, Assur'un değişen batı politikası olmuştur. Kalıcı işgaller, sürgünler, yerel krallıkların merkeze bağlı idaresi

gibi faaliyetlerden ilk etkilenen Sam'al, MÖ. 681 yılında ortadan kalkmıştır (Şen, 2012:7).

1890 yılında Felix von Luschan tarafından bu bölgede yürütülen incelemelerde Zincirli yakınlarında yer alan Gerçin Höyük'te yazılı bir heykel bulunmuştur. Yazıtın içeriği incelendiğinde heykelin I. Panamuwa tarafından buraya yerleştirildiği ve buranın bir kült merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapılan incelemelerde bu kült merkezinde Zincirli'deki hanedanlığa ait bir mezarlığın olabileceği düşünülmektedir (Bonatz 2000). 1890 yılında R. Koldewey iki parça sur kalıntısına rastlamış olmasına rağmen yerleşim ile ilgili herhangi bir veriye ulaşamamıştır (Wartke 2005).

Orta Fırat Havzası'nda yer alan Kummuh, Demir Çağı'nın başlarında, hatta Hitit İmparatorluğu'nun son yıllarında, Malatya'dan Emar'a kadar uzanan bölgeyi elinde tutan Karkamış Krallığı'nın egemenliği altındaydı (Özkan, 1993:67). Ticaret yollarının kesişme noktasında, Fırat Nehri'nden kolay geçit veren bir stratejik konumda bulunmaktadır (Özgüç, 2009:1). Halkının çoğunluğunun Hurri kökenli olduğu (Umar, 1982:193) Kummuh'un kuzeyinde Melidu, batı ve güneybatısında Gurgum ve Sam'al, güneyinde ise Karkamış bulunmaktaydı (Sevin 2003:196). "Kummuh" kelimesi Assur kaynaklarında ilk kez MÖ. 866 yılında geçmiştir (Özkan, 1993:67). Assur belgelerinde ilk kez ismi geçen ve Karkamış'tan ayrılıp bağımsız bir devlet haline gelen Kummuh, krallarının isimleri ile dikkat çekmektedir. Assur belgelerinde "Katalizu (Hattuşili), Kuntaşpi, Uşpilulume (Şuppiluliuma), Mutallu (Muvatali)" isimlerinin geçmesi Anadolu üzerinde hâlâ Hitit etkisinin olduğunu göstermektedir (Özkan, 1993:65). MÖ. 856 yılında Kummuh Kralı Katalizu'nun Assur'a haraç verdiği bilinmektedir (Alparslan, 2009:146; Şen, 2012:8). MÖ. 8. yy.'ın ortalarında, Assur ile sorunlarının olduğu bir dönemde Kummuh, Urartular ile ittifak yapmıştır (Alparslan, 2009:146). Nitekim, Urartu yazıtlarında da diğer Geç Hitit devletlerinin olduğu gibi Kummuh Krallığı'nın da adı zikredilmektedir. Öyle ki başını Urartu'nun çektiği Assur karşıtı koalisyonda Urartu kralı II. Sardur'un yanında olmuştur (Şen, 2012:8). III. Tiglath-pileser, hâkimiyetinin üçüncü yılı olan MÖ. 743'te, Urartu ve müttefiği Kummuh'u, Kiştan ve Halpi (Fırat kıyısında Samsat yöresinde) yakınlarında büyük bir bozguna uğratarak Urartuların etkisini yeniden kırmıştır. Bu savaş sonunda Arpad, Melidu, Kummuh gibi devletler tekrar Assur'un hâkimiyetini kabul ederek vergi ödemek zorunda kalmıştır (Akkuş, 2015:103). Kummuh Kralı Mutallu'nun, Urartu kralı Ağuştı ile anlaşarak isyan etmesi üzerine

Assur kralı II. Sargon Kummuh'u ele geçirmiş (Şen, 2012:8) ve buradaki halkı Güney Mezopotamya'ya yerleştirmek üzere sürgün etmiştir. Kummuh'a ise güneyden getirdiği Babilleri yerleştirmiştir (Alparslan, 2009:146).

II. Aşşur-nasir-pal döneminde (MÖ. 883-859) (Konyar, 2010:144), Assur'un yazılı kaynaklarında Gurgum ve onun başkenti Marqas'tan söz edilmektedir (Payne, 2012:7). II. Aşşur-nasir-pal'in oğlu III. Şulmanu-aşerid döneminde Assur'un bölgeye ganimet amaçlı seferler yaptığı bilinmektedir. III. Şulmanu-aşerid'in sefer düzenleyip haraç topladığı beyler arasında Gurgum kralı olarak adı geçen Mutalli de vardır (Konyar, 2010:144). MÖ. 805'de, Assur Kralı olan III. Adad-nirari, sekiz kralın oluşturduğu ittifaka karşı sefere çıkmıştır. Bu seferden sonra Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam'ın oğlu Qalparunda arasındaki sınırı Kummuh lehine düzenlemiştir. MÖ. 796 dolaylarında aynı ittifaktan bir kez daha bahsedilmektedir. Bu defa ittifakı oluşturanların arasında kesin olarak Gurgum Kralı'nın olduğu da bilinmektedir (Alparslan, 2009:145). II. Sargon devrinde Gurgum Kralı Tarhulara'nın, oğlu Mutallu tarafından öldürülmesi bahanesiyle Gurgum Assur'un bir eyaleti haline getirilmiştir (Şen, 2012:7). Herhangi bir kazı ya da yüzey araştırması yapılmadığı için başkent Marqas ile ilgili arkeolojik veriler çok azdır (Payne, 2012:7).

Orta Assur döneminde MÖ. 13 yy.'ın başında I. Adad-nirari ve I. Şulmanu-aşerid'in Harran ovasından Karkamış'a kadar uzanan bölgeyi işgal ederek sınırlarını genişlettiği bilinmektedir. I. Tiglath-pileser (MÖ. 1117-1077) ve oğlu Aşşur-bêl-kala (MÖ. 1074-1057) ise bu bölgeyi yağmalamıştır. Fakat bu dönemdeki tüm siyasi politikalara rağmen Assur bölgeyi tam olarak egemenliği altına alamamıştır. Harran Ovası'nın tarihi coğrafyası hakkında en geniş bilgi, Yeni Assur devri krallarından V. Şamşi-Adad'ın (MÖ. 824-811) Turtan'ı Bêl-lu-balât'a ait Assur'da ele geçen eponim stelinde yer almaktadır. Bu yazılı belgede Harran eyaletindeki merkezlerin isimleri geçmektedir (Yardımcı, 2006a:815-816). Harran, Kuzey Mezopotamya'dan gelerek batı ve kuzeybatıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı da Assurlu tüccarlarında önemli uğrak yerlerinden biri olmuştur (Dönmez ve Yılmaz, 2011:87). Assur-bani-pal dönemine kadar Assur egemenliği altında kalan Harran Ovası, Assur'un Med'ler tarafından istilas sonucu önce Babil egemenliği sonra ise Pers egemenliği altına girmiştir (Yardımcı, 2006a:817-817; Labat, 1967:104-108). MÖ. 6. yy.'a tarihlenen ve kral Naboid ile Sin Tapınağı'ndan bahseden çiviyazılı kil tablet ve adak yazıtları Babil

Krallığı'nın Harran'a çok önem verdiğini kanıtlamıştır (Dönmez ve Yılmaz, 2011:87).

Orta Fırat Bölgesi içinde, Kuzey Suriye'de yer alan Aleppo'nun (Halep) bir kült merkezi olması sebebiyle tarihi Tunç Çağı'na dayanmaktadır. Burada bulunan Fırtına Tanrısı Tapınağı'nın MÖ. 3 binyılın başlarından beri kullanıldığına dair kanıtlara ulaşılmıştır (Schwemer 2008: 162). Ele geçen Ebla tabletlerinde (MÖ. 2500) bu tapınağın varlığına ilişkin bilgiler bulunmuştur (Schwemer 2001:108). Şehirdeki akropol içinde bugün Eyyubi dönemine ait birçok yapı görülmektedir. Gerçekleştirilen kazılar sonucunda akropolün Greek, Roma, Bizans, Eyyubi ve Osmanlı dönemleri gibi çoklu bir tarihsel çağı temsil ettiği anlaşılmıştır (Gonnella, 2008:5). Assur yazılı kaynaklarına göre burada bulunan tapınağın Orta Doğu'daki yedi büyük fırtına tanrısından birine ait olduğu anlaşılmıştır MÖ. 853 yılında III. Şulmanu-aşerid, Suriye/Filistin koalisyonu ile savaşa girmeden önce buraya buraya bir kurban sunmuştur. MÖ. 8 yy.'ın ortalarına kadar bu kült merkezi Assur'un bir eyalet merkezi haline gelmiştir. MÖ. 612 yılında Assur yıkıldıktan sonra bu merkez Yeni Babil İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. Şehir, MÖ. 539 yılında Pers hükümdarı Kyros tarafından yıkıldıktan sonra Pers egemenliği altına girmiştir (Gonnella, 2008:10).

Aleppo şehrinin kuzeybatısında bir Arami şehri olan Arpad (Tell Rifa'at) bulunmaktadır (Klengel, 1992:215). Anadolu'ya giden yol güzergâhları üzerinde olması ve batısında Amuq Ovası'nın yer alması şehre stratejik bir önem kazandırmıştır (Seton Williams, 1961:69). Bu şehir II. Aşşur-nasir-pal döneminde Assur'un egemenliği altına girmiştir (Klengel, 1992:215). Zaman zaman tekrar bağımsızlığını kazanan Arpad (Tell Rifa'at), III. Şulmanu-aşerid ve III. Adad-nirari dönemlerinde (MÖ. 849/848 ve MÖ. 805) Assurlar tarafından ele geçirilmiştir. III. Tiglath-pileser döneminde (MÖ. 721) ise Assur'un en güçlü eyaletlerinden biri haline gelmiştir (Ohtsu, 1991:140). Bağımsızlığını tekrar kazanmak için zaman zaman diğer şehir devletleri ile beraber Assur'a karşı ayaklanmış olsa da bunda başarısız olmuştur (Klengel, 1992:215).

Assur İmparatorluğu kral Assur-bani-pal'in son dönemlerinde zayıflamaya başlamıştır (Klengel, 1992:230). Bu durumu fırsat bilen İran'ın en batısındaki Medler ve Mezopotamyanın en güneyindeki Babiller ittifak kurarak MÖ. 7. yy.'ın sonlarında Assur'u yıkmıştır. Suriye'deki Dur-Katlimmu gibi Assur kalesi ve Tell Ahmar'daki duvar boyamaları ve heykeller halk tarafından yağmalanmış ya da

yakılmıştır. Assur yıkıldıktan sonra Babil kralı Nebukadnezar, Mezopotamya ve Levant'ı ele geçirerek yeni bir imparatorluk kurmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003:389). Suriye'deki Babil egemenliği MÖ. 539 yılında Pers Kralı II. Kyros'un Babil'i fethetmesi ile son bulmuştur (Klengel. 1992:234). Orta Fırat Bölgesi'nin 200 yıllık Pers Dönemi ile ilgili bilgiler ve ele geçen yazılı kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu dönemle ilgili en önemli kaynak Herodot'tur. Diğer önemli kaynak ise ele geçen arkeolojik kalıntılardır.

Perslerle ilgili arkeolojik kalıntılara Karkamış'ın batısında yer alan Devehöyük Mezarlığı'nda, aynı bölgedeki Tell Shiyukh Fawgani Mezarlığı'nda, Suriye'nin batısı'ndaki Ebla'da ve bugün Şanlıurfa sınırları içerisinde yer alan Hacinebi'de rastlanılmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003:390-391; Stein ve Mısır, 1996:111-114; Stein, 1997:95-98). Bu merkezlerden başka yine bugün Şanlıurfa ili sınırları içerisinde yer alan Tilbeş Höyük ve Surtepe'de (Blaylock, 2017:399); Mezraa-Teleilat Höyük'ünün 1A tabakasında (Özdoğan vd., 2000:136-137; Özdoğan vd., 2002:104); Fırat Nehri üzerindeki Birecik Barajı alanında (Blaylock, 2017:399); Adıyaman ilinde yer alan Tille Höyük'ünün X. tabakasında (Blaylock, 1998:118); Gaziantep ilinin Karkamış ilçesinde bulunan Şaraga Höyük'te (Sertok vd., 2004:298; Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:114); Orta Fırat Bölgesi'nin batısında, Afrin Vadisi üzerinde yer alan Ain Dara'nın 5. tabakasında (Abou Assaf, 1990:1-10; Novák, 2012:41); Aleppo (Halep)'da yer alan Tell Rifa'at'ın 1c tabakasında (Seton Williams, 1967:16-17) ve Tell Ahmar (Til Barsip)'da (Serim, 2000:51) Pers Dönemi kalıntılarına ulaşılmıştır. Fuensanta ve Crivelli'nin Türkiye Fırat'ında gerçekleştirdiği araştırmalarda, Pers Dönemi'ne ait kalıntılarının çoğunlukla Karkamış'ın kuzeyinde, Fırat Nehri'nin doğu kıyısındaki Birecik bölgesinde ele geçtiği görülmüştür (Fuensanta ve Crivelli, 2010:66).

Orta Fırat Bölgesi'nde şimdiye kadar yapılan kazılar ve diğer arkeolojik araştırmalar Pers Dönemi ile ilgili bilgiler sunmuştur. Özellikle kazısı yapılan merkezlerde ele geçen at ve süvari figürinleri tamamen Pers kültürünün bir yansımasıdır. Ele geçen kalıntılar, mimari ile ilgili planlama ve teknik özellikler ilereleyen bölümlerde incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİNDE YÜRÜTÜLEN KAZI ÇALIŞMALARINDA TESPİT EDİLEN DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİ

Bölgenin sosyo-politik, siyasi ve kültürel durumu hakkında bilgi veren yazılı kaynakların doğruluğunu kanıtlayabilmek ve ele geçen arkeolojik materyalleri bilimsel bir perspektif içinde değerlendirebilmek için 19. yy.'ın sonlarından itibaren bilinçli bir şekilde (sistemik) kazılar yapılmaya başlanmıştır. Fakat bu kalıntılardan edinilen verilerin yorumlanması, sınıflandırılması, değerlendirilmesi ile ilgili bazı sorunlar göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri bölgedeki Demir Çağı kültürü ile ilgili yetersiz çalışma yapılmış olmasıdır.

Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde yaşayan şehir devletleri coğrafi konumuna bağlı olarak sürekli bir mücadelenin içinde olmuştur. Zaman zaman egemenliklerini kaybeden bu topluluklar bölgede Demir Çağı'nın şekillenmesinde rol oynayan başka kültürleri (Arami, Assur ve Pers kültürü gibi) benimsemeye başlamıştır. Buna bağlı olarak dönem mimarisi ve seramik kültüründe teknik ve tipolojik açıdan bazı farklılıklar göze çarpmıştır. İlerleyen bölümlerde bunların neler olduğu ile ilgili gerekli açıklamalar ortaya konulacaktır.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki Demir Çağı'na ait yerleşim merkezlerinden Karkamış, Zincirli, Sakçagözü, Tell Rifa'at ve Til Barsip'teki incelemeler 19. yy.'ın sonlarında başlamıştır (Harita 2). 20. yy.'ın başlarında ise bugün Kuzey Suriye sınırları içerisinde yer alan Aleppo ve Tell Afis'te kazılar yapılmıştır. 1960'lı yıllardan sonra "Tabqa Barajı Kurtarma Kazıları Projesi" adı altında yapılan kazılarda Demir Çağı'na ait merkezlere rastlanılmıştır. Bu kazıları, Orta Fırat Bölgesi'nin kuzeyinde yürütülen Atatürk, Karkamış ve Birecik Barajı Kurtarma kazıları takip etmiştir (Tablo 1). Orta Fırat Bölgesi'ndeki arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılan Demir Çağı'na ait merkezler bu çalışmamızda kuzeyden güneye doğru incelemiştir.

2.1. TİLLE HÖYÜK

Orta Fırat Bölgesi içindeki yerleşim yerlerinden biri olan Tille Höyük, Adıyaman ilinde (Blaylock, 2009:1), Samsat'ın 50 km. kuzeyinde (Blaylock, 1999:263) ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır (Harita 2), (Blaylock, 2009: 1). Ovadan 26 m. (Coşkun, 2013: 93), deniz seviyesinden ise yaklaşık olarak 450-480 m. yükseklikteki (Blaylock, 2009:1) bu höyük, Kuzey Suriye ve Anadolu arasında bir bağlantı noktasında bulunmaktadır (Resim 2), (Janeway, 2013:38).

Kuzeydeki Karakaya Barajı ve bu barajın taşkınları tarafından tehdit edilen eski yerleşim yerlerini kurtarmak için bölgede 1977 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan tarafından yüzey araştırması yapılmıştır (Blaylock, 1998:111). Kurtarma kazıları ise David H. French yönetiminde, 1980-1990 yılları arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında bu yerleşim yeri Atatürk Barajı'nın suları altında kalmıştır (Blaylock, 1999:263). Tille Höyük'te yürütülen kazı çalışmalarında Geç Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağı, Geç Demir Çağ, Hellenistik Çağ, Roma Çağı ve Ortaçağ'a ait tabakalara ulaşılmıştır (Blaylock, 1998:115-125).

1980'li yıllarda yürütülen kurtarma kazılarından önce özellikle Demir Çağı ile ilgili çok az çanak çömlek bilinmekteydi. Çünkü; başlangıçta ele geçen materyalleri tanımlamak için uzmanlık oldukça sınırlıydı. Sadece tamamlanan çanak çömlek grupların yüzeyindeki bezemeler ve mühürlü pitoslar gibi benzer özellikler bize bilgi vermekteydi (Whincop, 2008:172; Blaylock, 1999:263).

2.1.1. Demir Çağı Mimarisi

<u>Tabaka</u>	<u>Dönem</u>	<u>Tarih</u>
X	Pers	MÖ. 6. ve 5. yy.
IX	?	MÖ. 7. ya da 6. yy.
VIII	Assur	MÖ. 8. yy.
VII	?	MÖ. 9. ve 8. yy.
VI	(Tahrip olmuştur)	MÖ. 9. ve 8. yy.
V	Orta Demir Çağı	MÖ. 9. yy.
IV	(Geç Hitit)	MÖ. 9. yy.
III	Erken Demir Çağı	MÖ. 950 y.
II	Erken Demir Çağı	MÖ. 10. yy.
I	Erken Demir Çağı	MÖ. 11. yy.

Tille Höyük'te Demir Çağı, MÖ. 11 yy.'dan 5. ya da 4. yy.'a kadar ayakta kalan 10 tabaka ile temsil edilmektedir. Demir Çağı tabakaları, Erken Hellenistik Dönem'e ait bir teras yapısının açığa çıkartılması ile son bulmuştur (Blaylock, 1999:266; Janeway, 2013:41).

Erken Demir Çağı'nı temsil eden I. II. ve III tabakalar (MÖ. 11. ve 10 yy.) sadece höyüğün batı yarısında ortaya çıkarılmıştır. Çoğunlukla köy tipi bir mimariyi anımsatmaktadır. Depolama çukurları ve yapılar arasında sık sık açık boşluklar bulunmaktadır. Geç Tunç Çağı'na ait yangın tabakaların altında uzanan bazı yapılar bu dönemde hâlâ harabe durumundadır. I. tabakada bulunan büyük taşlarla inşa edilmiş yapılar (Blaylock, 1999:266) da aynı şekilde bir yangın sonucu yıkılmıştır (Blaylock, 1998:115-116). Erken evrede yapılmış olan yapılar geniş ve kare planlıdır. Ortak bir eksen üzerinde yangın geçirmiş yapılar üzerindeki teraslar içine inşa edilmişlerdir. Yapılar arasında çakıl taşlarıyla özensiz bir şekilde kaplanmış olan açık alanlar mevcuttur (French, 1991:313-314). Erken Demir Çağı'nın başlarında (I. ve II. tabaka) yerleşimin kuzeyinde çevre duvarı kalıntılarına ulaşılmıştır (French, 1987:336). Erken Demir Çağı'nın geç evrelerinde (muhtemelen III. tabaka) taş temel üzerine kerpiç kullanılarak inşa edilmiş bir grup oda, çakıl döşeli dar geçitler ve daha geniş açık alanlarla birbirlerinden ayrılmaktadır (Çizim 1), (French, 1991:314). Odalar dama tahtası şeklindeki çaytaşı ile döşenmiş büyük bir avlu etrafında inşa edilmiştir (Roobaert ve Bunnens, 1999; Whincop, 2008:173).

Orta Demir Çağı'nı temsil eden IV. V. VI. ve VII. tabakalar höyüğün en üst tepesinde izlenmiştir. Muhtemelen belirtilen bu tabakalar MÖ. 9. ve 8. yy.'a tarihlenmektedir. Bu yüzden bu dönem Geç Hitit Krallıkları dönemini temsil etmektedir. Bir koruma duvarının varlığına dair herhangi bir kanıt olmamasına rağmen IV. ve V. tabakadaki yüksek gelişmiş bir planlama ve merkezi bir organizasyona sahip yapılar çok iyi korunmuştur. Yapı kompleksleri caddeler tarafından ayrılmıştır. IV. tabakada araç gereç yapımında demir kullanımına başlandığı görülmektedir (Blaylock, 1998:116). IV ve V. tabakada köy tipi karakterindeki evlerin planlarına baktığımızda evlerin etrafının çevrelendiği, avluya ve döşemeye sahip olduğu, özel birimlerin ise sokaklar ile bölünmüş olduğu gözlemlenmiştir (Blaylock, 1999:267). VI. ve VII. tabakadaki yapılar bu dönemde herhangi bir işgale maruz kalmamasına rağmen oldukça kötü korunduğu anlaşılmıştır. (Blaylock, 1998:116). VI. ve VII. tabakalar büyük ölçüde teras tarafından tahrip olmuştur (Roobaert ve Bunnens, 1999; Whincop, 2008:173).

Yeni Assur dönemine ait yapı katlarına (VIII. tabaka) baktığımızda bu dönemdeki evlerin Geç Hitit döneminde de kullanıldığına dair verilere ulaşılması sonucunda yapıların çok evreli bir plana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Geç Hitit döneminden başlayarak Yeni Assur döneminde de kullanılmaya devam eden bu yapılar batıdan doğuya doğru genişletilmiştir (Çizim 2), (Summers, 1990:306). Bu tabakadaki plana baktığımızda tüm yerleşimi koruyan ve dikdörtgen şeklindeki kulelerle desteklenmiş bir çevre duvarının varlığı göze çarpmaktadır. Şehrin güney yarısında, siyah ve beyaz çakıl taşlarıyla yapılmış damatahtası şeklinde bir döşemeye sahip olan merkezi bir avlu etrafında büyük ve iyi planlanmış dört sıra yapı kompleksi yer almaktadır (Resim 3) (Blaylock, 1998:116-117).

Demir Çağı'na ait IX. tabakada çok önemli yapı komplekslerine ait kalıntıların oldukça kötü korunduğu görülmektedir (Blaylock, 1998:116-117).

Demir Çağı'nın en son evresi olan X. tabaka (Pers Dönemi), en iyi şekilde korunmuş mimarinin örneklerini vermesi açısından önemlidir (Blaylock, 1998:118). Geç Demir Çağı'nı temsil eden X tabaka, 2 m. yüksekliğindeki koruma duvarları ile çok iyi korunmuş mimariyi kapsamaktadır (Whincop, 2008:173). Plana baktığımızda kireçtaşından yapılmış döşemeye sahip, iç avlulu ve bir çizgi halinde uzanan geniş odalar yer aldığını görmekteyiz (Resim 4), (Çizim 3), (Blaylock, 1998:118). Yapının dış bölümleri ise genel olarak küçük odalardan oluşmaktadır (Blaylock, 2017:395).

2.1.2. Demir Çağı Seramiği

Tille Höyük'teki Demir Çağı çanak çömleklerinin tümünde belli karakterler görünmektedir: gri mallar çok nadirdir; neredeyse tüm mallar kendi renginde perdahlı ya da kırmızıdır (Pişirme kaplarının bazıları gri, kahverengi veya siyah renktedir). Erken Demir Çağı'nda (I. II. ve III. tabaka) çoğunlukla boyalı mal grupları vardır; fakat diğer taraftan bu boyalı mallar, tümlenen bir çanak ve 22 çanak çömlek parçasından ibaret olduğu için çok yaygın olduğu söylenemez (Blaylock, 1999:265). Tille Höyük'te kâse, tabak ve çanak gibi bazı drob mallara ulaşılmıştır. Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen bu mal grubunun benzer örnekleri Korucutepe, Norşuntepe, Malatya ve Tarsus'da bulunmuştur (Janeway, 2013:39).

Anadolu'daki başka bir yerleşim yerinde olmamasına rağmen, Tille Höyük'te Kuzey Suriye'deki merkezlerde bulunan Erken Demir Çağı'na ait boyalı çanak çömlek örnekleri vardır. Hama mezarlığından ele geçen Erken Demir Çağı çanak çömlek gruplarının çoğu form ve bezeme olarak Tille Höyük'ten ele geçen

mal gruplarıyla benzerdir. Bunlar çoğunlukla geniş omurgalı, çift kulplu kaplardan oluşmaktadır. Noktalı ve dalgalı hatlar, üç katlı zigzag bezeme, boyalı bantlar kullanılan motifler arasındadır (Blaylock, 1999:266).

Belirtilen bu yerel mal grupları dışında Erken Demir Çağı'nda (I. II. ve III. tabaka) Miken'den ithâl edilmiş malların taklitleri de bulunmaktadır. Fakat bunların ne oranda olduğu tam olarak belli değildir. Hem boya kalitesi hem de bezeme olarak Geç Tunç Çağı'ndan biraz farklıdır (Birney, 2007:181).

Çoz az miktardaki kırmızı astarlı çanak çömlekler Orta Demir Çağı tabakalarında (IV. ve V.) açığa çıkartılmıştır. Fakat bunlar 10 adet çanak çömlek parçasından daha azdır (Blaylock, 1999: 265). Bunlar dışında 68 adet mühürlü pithos parçası ele geçmiştir. IV. ve V. tabakada ele geçen çanak çömlek ve seramik parçaları MÖ. 10. yy. veya 9. yy.'a tarihlendirilmiştir. Toplanan malzemelerde en çok göze çarpan mallar, ağız ve omuz kısmında kazıma bezemeli ya da yivli olan el yapımı, perdahlı pişirme kaplarıdır (Çizim 4), (Blaylock, 1999:267).

Bu yivli mal gruplarının benzerleri yoğun olarak Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve ara sıra Levant bölgesinde bulunmuştur (Blaylock, 1999:265). Bu dönemde ortaya çıkarılan yivli mallar dışında el yapımı, perdahlı, emzik ağızlı ve ağız kenarında kulpları olan farklı pişirme kaplarına da ulaşılmıştır (French, 1991: 314). Özellikle, yüzeyi genel olarak kızıl olan (pembe ya da kırmızı renkte perdahlanmış) ve yüzeyindeki belirgin beyaz kum tanecikleriyle açık bir şekilde gözüken kum katkılı mallar Orta Demir Çağı'nın ikinci tipik özelliğidir. Bu tipteki mal gruplarını, basit yuvarlak dipli bardaklar (Çizim 5/2-4), düz tabaklar ve kâseler (Çizim 5/5-6), yayvan ağızlı bardaklar (Çizim 5/7-12), halka dipli üç ayaklı kâseler (Çizim 5/14-16) ve uzun boyunlu çift renkli, boyalı bir seramik parçasını kapsamaktadır (Çizim 5/1). Yüzeyi perdahlı, farklı profile sahip kâse formlarındaki daha ince bezemeler daha sonra üzerinde vurgu yapılabilmesi için daha ufak gruplar içinde bir önemi vardır (Çizim 5/17-19). (Blaylock, 1999:267-268).

Geç Demir Çağı'nı temsil eden 10. tabakadaki çanak çömleklerin birçok belirgin yönü vardır: belki en belirgin özelliği Hellenistik Dönem sonrasındaki amforalara benzer olan amforaların olmasıdır (Çizim 6). Diğer taraftan bütün çanak çömlekler görünüş olarak kendinden önceki tabakada yer alan geleneklerle oluşturulmuştur. Ele geçen çanak çömlek parçaları ise Akhamenid Dönemi özellikleri göstermektedir (Blaylock, 1999:269). Kırmızı astarlı mallar genel olarak

geç dönem tabakaları olan VIII., IX., ve X. tabakalarda ele geçmiştir (Blaylock, 1999:265).

2.1.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Erken Demir Çağı'na ait kemik aletlerinin yanında demir ve bronzdan yapılmış aletler, silahlar, taş objelere ulaşılmıştır (French, 1987:337). Orta Demir Çağı'na ait (MÖ. 8. ve 7. yy.) üzerinde tanrıça bezemesi bulunan pişmiş toprak kalıpla şekillendirilmiş bir plaka ve çok küçük Mısır mavisi bir heykelcik ele geçmiştir (French, 1986:206). Yeni Assur dönemi yapı katlarında, çöp çukurları içinde ele geçen demir silahlar, kılıç, mızrak uçları ve kemik aletler küçük buluntular arasında yer almaktadır (Summers, 1990:305).

2.2. SAMSAT

Bugün Adıyaman ilinin Samsat ilçesindeki Atatürk Baraj gölünün altında kalan höyük (Eski Samsat) surla çevriliydi (Özgüç, 2009:2). Su altında kalmadan önce Ziyaret Çayı vadisi boyunca aşağı inen karayolunun Fırat nehrinde son bulduğu noktada, Fırat nehrinin kıyısında yer almaktaydı. Ortalama 80 hektarlık bir araziye kurulmuş olan Samsat höyüğü bir ana kaya üzerine oturmaktadır (Harita 2), (Çizim 7), (Serdaroğlu, 1977: 18).

Ümit Serdaroğlu'nun 1975 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarından sonra 1977 yılında Nimet Özgüç başkanlığında kazısına başlanmıştır. Yaklaşık 6000 yıllık geçmişi olan Samsat Geç Kalkolitik dönemden Ortaçağ'a değin yerleşim görmüştür (Özgüç, 2009:2). Samsat yerleşiminin Demir Çağı tarihini ana hatlarıyla ancak Assur yazılı kaynaklarından öğrenmekteyiz (Özgüç, 2009:51). Samsat, aşağı şehir ve yukarı şehir olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Serdaroğlu, 1977:18). Höyüğün Demir Çağı'na ait olan VII. yapı katında Kummuh Krallığı'na ait sur, çanak çömlek parçaları, taş kabartma ve yazıtlar bulunmuştur (Özgüç 2009:54-56).

2.2.1. Demir Çağı Mimarisi

Samsat höyüğünde yapılan kazı çalışmaları sonucunda höyüğün güneybatı ocağında ve kuzeydoğu yamaçlarında açılan sondajlarda Demir Çağı'na tarihlenen VII. yapı katına ait sur parçalarına ulaşılmıştır. Güney-batı ocağında olan surlar, temeli blokajlı olan 3.5 m. kalınlığında kerpiç bir duvarla çevrilidir. İkisi de kerpiç bir tabana oturmaktadır. Duvarı oluşturan taşlar çamurla sıvalıdır (Özgüç, 2009:54). VII. katta bulunmuş olan şehir kapısı kulelerle tasarlanmıştır. Doğu kulesi, girişin

çakıl tabanı seviyesinde bir sıra düzgün taşlar kule arazisinin meyline uydurulmaya çalışılmıştır. Kulenin doğu ve güney cepheleri sıkıştırılmış toprak ve kerpiçten oluşan birer geniş desteğe sahiptir. Yüksekliği ise 4.80 m.'dir (Özgüç, 1986:223). Yerleşimin kuzeyinde ve güneyinde kısmen korunmuş sur parçalarına rastlanılmıştır. Hitit surunun özelliklerini taşıyan bu iki sur duvarı birbirini dik açıyla kesmektedir (Özgüç, 2009:55).

2.2.2. Demir Çağı Seramiği

Höyüğün doğu yamacındaki ocağın VII. yapı katında bol miktarda seramik parçaları, bir tam çömlek (Resim 5) ve daha sonrasında onarılmış bir testiye (Resim 6) ulaşılmıştır. Çömlek devetüyü hamurlu, mika ve orta oranda kum katkılıdır. Hamuru renginde astarlı ve hafif perdahlı, düz ağız kenarlı, yuvarlak dibine doğru genişleyen karınlıdır. Ağız kenarına yakın karşılıklı iki küçük kulpu oval kesitlidir (Özgüç, 2009:57).

Demir devri boyunca aynı tür seramiklerin devamlı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu seramikler kaba, basit profilli, saman karışık, devetüyü renginin tonlarında bir türdür. Samsat'taki Demir devri boyalı seramikleri birkaç parçayı geçmez (Özgüç, 1986:223).

2.3. GRİTİLLE

Gritille, Orta Fırat Havzası'nda, Adıyaman ilinin Samsat ilçesi sınırları içinde, Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır. Orta büyüklükte bir höyük olan Gritille, yaklaşık olarak oval bir görünümündedir. Höyüğün tepe noktaları yaklaşık olarak 80x40 m. boyutlarındayken, dip kısmı ise yaklaşık olarak 100x150 m. boyutlarındadır (Harita 2), (Çizim 8), (Ellis, 1983:83).

Richard Ellis tarafından 1981-1984 yılları arasında gerçekleşen kazı çalışmaları sonucunda, Erken Neolitik Çağ (Ellis, 1985:261), Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ (Ellis, 1985:261), Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ (Ellis, 1983:84), Demir Çağı (Ellis, 1983:84; Ellis, 1983:119), Hellenistik Dönem (Ellis, 1985:261) ve Ortaçağ tabakalarına (Ellis, 1985:264) ait kalıntılara ulaşılmıştır.

2.3.1. Demir Çağı Mimarisi

Höyükte yürütülen kazı çalışmalarında höyüğün doğu yamacında açılan basamaklı açmada (steptrench) ve tepede, Ortaçağ'a ait mimari kalıntılar ele geçmiştir. Tepede ulaşılan Ortaçağ mimari kalıntıların altında muhtemelen Demir

Çağı'na tarihlenen (belki MÖ. 8. ya da MÖ. 7. yy.) ve nadir olarak yuvarlak kerpiç tuğlalarla yapılmış bir pise duvarına rastlanılmıştır (Ellis, 1983:84).

2.3.2. Demir Çağı Seramiği

Gritille ile ilgili bilgileri MÖ. 1. binin ilk yıllarına ait Assur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Orta Fırat Bölgesi'nde Demir Çağı'nın çanak çömlek kültürü hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz için Gritille'de bu dönemin evrelerini tanımlamak zor olmuştur. Fakat toprak yüzeyinin 4.4 m. derinliğinde açılan bir sondajda Demir Çağı'na ait büyük bir depolama kabına ait parçalar ele geçmiştir (Ellis, 1983:119).

2.3.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Açılan sondajda depolama kabı parçaları ile birlikte Fırtına Tanrısı'na ait olduğu düşünülen oyulmuş bir sembol açığa çıkartılmıştır. Bu tür tasarımların en yakın örnekleri Kuzey Suriye ve Assur'da ele geçmiş olup, MÖ. 850 ve MÖ. 700 yılları arasındaki bir döneme tarihlendirilmiştir (Ellis, 1983:119).

2.4. LİDAR HÖYÜK

1975-1977 yılları arasında Mehmet Özdoğan ve Ümit Serdaroğlu'nun yüzey araştırması yaptığı ve 1986 yılında Harald Hauptmann başkanlığında kazı çalışmalarının gerçekleştiği merkez (Müller, 2008:312), Şanlıurfa, Bozova ilçesinin yaklaşık 60 km. güneyinde (Hauptmann, 1987:15), Fırat Nehri'nin doğu kıyısında, Gritille'nin tam karşısında (Tekin, 1998:99), 650 m. çapında ve 30 m. yüksekliğindeki bir höyüktür (Harita 2), (Resim 7), (Hauptmann, 1987:15). Fırat Nehri'nin aşıldığı geçitlerden birinin üzerine kurulan Lidar Höyük'teki kazılarda Erken Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a kadar aralıksız yerleşildiği gözlemlenmiştir (Hauptmann, 2003:61).

Höyük doğudan batıya bir eğime sahiptir. Fırat kıyısı boyunca kuzeydoğudan güneybatıya doğru yayılmış teraslar halindedir (Çizim 9), (Coşkun, 2013:80).

2.4.1. Demir Çağı Mimarisi

MÖ. 13. yüzyıldan MÖ. 6. yüzyıla değin, Geç Tunç Çağı'nın sonu ile Demir Çağı boyunca merkezde kesintisiz yerleşim tespit edilmiştir (Müller, 1999:124). Erken Demir Çağı'nın başında yerleşim eskiye oranla daha çok bir köy karakterindedir (Hauptmann, 2004:108). Yapılar Geç Tunç Çağı'na göre büyük bir

yapı ve ona bitişik mekânlardan oluşması sebebiyle benzerdir (Çizim 10), (Coşkun, 2013:80). Fakat Geç Tunç Çağı'ndan farklı olarak Erken Demir Çağı mimarisinde caddelerin bulunduğu radyal planlı bir sistem içinde dikdörtgen veya kare planlı yapılar tespit edilmiştir (Müller, 1999:127). Plan ve mimari karakter Demir Çağ boyunca karakterini sürdürmüştür.

2.4.2. Demir Çağı Seramiği

Demir Çağı'nın tüm evrelerine baktığımızda seramiklerin çoğunlukla devetüyü tonlarında olduğu görünmektedir. Omurgalı çanaklar ve yonca ağızlı testiler yaygın olan formlardandır (Hauptmann, 1985:203). Lidar Höyük çanak çömlekleri Müller tarafından 5 gruba bölünmüştür. Bunlardan ilki, kaba kum, yoğun kireç ve bol bitki katkılı olanıdır. Bu grup Erken Demir Çağ'a tarihlendirilmiştir. İkinci gruptakiler, kum ve yoğun kireç katkılı olup daha çok pişirme kapları olarak bilinmektedir. Bu mal grubunun kullanımları uzun süre devam etmiştir. Üçüncü gruptakiler çoğunlukla mineral katkılı olması ile birlikte üzerindeki is izlerinden yola çıkarak bu grubun pişirme kabı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Dördüncü gruptaki mal grubuna baktığımızda kapların çoğunluğunun kahve tonlarında olup kum bitki katkılıdır. Çark yapımı olan bu grup tamamen Assur bölgesi mal grubunun tipolojisine benzemektedir. Son olarak beşinci gruptaki mallar ise kiremit ve koyukahve tonlarındaki mallar olup, kum ve kireç katkılıdır (Müller, 1999:405-407).

2.5. MEZRAA HÖYÜK

Şanlıurfa ili, Birecik ilçesine bağlı (Ökse vd., 2001: 187), Mezraa beldesinin 1.5 km. güneydoğusunda yer alan höyük, deniz seviyesinden yaklaşık 335 m. (Ökse ve Tekinalp, 1999:175), ova seviyesinden ise 13 m. yüksekliktedir (Harita 2), (Resim 8), (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003a:171).

Mezraa Höyük ilk olarak 1989 yılında Guillermo Algaze ve ekibi tarafından, Karkamış Baraj Gölü altında kalacak bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında incelenmiştir (Algaze vd., 1994:48). Mezraa Höyük'te kurtarma kazıları ODDÜ-TAÇDAM'ın desteğiyle "İlusu ve Karkamış Barajı Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" kapsamında, 1998-1999 yıllarında, Hacettepe Üniversitesi'nden bir ekip tarafından yürütülmüştür (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003b:150). Derya Yalçıklı ve Macit Tekinalp tarafından yürütülen kazı çalışmalarında Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Demir Çağ ve

Orta Çağ'a ait kültür katları açığa çıkartılmıştır (Yalçıklı ve Tekinalp, 2004:377). Höyüğün yayılım alanına baktığımızda ise Hellenistik Çağ ve Roma Dönemi'ne ait kültür kalıntılarına rastlanılmıştır (Ökse ve Tekinalp, 1999:176). 2000-2007 yılları arasında höyükte yürütülen kazı çalışmaları, doğu, güneydoğu, kuzeybatı (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003a:172) ve kuzeydoğu (Yalçıklı, 2009:129) olmak üzere toplam dört alanda gerçekleşmiştir.

2.5.1. Demir Çağı Mimarisi

Mezraa Höyük'te Demir Çağı'na ait mimari kalıntılar, kuzeybatı alanındaki Tunç Çağı'na ait duvar ve döşeme taşlarının tekrar kullanılması ile oluşturulmuştur. Demir Çağı tabakasında bu taşlarla yapılmış bir taban, kap oturtma yeri ve dairesel planlı bir ocağa ulaşılmıştır (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003b: 150). Bir mekân yapısına ait olduğu düşünülen bu tabanın batı ve kuzey kesimlerini sınırlayan iki duvar vardır, batı duvarının ucunda ise kapıya ait bir söve taşı bulunmuştur. Kap için tasarlanmış oturtma yeri ve yuvarlak planlı ocak bu yapı içinde ele geçmiştir. Demir Çağı'na ait olan bu yapı Ortaçağ tabakaları tarafından tahrip edilmiştir (Yalçıklı ve Tekinalp, 2004: 378).

2.5.2. Demir Çağı Seramiği

1999 yılında Mezraa Höyük'te Tuba Ökse ve ekibi tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında ele geçen iki yüzey buluntusu Demir Çağı'na ait yerleşimin varlığını göz önüne sermiştir. Bu buluntulardan biri, höyüğün doğu yamacının yakınlarında ele geçen çarkla biçimlendirilmiş ve iyi pişirilmiş, ince kum ve az kireç katkılı, yeşilimsi bej hamurlu, silindirik boyunlu çömlektir (Ökse vd., 2001:196). Çömleğin ağzı içten ve dıştan kalınlaştırılarak "T" şeklini almıştır (Ökse ve Tekinalp, 1999:182). Diğeri ise kuzeyin eteklerinde ele geçen bazalttan yapılmış üçayaklı kabın ayak parçasıdır (Çizim 11), (Ökse vd., 2001:196).

1989 yılında Algaze tarafından yürütülen yüzey çalışmaları sırasında Mezraa Höyük'ünün toprağı alınmış teras kesiminde ve höyük eteklerinde ele geçen keskin gövdeli ve "S" profilli çanaklar da aynı şekilde bu döneme tarihlendirilmiştir (Algaze vd., 1994:48).

2.5.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Demir Çağı'na ait yapıda ele geçen küçük buluntular arasında pişmiş topraktan yapılmış İhtar ya da Astarte plakaları (Resim 9) ve bir askere ait baş kısmı dikkat çekmektedir. (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003b:150-151; Yalçıklı ve Tekinalp,

2004:378). Pişmiş topraktan yapılmış adak plakaların benzer örnekleri Mezraa-Teleilat, Ras Shamra ve Ain Dara'da bulunmuştur (Yalçıklı ve Tekinalp, 2004:378).

2.6. MEZRAA TELEİLAT

Mezraa-Teleilat Höyüğü Şanlıurfa ili, Bilecik ilçesi'nin 5 km. kadar güneyinde, Mezraa Köyü sınırları içinde, Fırat Nehri'nin doğu yakasındaki geniş bir düzlükte bulunmaktadır (Harita 2), (Resim 10), (Özdoğan vd., 2000:166). Höyük, 1989 yılında Algaze'nin Fırat Nehri havzasında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. İncelemeler, Karkamış Barajı Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan'ın bilimsel danışmanlığında 1998 yılında yapılan bir yüzey araştırması ile başlamıştır.

Mezraa Teleilat'ın bulunduğu düzlük, kuzey ve güneyde olmak üzere kalkerli sırtlar ile çevrilmiştir. Bu düzlüğü doğuda, kalker oluşumlu dik sırtlar sınırlamaktadır. Mezraa-Teleilat'nın bulunduğu düzlük kısmen Fırat'ın, kısmen de sırtlardan inen molozun birikmesi ile oluşmuştur. Höyüğün çevresinde görülen tabanın da tümüyle çakıllı dolgulardan oluşması, bu görüşü destekler niteliktedir (Özdoğan vd., 2000:166). Yürütülen kazı çalışmalarında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Kalkolitik Dönem ve Demir Çağı'na ait tabakalara rastlanılmıştır (Özdoğan vd., 2002:57-88; Güldoğan, 2008:156):

I. Demir Çağı

- A. Pers-Akhamenid Dönemi
- B. Yeni Assur Dönemi
- C. Son Tunç-İlk Demir Çağ Geçiş Dönemi

II. Son Neolitik Çağ-Kalkolitik Çağ

III. Çanak Çömlekli Neolitikten Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Geçiş

IV. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Sonu

V. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

2.6.1. Demir Çağı Mimarisi

Yüzey toprağının hemen altında, Demir Çağı'nın sonlarına tarihlenen tabakada büyük bir yapı kompleksine ait buluntulara ulaşılmıştır. I. kültür evresine ait bu tabakada en az üç yenileme evresi vardır. Bu komplekse ait buluntular höyüğün en üst kısmında ele geçmiştir:

1A Yapı Katı: 1A yapı katında yapının tümü kerpiç olup yer yer 6 sıra kerpiç ile yükselmektedir. Kazı alanın içine giren kısımda, batı duvarı boyunca beş dikdörtgen biçimli küçük oda ile doğusunda farklı boyutlarda beş oda daha bulunmaktadır. Odaların bazılarında düzenli olmayan taş döşemelerle beraber yer yer korunmuş yapı taban izlerine ulaşılmıştır. Odaların içinde kapı geçitleri, ocak, fırın ve seki izlerine rastlanılmamıştır. 1A tabakasındaki kerpiç yapının farklı dönemlerde onarım geçirdiği ve mekânların bölündüğü görülmektedir (Özdoğan vd., 2000:136-137). Merkezi bir avlu etrafında sıralanan oda grupları ile oluşturulmuş bu yapı kompleksinin (Blaylock, 2017:395) saray-tapınak yapısı olduğu anlaşılmıştır. 1A yapı katında özellikle kül ve büyük küp parçalarının atılması için çapları 1.5 m. ile 8 m. arasında değişen çöp çukurlarına rastlanılmıştır. Bu çukurlarda ele geçen seramik parçaları tarihlendirilemediği için Yani Assur devrine mi yoksa Pers-Ahamenid Dönemine mi ait olduğu bilinmemektedir. Fakat çukurların içinden ele geçen ve Pers-Ahamenid dönemine tarihlendirilen heykelcikler bu çukurların Geç Demir Çağı'na ait olduğunu göstermektedir (Özdoğan vd., 2002:104).

1B Yapı Katı: 1B yapı katında taş temelsiz kerpiç duvarlı yapı kompleksinin altında ve kısmen de dışında, bu yapı tarafından kesilmiş, taş temelleri olan, daha büyük bir yapının daha olduğu anlaşılmaktadır. Kerpiç yapı kaldırılmadığı için planı tam olarak saptanamayan bu yapıda olasılıkla birden fazla yenileme evresi vardır. Bu evreye ait en iyi durumda korunmuş kalıntıya 21/H-I açmalarında rastlanmıştır. Burada kuzey-güney yönünde, irice taşlardan yapılmış iki küçük bölmesi olan bir yapı bulunmuştur. Yapı güneyde kazı alanı dışında devam etmekte, kuzeydoğusu ise kerpiçli yapı tarafından kesilmiş durumdadır. Yapının doğu ve batısında onu çevreleyen bir döşeme bulunmuştur (Özdoğan vd., 2001:137). Yeni Assur dönemine tarihlendirilen bu yapı katında plan olarak Kuzey Suriye'deki Yeni Assur Dönemi saray yapılarına benzeyen tek ve büyük bir yapı yer almaktadır (Resim 11). Dörtgen planlı ve kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanan yapı, yaklaşık olarak 40x32 m. boyutlarındadır. Bu yapı, merkezi bir geniş avluya sahip olup, avluyu çevreleyen çeşitli biçim ve boyutlardaki mekânlardan meydana gelmektedir (Özdoğan vd., 2004:62; Özdoğan vd., 2003:165). Bu yapı katında ilginç olan orta avlunun tabanının kalın çakıl dolgu suyuyla kaplı oluşudur (Özdoğan vd., 2002:105). 1B yapı katında ulaşılan ve Kuzey Suriye'deki Yeni Assur Dönemi kalıntılarıyla karşılaştırıldığında bir saray ya da tapınak kompleksine ait olduğu düşünülen bu yapının, boyutları bakımından çevredeki üretimi denetleyen ve üretilen ürünü Fırat

yoluyla güneye ihraç eden yerel bir yöneticiye ait olduğu sanılmaktadır (Çizim 12), (Özdoğan vd., 2004: 63). Fakat son dönemde kazı alanında yürütülen temizlik çalışmaları sırasında ele geçen Yeni Babil Dönemi'ne ait tablet bu yapının en azından son evresinin Yeni Babil Dönemi'ne ait olabileceğini göstermiştir (Özdoğan vd., 2011: 39). 1B yapı katında tepenin eğimini düzeltebilmek için Assur yapısının teraslanarak zeminin yükseltilmeye çalışıldığını görmekteyiz (Özdoğan vd., 2002:105).

1C Yapı Katı: 1C yapı katında taş temelli evrenin altında, yine taş temel kullanan daha eski bir evre açığa çıkartılmıştır. Kazı alanının kuzeyindeki açmalarda, üstteki kerpiç yapı ile yaklaşık olarak aynı yönde uzanan bu yapı katına ait büyük bir taş duvar ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak 1 m kalınlığındaki bu duvarın yapımında iç ve dış yüzde büyük taş bloklar kullanılmış, duvarın içi ufak moloz taşlar ile doldurulmuştur (Özdoğan vd., 2001: 138).

Kazı alanının batısında, I. evreye ait yapıların dışında, bu döneme ait çeşitli çap ve derinlikte çok sayıda çukur bulunmuştur. Bunların en büyüğü çapı yaklaşık 7 m. ve derinliği 3 m kadar olan büyük bir çöp çukurudur. Bu çukurun kül ve kemik atıkları için oldukça uzun bir süre kullanıldığı düşünülmektedir. Mezraa Teleilat gibi Fırat boyunda birbirine oldukça yakın olarak dizilmiş Akarçay, Mezraa, Zeytinlibahçe gibi büyük höyüklerin arasında, Karkamış gibi kentsel bir merkezin oldukça yakınındaki korunaksız bir yerde bu denli büyük bir yapının bulunması oldukça ilginçtir. Mimari olarak plan, Kuzey Suriye'deki Yeni Assur - Geç Hitit anıtsal yapıları ile benzerdir (Özdoğan vd., 2001: 138).

2.6.2. Demir Çağ Seramiği

Teknik özellikleri ve kap biçimleri göz önüne alındığında Mezraa-Teleilat kazı çalışmaları sonucunda ele geçen çanak çömleklerin Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya özellikleri gösterdiği anlaşılmıştır.

Ortaya çıkarılan formlardan en çok çanak, çömlek ve pitoslar yer kaplamaktadır. Bunlar dışında az oranda tabaklar, kâseler, şişeler ve testiler ele geçmiştir (Savaş, 2005:23).

Çanak çömleklerin büyük bir çoğunluğu çark tekniği ile şekillendirilmiş olup, kiremit rengi, kahverengi, devetüyü ve yeşilimsi kahverengi tonlarındadır. Ele geçen parçalar iyi pişirilmiş ve oksitlenmiştir. Çoğu parçada ince bir astar olmakla

birlikte astarın hamur renginde olduğu gözlemlenmiştir. Perdah bu dönemde çok fazla yaygın kullanılmamıştır.

Ele geçen seramiklerin neredeyse hepsinin kum ve mika katkılı olduğu ve bunun kaba doğal bir parlaklık kazandırdığı görülmektedir. Diğer katkı maddeleri arasında ise kalker, saman ve taşçığın kullanıldığı tespit edilmiştir (Savaş, 2005:25).

2.7. ŞARAGA HÖYÜK

Şaraga Höyük, Gaziantep ili, Karkamış ilçesi'ne bağlı Keleklioğlu Köyü sınırları içerisinde, köyün 800 m. kadar kuzeydoğusunda, Fırat Nehri'nin tam kenarında yer almaktadır (Harita 2), (Çizim 13), (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:107).

Keleklioğlu Köyü'ne, Gaziantep-Urfa karayolundan Birecik'te ayrılan ve Fırat'a paralel olarak güneye inen asfalt bir köy yoluyla ulaşılır. Köyden Şaraga Höyük'e ulaşmak için, tarlalar arasından yürümek gerekmektedir. Höyük, önemli merkez Karkamış'ın 10 km. kadar kuzeyindedir (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:107). Çalışmalar sonucunda en erken Geç Kalkolitik dönemden beri yerleşim gördüğü anlaşılmıştır (Sertok ve Ergeç, 1999:162). Şaraga Höyük, Karkamış Barajı Gölü Havzasında yapılan kurtarma kazıları içerisinde Geç Uruk Çağı'ndan Demir Çağı sonuna kadar kesintisiz stratigrafik dizilim gösteren tek höyüktür (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:461).

2.7.1. Demir Çağ Mimarisi

Höyüğün kuzey yamacının üst kesimlerinde yürütülen çalışmalarda yüzey toprağı kaldırıldığında karşılanan ilk kültür katını Demir Çağı oluşturmaktadır. Burada benzer örneklerini Nuzi ve Tell Jigan gibi merkezlerin Geç Tunç Çağ tabakalarında görülen bir seramik fırını ele geçmiştir. Bu fırın bir aks üzerinde karşılıklı yerleştirilmiş derin at nalı biçimli üçer girintiden oluşmaktadır. Bu girintiler ortadaki geniş ve derin bir oluğa açılmaktadır (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:459). Fırının batısına düşen alanda çakıl döşeli tabanın altında basit toprak mezar geleneği ile gömülmüş bir cesedin oluşturduğu bir mezara ulaşılmıştır. Basit bir gömü olmasına rağmen zengin hediyelere sahiptir. Ele geçen hediyeler arasında bakırdan ve iki silindirik tüpten oluşan koku kabı, bronz ayna, kolyeye ait olduğu düşünülen gümüş ve akik boncuklar, bakır yüzük ve küpeler bulunmaktadır. İskeletin batı kısmında ise baş aşağı ve bir dizi oluşturacak şekilde 7 amfora yerleştirilmiştir.

Höyüğün doğusunda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında L 18-19 açmalarının ortasına oturan bir oda ile L-18'de bu odanın batısından başlayıp K-18 açmasına uzanan taş döşeme ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Yolun bir bölümünü oluşturan taş döşeme birkaç defa yenilenerek tekrar kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yola bir kapıyla açılan dikdörtgen biçimli mekân, batı ve kuzeyde kerpiç duvarlarla L-19 plan karelerinde taş bir duvarla çevrelenmiştir. Kuzeybatı köşesinde bir tandır bulunan mütevazı bir konuta ait bu mekân doğu-batı yönünde tek sıra kerpiç duvarla ikiye bölünmüştür. Duvarların iç ve dış yüzlerinde sıva kullanılmamıştır, tabanda ise insutu malzeme bulunamamıştır. Kuzeybatı tandırda ısı yalıtımı için iri seramik parçaları kullanılmıştır. Gerek burada kullanılan, gerek tabanda yer yer sıkıştırılmış olarak bulunan bu parçalar Ahamenid Dönemi'ne ait silindirik biçimli tipik amphoralardır (Sertok vd., 2004:298).

L-18 açmasında tespit edilen ve bir bütünlük arz eden bir kiler odası ele geçmiştir (Resim 12). Odanın yan yana iki sıra kerpiçten örülmüş kuzey duvarı 30-40 cm. yüksekliğinde korunabilmiştir. Ancak, batı duvarı önündeki banket mekânın batı duvarını belirlemiştir. Kilerin doğu tarafı tümüyle tahrip olmuştur. Odanın kuzeybatısına bitişik mekâna ait duvarın çok küçük bir bölümü korunabilmiştir. Bu duvarın içi ve tabanı sıvalıdır, sıva üstüne ise beyaz badana kullanılmıştır. Kilerin tabanı ve duvar önündeki banketler de sıvalıdır. Kiler ele geçen küpler ve yonca ağızlı büyük testiler küçük kaplarla birlikte bulunmuştur. Ele geçen bu kaplar sayesinde kiler odası Erken Demir Çağ'a tarihlendirilmiştir (Sertok vd., 2004:299).

2.7.2. Demir Çağı Seramiği

I açmasında fırının batısında yer alan çakıl döşeli bir taban altında bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Basit bir toprak mezar olmasına rağmen oldukça zengin hediyelere sahiptir. Bu hediyeler, bakırdan bitişik iki silindirik tüpten oluşan koku/sürme kabı, bronz ayna, bir kolyeye ait gümüş ve akik boncuklar, bakır yüzük ve küpelerden oluşmaktadır (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:460).

Bir mezar, bir seramik fırını ve kare tuğlalarla kaplı bir taban öğeleriyle öne çıkan mimarı katlarda ele geçen pişmiş toprak hayvan (Resim 13) ve insan figürinleri (Resim 14), ince uzun, silindirik gövdeli amphoralar ve mezar buluntuları daha çok MÖ. 7-5. yüzyıl özellikleri göstermektedirler. Basit toprak gömü mezarda, iskeletin batı yanına yedi amforanın baş aşağı gelecek ve düzgün bir dizi yapacak şekilde yerleştirilmesi ilginçtir (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:114). Şaraga'nın yakın

çevresinde Hacinebi ve Mezra-Teleilat Höyük'te benzer konteks ve tabakalar içinde söz konusu bu amforaların benzerlerine rastlanılmıştır (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001: 460). Kuzeydoğu açmalarında da, yüzey toprağı içerisinde veya en fazla bir metre derinlikte Akamenid sanatının ürünü olan pişmiş toprak figürinlere ulaşılmıştır (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:114).

2.7.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Demir Çağı hakkında bilgiler daha çok bir mezar ve çok sınırlı alanda ele geçen pişmiş toprak figürinlerden sağlanmaktadır (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:116). Bahsedilen bu küçük buluntularla karakterlenen ve kabaca MÖ. 7-4. yy.'lar arasına tarihlenen tabakalar çoğunlukla Karkamış, Yunus Nekropolü, Deve Höyük, Hacinebi ve Mezra-Teleilat Höyük'teki tabakalarla kıyaslanmaktadır. Demir Çağı'nın daha erken evrelerine ait tabakalar yalnızca I açmasında gözlemlenmiştir. Bu açmada Orta Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na kesintisiz bir geçiş görülür (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:460).

2.8. HARABE BEZİKAN

Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin yaklaşık 17 km. güneyinde, Harabe Bezikan Köyü'nün 200 m. kuzeybatısında (Tekinalp ve Alp, 1999:215), Fırat Nehri'nin doğu kıyısında (Harita 2), (Bilgen, 2001:413), yer alan yerleşim merkezi 1989 yılında Algaze ve ekibinin yürütmüş olduğu yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir (Algaze vd., 1994:19). Bir teras üzerinde 3.56 hektarlık alanı kaplayan höyük, kuzey-güney doğrultusunda 230 m., doğu-batı doğrultusunda ise 160 m. boyutlarında olup deniz seviyesinden 342 m. yüksekliğindedir (Tekinalp ve Alp, 1999:215). Höyüğün Fırat Nehri'ne bakan tarafı aşınma sebebi ile tahrip olmuştur (Resim 15).

Kazı, 1998 yılında, V. Macit Tekinalp ve A. Oğuz Alp tarafından höyük üzerinde yaptığı yüzey araştırmasından sonra başlamıştır (Tekinalp ve Alp, 1999:21). "İlusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" kapsamında yürütülen kazı çalışmalarında Erken Tunç Çağı (Bilgen, 2001:413; Alp ve Tekinalp, 2001:384), Erken Demir Çağı (Tekinalp ve Alp, 1999:215), Yeni Assur (Coşkun, 2013:70), Hellenistik Çağı, Roma Dönemi (Alp ve Tekinalp, 2001:384) ve Erken Bizans Dönemi (Tekinalp ve Alp, 1999:218) ait kültür izleriyle karşılaşmıştır. Erken Demir Çağı'ndan MÖ. 7. yy.'a kadar yerleşim gördüğü anlaşılan höyüğün, Hellenistik Çağı'a kadar olan safhası belirgin değildir

(Tekinalp ve Alp, 1999:219). Demir Çağı'na ait herhangi mimari bir ize rastlanılmamıştır.

2.8.1. Demir Çağı Seramiği

Algaze ve ekibinin yürütmüş olduğu yüzey araştırmaları sırasında ulaşılan ve Keban, Atatürk ve Karakaya baraj bölgelerindeki yerleşim yerlerinden bilinen yüzeyi dalgalı bezek, el yapımı perdahlı seramiklerle birlikte Karkamış'a ait Erken Demir Çağı mezarlarında ele geçen geniş ağızlı, omurgalı çömleklerin yakın benzerlerine Harabe Bezekan Höyüğü'nde de rastlanılmıştır (Algaze vd., 1994:18-19). Orta Demir Çağı'nda (Yeni Assur) "S" profilli seramikler dışında, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve keskin karınlı mallar dikkat çekmektedir (Çizim 14), (Coşkun, 2013:70).

2.9. SAKÇAGÖZÜ

Sakçagözü, Maraş'ın yaklaşık 40 km. güneyinde (Joukowsky, 1996:327), Gaziantep ilinin 45 km. kuzeybatısında, İslâhiye ilçesinde eski adı Kefersis/Keferdiz olan Sakçagözü köyünün 3 km. kadar kuzeybatısında yer almaktadır (Garstang, 1908:99). Yaklaşık olarak 90x140 m. boyutlarında olan höyük 9 m. yüksekliğindedir. Suriye'nin kuzeyi ile Anadolu platosu arasında, ticari bir ana yol üzerinde stratejik bir konumda bulunmaktadır (Resim 16), (Joukowsky, 1996:327).

Sakçagözü'nde ilk araştırmalar 1890 yılında Humann ve Puchstein tarafından bir grup bazalt rölyefin yayımlanmasıyla başlamıştır (Ussishkin, 2012:15-16). 1908 yılında ise Garstang, Adams ve Beathy ile birlikte Coba Höyük olarak bilinen Sakçagözü'nde kazı çalışmaları yürütmüştür. (Garstang, 1908:100-101; Joukowsky, 1996:327). 1930'lu yılların sonlarında von der Osten höyükte küçük çaplı bir sondaj açmıştır (Joukowsky, 1996:327). 1949 yılında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün yönetiminde Waechter kazılara tekrar başlamış ve höyükte açtığı sondajla 12 tabaka tespit etmiştir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Sakçagözü'nde en erken yerleşimin Neolitik Dönem'de başladığı anlaşılmıştır. I. tabaka Garstang tarafından Neolitik dönem olarak tarihlendirilmiştir (Du Plat Taylor ve Seton Williams, 1950:53-56). Waechter tarafından ortaya atılan stratigrafiye göre II. tabaka Samarra dönemine ve III. tabaka Erken Halaf dönemine aittir (Waechter ve Göğüş, 1951:193-201). IV. ve V. tabaka Neolitik-Kalkolitik Dönem geçiş evresini, VI. tabaka Obeyd dönemini temsil ederken (Parlıtı, 2011:147), VIII. tabaka Hitit

İmparatorluk dönemine, IX. tabaka Geç Hitit dönemine, X. ve XI. tabaka ise Hellenistik döneme tarihlendirilmiştir (Joukowsky, 1996:328). 1949 yılında kazılar önceki yıllara göre farklı bölgelerde yürütülmüştür. Yürütülen kazılar, A, B, ve C olmak üzere toplam üç alanda yapılmıştır. 3x5 metre genişliğinde, 1-7 nolu açmalar olmak üzere toplam 7 açmadan oluşan B alanı höyüğün güneydoğusunda, güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. C alanı ise B alanını kesen bir duvarla başlamakla beraber 8-11 nolu açmalar olmak üzere toplam 4 açmaya sahiptir. Höyüğün tepesinde yer alan D alanı ise Hitit dönemine ait yapı duvarlarının içine yerleştirilmiştir. D alanında, B açmasının üstüne binecek şekilde 6 m. derinlikte kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. 1949 yılında yapılan kazılar sonucunda Garstang'a ait stratigrafi değişmiş ve tespit edilen 12 tabaka ile birlikte Kalkolitik Dönem'den Ortaçağ kadar kültür izlerine ulaşılmıştır (Joukowsky, 1996:328). Araştırma konusu olarak biz burada Demir Çağı'na tarihlendirilen 9. tabakadan (Geç Hitit Dönemi) söz etmeye çalışacağız.

2.9.1. Demir Çağı Mimarisi

Garstang'ın kazıları sırasında bazalt rölyeflerle dekore edilmiş bir tapınak ya da bir portikoya (sütunlu giriş) sahip saray olduğu düşünülen bir Geç Hitit yapısı ve bu yapıyı kuşatan bir çevre duvarına (sur) ulaşılmıştır (Çizim 15), (Ussishkin, 2012:15). Fakat 1949 yılında yapılan incelemelerde saray ya da tapınak olduğu düşünülen yapının tekrar toprak tarafından kapandığı gözlemlenmiştir (Joukowsky, 1996:327).

Sarayı çevreleyen duvar, plan olarak hemen hemen kare şeklindedir (Ussishkin, 2012:16). Çevre duvarına ait temel, çamurla sağlamlaştırılmış moloz taşlarından oluşmaktadır. Duvarın üst yapısında kerpiç kullanılmıştır. Kerpicin dış tarafında ise sıva izleri gözlemlenmiştir. Duvar yapısının iç kısmındaki (muhtemelen avlu) zeminde, kireçtaşından molozlar kullanılarak ince bir tabaka oluşturulmuştur (Joukowsky, 1996:328). Güneybatı kenarında tek bir girişi vardır. Çevre duvarına ait girişin yan tarafları başta aslan olmak üzere bazı rölyeflerle dekore edilmiştir (Çizim 16), (Ussishkin, 2012:16).

Girişin her iki yanında ufak bir kule inşa edilmiştir. Bundan dolayı bu dönemdeki diğer kapı girişlerinden oldukça farklıdır (Çizim 17), (Ussishkin, 2012:16). Girişteki kulenin yan duvarları, kapının önü ve eşiği boyunca merdiven uzanmaktadır (Ussishkin, 2012:18).

2.10.TAŞLI GEÇİT

Taşlı Geçit yerleşim merkezi, Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde Türkiye'nin güneydoğusunda (Marchetti, 2013:14), Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinde, Tilmen höyüğünün 15 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. Önceleri Yığma Höyük ya da Ağalarovası Höyük bilinen Taşlı Geçit Höyük'ü ilk olarak Bahadır Alkım'ın İslahiye Vadisi yüzey araştırmaları sırasında 1950'lerde keşfedilmiştir (Marchetti, 2011:297). Bologna Üniversitesi'nden Nicola Marchetti yönetiminde 2003 ve 2008 yılları arasında kazılan Tilmen Höyük ve 2009 ve 2010 yılları arasında kazılan Taşlı Geçit Höyük'ü en eski çağlarda Suriye ve Anadolu arasındaki bağlantı noktası açısından önemli olan yerleşim yerlerinden biriydi (Marchetti, 2013:14).

1974 yılında tarımsal amaçlar için bölgede Tahtaköprü Barajı yapılarak yapay bir göl oluşturulmuştur. Yazın kuruyan bu gölün en kuzeybatı kenarında Taşlı Geçit höyüğü bulunmaktadır (Resim 17), (Marchetti, 2011:298).

Şehrin etekleri bu yapay gölün etkisiyle şimdi erozyona uğramıştır. Sadece bazı taşlı bölgeler ve diğer yerler ayakta durmaktadır. 1980'li yıllarda şehrin duvarları da aynı şekilde erozyona maruz kalmış olmalıdır. Fakat şaşırtıcı bir şekilde İlhan Temizsoy Yesemek'teki çalışmaları sırasında şehir duvarlarının yüksek kesimlerinin korunduğundan bahsetmiştir. Günümüzde ise bu duvarlar yere yıkılmış durumdadır (Marchetti, 2011:298). 2009 ve 2010 yılları olmak üzere toplam iki sezon yürütülen kazı çalışmaları sonucunda Orta Tunç Çağı'ndan Hellenistik Çağ'a kadar devam eden kültür tabakalarına ulaşılmıştır. Ayrıca yerleşim merkezinin yapay göl içinde kalan kısmı ve ortaya çıkartılan kültürel mirasın korunması için restorasyon çalışmaları yapılmıştır (Benati ve Zaina, 2013: 9).

Yürütülen kazı çalışmaları sistematik olarak A, B, C, D, E, F, G, H, L, M, N gibi alanlara ayrılarak gerçekleştirilmiştir (Çizim 18), (Marchetti, 2011:297-310; Marchetti, 2012a:531-550).

2.10.1. Demir Çağı Mimarisi

Yukarı terasın batı kenarı boyunca uzanan B Alanı'nda (Marchetti, 2012a:532) Geç Demir Çağı, bir geçit tarafından ayrılan ve büyük duvarlara sahip olan iki evin temelleri ile güneyde belgelenmiştir (Resim 18), (Marchetti, 2012a:533). B Alanı'nda açığa çıkartılan çanak çömlek topluluğu MÖ. 7. yy.'a tarihlendirilmiştir (Resim 19), (Marchetti, 2012a:533).

Höyüğün en doğusunda yer alan D Alanı'nın batısında farz edilen tahkimat duvarı geniş ölçüde Geç Demir Çağı'na aittir (Resim 20), (Marchetti, 2012a:533).

2.11. ZİNCİRLİ

Oval şeklinde olan şehir, Toros Dağları'nın (Joukowsky, 1996:307) yaklaşık 60 km. güneyinde (Schloen ve Fink, 2009:204), Karasu Vadisi'nin kuzey ucunda (Casana ve Herrmann, 2010:57), bugünkü Gaziantep ilimizin İslahiye ilçesine bağlı Fevzi Paşa bucağındaki tren istasyonunun yakınlarında yer almaktadır (Lloyd, 1989:71). Zincirli'nin kuzeyinde Melidu, batısında Karatepe, güneyinde Aleppo, doğusunda ise Karkamış ve Tell Halaf gibi merkezler yer almaktaydı (Harita 2) (Berkeley, 2006:340).

Zincirli (Sam'al), Geç Hitit ve Arami gelenekleri ile harmanlanmış şehir devletlerinden biridir (Sagona ve Zimansky, 2009:307). Şehirdeki ilk dönem kazıları, 1888 yılında Alman Felix von Luschan (Marchetti, 2012:134; Akkermans ve Schwartz, 2003:9) Karl Humann, Robert Koldewey ve Gustav Jacoby tarafından yapılmıştır (Schloen ve Fink, 2009:203). 100 yıldan fazla ara verilen Zincirli kazıları 2006 yılından bu yana Chicago Üniversitesi ve Tübingen Üniversitesi ortaklığında yürütülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009:307; Schloen ve Fink, 2009:203). Kazılar sonucunda Erken Tunç Çağı'nda başlayarak, Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ, Demir Çağ ve Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz bir şekilde kültür tabakalarına ulaşılmıştır (Üngör, 2011:141). Büyük ölçekte, modern dönemin arkeologları tarafından yürütülen kazılarda şehrin kuzeydoğusunda ve güneyinde anıtsal kapılar ve şehrin büyük bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılarda büyük orandaki küçük buluntuların yanı sıra yüzlerce bazalt rölyef ve heykele ulaşılmıştır. İlk dönem kazılarında ise höyük ve sitadele yoğunlaşmıştır (Casana ve Herrmann, 2010:59).

2.11.1. Demir Çağı Mimarisi

Yaklaşık 40 hektarlık (Casana ve Herrmann, 2010:57; Schloen ve Fink, 2009:204-205) olan bu şehrin ortasında 8 hektarlık bir höyük (sitadel ya da akropol) bulunmaktadır. Yürütülen ilk dönem kazılarında höyüğün tepesinde Demir Çağı'na ait büyük yapılara ve birkaç saraya ulaşılmıştır. Ova tarafından çevrelenen 15 m. yükseklikte olan höyükte, MÖ. 3. binyıla tarihlenen Tunç Çağ yerleşimleri bulunmuştur. Fakat bu yerleşimler daha sonra Demir Çağı'nda kraliyet sitadeline dönüştürülmüştür (Çizim 19), (Schloen ve Fink, 2009:204-205).

Bu sitadelin (akropol) çevresi, oval şeklindeki bir koruma duvarı ile örülmüştür (Berkeley, 2006:340; Luschan, 1943). Sagona ve Zimmansky bu sitadelin ölçülerini 240-335 m. olarak vermektedir. Sitadeli halka şeklinde çevreleyen çift duvarlı savuma yapısının çapı ise 720 m.'dir (Sagona ve Zimansky, 2009:307).

Sitadele giriş, doğrudan aşağı şehre açılan tek bir kapının yanı sıra avlu gibi görünen açık bir bölgeden yapılmaktadır (Luschan, 1943). Rölyeflerle dekore edilen anıtsal yapıların çoğu sitadelde bulunmuştur. Buradaki mimaride, Kuzey Suriye bölgesinde gelişmiş bir stil olan Bit-Hilani planı ile yapılmış en az üç yapı vardır. Assur saraylarına benzer planlı olan büyük bir yapı sonradan onun üzerine inşa edilmiştir (Çizim 20), (Berkeley, 2006:341; Burney, 2004: 324).

MÖ. 9. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen J ve K hılanileri bu yapıların en iyi örnekleridir (Çizim 21), (Naumann, 1985: 424).

J hılanisinin ana mekânında sabit bir ocak vardır. Ana mekânın arka tarafında bulunan irili ufaklı birçok odanın ise yıkanma ve yatak odaları olduğu düşünülmektedir. Arka bölüme bir merdiven boşluğunun eklenmiş olması yapıda ikinci bir katın olduğunu göstermektedir (Naumann, 1985:424). Bu hılaninin batı bitişiğinde ise sarayı genişletmek adına K hılanisinin yapıldığı düşünülmektedir. Sekiz basamaklı bir ön geçitten girildikten sonra ana ekseninden biraz doğuya kaydırılmış bir kapıdan sabit ocaklı bir ana kapıya girilmektedir. Ön geçidin hemen yanında ise üst kata çıkmak için kullanıldığı düşünülen bir merdiven boşluğu yer almaktadır. J ve K hılanilerinin ana odaları arasında bir ara kapısının bulunması bu iki hılaninin aynı zamanda kullanıldığını göstermektedir (Dönmez, 2006:15).

Aşağı şehir ise ovoidan sadece 1 ya da 2 m. yüksekliktedir (Casana ve Herrmann, 2010:57). Aşağı şehrin karşısında ve onun en doğu köşesinde yer alan asfaltlı bir yol ile çakıllı bir yol, son dönemdeki büyük sulama kanalları tarafından zarar görmüştür (Resim 21), (Casana ve Herrmann, 2010:59).

Yerleşim yerinin çevresi bugün hâlâ gözle görülebilen oval şeklindeki surlarla kuşatılmıştır. Üç metre genişliğindeki sur duvarları, oval bir şekilde 2.3 km. uzamaktadır. (Schloen ve Fink, 2009:207-208). Aynı boyutlardaki bir iç duvar, dış kuleliklerle tam olarak aynı hizada bulunan 100 kulesiyle, dış surun 7 metre içerisinde, eşsiz bir çift duvarlı sur sistemi oluşturacak şekilde inşa edilmiştir. Bu yapı sayesinde dış surları geçmeyi başarabilen herhangi bir düşman iki duvar arasındaki boşlukta sıkışacak ve iç duvara yerleşmiş savunmacıların ateşine maruz kalacaktı (Demirel, 2012:36).

Şehrin giriş ve çıkışlarını sağlayan 3 anıtsal kapısı vardır (Berkeley, 2006:340; Luschan, 1943). Sam'al kapıları stratejik olarak planlanmış olup, gerçek topografik hesaplamalar içinde yapılan mükemmel bir savunma yapısıdır. Bu savunma tipi ayrıca Antik Yunanistan'daki Miken şehrinde de bulunmuştur

(Joukowsky, 1996:313-318). Güney kapısı, rölyefli dekorasyonlarla süslenmesi ve büyük boyutlu olması açısından görünüş olarak bu üç kapıdan en önemli olanıdır (Resim 22), (Berkeley, 2006:340; Luschan, 1943).

Kuzeydoğu kapısı, sitadelin birkaç yüz metre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yaklaşık olarak 10 m. yükseklikte olup, bazalt bloklardan oluşan taş temel üzerine inşa edilmiştir (Demirel, 2012:37-38; Schloen ve Fink, 2009:209).

Kazılar sırasında, önemli yapıların girişlerini koruyan aslan ve sfenks heykelleri ve saray girişlerinde yer alan bezemeli sütun kaideleri ile birlikte şehrin ana girişlerindeki duvarları süsleyen rölyeflerle bezeli bazalt ortostatlar ele geçmiştir. Ele geçen bu eserler bugün İstanbul ve Berlin müzelerinde sergilenmektedir (Demirel, 2012:36). Demir Çağı'nda pek fazla önemli önemli savaşın olmaması ve Sam'al şehir devletinin genel olarak Assur'un egemenliği altında kalması sebebiyle kalıntılar korunmuş bir şekilde açığa çıkartılmıştır (Casana ve Herrmann, 2010:57).

Chicago ekibi tarafından yürütülen kazılarda, aşağı şehirdeki bazı evlerin birkaç aşamada tekrar kullanıldığına dair izlere rastlanılmıştır Bu tür yapılarda birçok kez evin kullanım şekli ve fonksiyonu döneme göre değişebilmekteydi. Yapıların çoğunun, doğrusal bir şekilde sıralanan odalar tarafından çevrelenmiş merkezi bir avluya sahip olduğu görünmektedir. Avlu bölgelerinin bazılarının ölçüsü 25 m.'den fazlayken bazıları da 3-5 m. kadardır. Sam'al şehirindeki birkaç yapı, Eski Yakınoğu'daki duvarları birbirine bitişik olan yapı tiplerinden farklı olarak, duvarları arasında açık boşluklar vardır. Birleşik evlere baktığımızda evin bir kenarının ölçüsü 40-150 m. arasındır. Aşağı şehirdeki birleşik evlerin planı ve boyutları, sitadelde kazılan "Aşağı Saray" ve "Yukarı Saray" yapıları ile oldukça benzer olduğu anlaşılmıştır. Bu iki saray, asimetric şeklinde, dikey olmayan, bitişik oda dizileri tarafından çevrelenmiş büyük merkezi avluya sahiptir. Aşağı şehirdeki birkaç birleşik evin sitadeldeki Yukarı Saray'dan daha büyük olduğu düşünülmektedir. Büyük bir merkezi avlu etrafında doğrusal sıralı odalar ile karakterize edilen sitadeldeki "Yukarı Saray" ve aşağı şehirdeki büyük boyutlu evler, Yeni Assur dönemi yapılarıyla eş değerdir (Çizim 22/A-B), (Casana ve Herrmann, 2010:66).

Zincirli'de yürütülen kazılar günümüzde hâlâ sürdürülmektedir. Ele geçecek arkeolojik bulgular ışığında Zincirli ile ilgili yeni veriler gelmeye devam edecektir.

2.12. OYLUM HÖYÜK

Kilis ili, merkez ilçe sınırları için kalan Oylum Höyük, 17 hektarı aşan büyüklüğü ve 30 m. yüksekliğiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük yerleşmelerinden biridir (Resim 23), (Harita 2), (Özgen ve Helwing, 2003:61).

Yerleşme, Orta Tunç Çağ, Roma Devri ve Orta Çağ'da höyüğün dışına yaklaşık 300 m. güney ve güneybatısına kadar yayılmıştır. Höyük, Anadolu platosu ile Kuzey Suriye düzlüğünü birbirinden ayıran ve Anti-Toroslar'ın uzantısı olan Resul Osman Dağı'nın güneyinde, Kilis Ovası'na hâkim bir konumdadır (Engin, 2014:129). Kilis Ovası'ndan doğan ve höyüğün batı etekleri boyunca akarak güneyde Halep Suyu ile birleşen Akpınar nehri bu yerleşmeye hayat vermiştir (Özgen ve Helwing, 2003:61).

1960'lı yıllarda bir yüzey araştırması sırasında bölgenin stratejik öneminden bahseden ilk arkeolog Bahadır Alkım'dır (Alkım, 1969:280-289). 1970'li yılların başında ise Archi tarafından bir yüzey araştırması yürütülmüş ve bölgede Oylum Höyüğü'nün merkezi konumunu oluşturmuştur. Bu araştırma projesi, bölgedeki Oylum Höyüğü'nün komşuları ve Kilis Ovası'nın tarihsel coğrafyası için önemli bir belge niteliği taşımaktadır (Archi, 1971:10). 1985 yılında Engin Özgen tarafından yüzey araştırması yapıldıktan sonra kazısına başlanmıştır (Özgen, 1987:96). Yürütülen kazı çalışmalarında höyükte Geç Kalkolitik Dönem'den (Greaves ve Helwing, 2004:229) Hellenistik Çağ'a değin kesintisiz bir yerleşim olduğu tespit edilmiştir (Özgen vd., 1997:195).

2.12.1. Demir Çağı Mimarisi

Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş evresi ile ilgili kalıntılar şimdiye kadar “steptrench” in (basamaklı açma) en doğusunda sadece Y11 açması ile sınırlı kalmaktaydı. Fakat bunu sonradan WX11 açmasındaki ulaşılan Demir Çağ tabakaları takip etmiştir. Bu tabakalar, ocak, tandır gibi iç yapılarla bir köy mimarisini yansıtmaktadır. Hellenistik dönemde açılan silolar buradaki tabakaları oldukça tahrip ettiği görülmüştür (Özgen ve Helwing, 2003:69)

Oylum Höyük'teki Demir Çağ'a tarihlendirilen mimari yapılar höyüğün kuzeybatı yamaçlarında ortaya çıkarılmıştır. J 22b plankarelerinde iyi korunmuş dikdörtgen biçimli kerpiçlerle yükselen odalarda ocak izlerine rastlanılmıştır (Özgen vd., 2009:143). J 22a plankarelerinde ise açmanın doğusunda kerpiç duvar ve güneyinde yarım daire şeklinde bir platforma ulaşılmıştır.

K 22 açmasındaki 3. evrede Demir Çağı'na ait çok sayıda yuvarlak planlı çukurlar ele geçmiştir. Çukurlar, yaklaşık 1,5-2 m. çapındadır. Çukurların içerisindeki kireçli beyaz sıva izleri, bunların tahıl depolamada kullanılan silolar olduğuna işaret etmektedir. Beyaz sıva izi birçok çukurun tabanında görülmektedir. Çukurlardan birinin doğu kesimi bir taş sırası ile güçlendirilmiştir. İçlerinde seramik parçaları ve hayvan kemikleri bulunan küllü toprak bulunması, çukurların silo işlevini yitirdikten sonra çöp çukuru olarak kullanıldıklarını göstermektedir (Özgen ve Engin, 2010:2-3). K 22 açmasında 5. yapı evresine ait 3 m. çapında bir silo çukuruna rastlanılmıştır. Çukurun çevresi ince bir sıra kerpiçe çevrelenmiştir. İç duvarlar ve taban beyaz kireçli bir sıva ile sıvanmıştır (Özgen vd., 2011:60). K 21 açmasında Demir Çağı'na tarihlendirilen 4. evreye ait yapının kuzey duvarında taş temel kullanılmamış, ancak doğu duvarı ile bu kesimdeki bir iç mekân duvarında tek sıra taş temel kullanılmıştır. Duvarlar biri kare, diğeri dikdörtgen biçimli yan yana iki sıra kerpiçe inşa edilmiştir. Açmanın kuzeydoğu bölümünde açığa çıkarılan iç mekân duvarları, yapının çok mekânlı olduğuna işaret etmektedir (Özgen ve Engin, 2010:3). 5. evrede, Erken Demir Çağı'na tarihlenen, bir kısmı yaklaşık 3,5 m. çapında olan beyaz kireçli harçla sıvanmış yuvarlak tahıl siloları açığa çıkarılmıştır. Büyük silo çukurları düzgün yuvarlak planlı olup tek sıra ince kerpiçlerle sınırlandırılmıştır. Çukurların duvarları ve tabanı, kalın kireç ve saman katkılı bir harçla sıvanmıştır. Çukurlar içerisinde, seramik ve hayvan kemiği parçaları dışında buluntuya rastlanmamıştır (Özgen ve Engin, 2010:3-4).

J 21 açmasında Demir Çağı'na tarihlendirilen 6. evrede kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan taş temelli kerpiç duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Temellerde tek sıra taş kullanılmış ve bir kısmının üzerinde belirlenen kerpiçler de tek sıra hâlinde korunmuştur. Duvarlar, batıda yamaç erozyonu, doğuda ise 5. yapı evresi çukurları nedeniyle tahribata uğramıştır (Özgen ve Engin, 2010:58).

L21 açmasındaki çalışmalarda, Erken Demir Çağına tarihlenen bir yerleşim tabakasına (6. yapı evresi) ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır (Resim 24). Yoğun olarak Erken Demir Çağı boyalılarının ele geçirildiği bu yapı evresi, üst tabakalara ait dört çukur tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Açmanın kuzey yarısında, 5. yapı evresine ait taş temellerin kalıntıları bulunmaktadır. Güney yarısında ise Erken Demir Çağı'na ait kerpiç duvar uzantıları ve yarım daire şekilli iki kil ocak saptanmıştır. Bu kesimdeki mekânların tabanları sıkıştırılmış topraktır. Yamaç eğimi nedeniyle

yerleşim tabakası, kuzeye doğru bir eğimle uzanmaktadır (Özgen ve Engin, 2012:506).

2.12.2. Demir Çağı Seramiği

MÖ. I. bin yılına tarihlenen seramik parçaları ve küçük eserlere rastlanılmıştır. Çark yapımı bu parçalardan maalesef bütün bir kap elde etmek mümkün olmamıştır. Bu kaplar, çoğunlukla devetüyünün tonlarında bir renge sahiptirler (Özgen vd., 1997:190). Ele geçen kaplar arasında çift kuplu mutfak kapları (Özgen vd., 1997: 192), depolama için kullanılan pithoslar (Özgen vd., 1997:191) yer almaktadır.

2.12.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Küçük buluntulardan MÖ. 1. binyılına ait kireçtaşından yapılmış silindir mühür dikkate değerdir. Mührün baskı yüzüne linear stilde yapılmış bir sahne bulunmaktadır. Mühürde görülen sahneler Yeni Assur mühür sanatından bilinmektedir. Sahnenin solunda ayak topuklarına kadar bir elbise giymiş erkek figürü ok atar vaziyette tasvir edilmiştir. Okunu attığı yönde ise ağzını açmış, iki ayaklı, kıvrılmış bir kuyruğa sahip bir yaratık görülmektedir. Bu iki figürün ortasında bir bitki motifi vardır (Özgen vd., 1997:190). Yine bu döneme ait fildişinden yapılmış tutamaklı bir damga mühüre ulaşılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda bu mühür türünün MÖ. 1. binyıllarda yaygın olduğu anlaşılmıştır. Form olarak Hitit mühür özelliklerini yansıtmaktadır (Resim 25), (Özgen vd., 1997:191).

Küçük buluntular arasında pişmiş topraktan insan ve hayvan figürinleri parçası da Demir Çağ özellikleri göstermektedir. (Özgen vd., 1997:192). Demir Çağı'na ait kurşundan yapılmış tel parçaları, demir objeler, pişmiş toprak ağırşaklar, dokuma ağırlıkları (Özgen ve Engin, 2010:10), boncuklar ve bronz iğneler (Özgen vd., 2012:506) küçük buluntulardan bazılarıdır.

2.13. KARKAMIŞ

Karkamış, Tel Ahmar'a en az bir günlük yürüyüş mesafesi uzaklıkta, Birecik'in 23 km. güneyinde, Halep şehrinin yaklaşık 100 km. kuzeydoğusunda (Mallowan ve Herrmann, 1974:48) ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır (Harita 2), (Alparslan, 2009:139; Mallowan ve Herrmann, 1974:48; Brown ve Smith, 2016:22).

1878-1881 yılları arasında P. Henderson, 1911-1912, 1914 ve 1920 yıllarında L. Woolley Karkamış'ta kazılarda bulunmuştur (Coşkun, 2013:74). 2006 ve 2008 yıllarında, Edinburg Üniversitesi'nden E. Peltenburg ve Durham Üniversitesi'nden T.J. Wilkinson'un yönetimi altındaki bir projede Karkamış bölgesinde araştırmalar yapılmıştır (Galiatsatos vd., 2009:7). Karkamış'taki bugünkü kazılar Bologna Üniversitesi'nden Nicola Marchetti ve İstanbul Üniversitesi'nden Hasan Peker tarafından yürütülmektedir (Marchetti, 2012b:133).

Yürütülen kazılar sonucunda Geç Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı, Demir Çağı ve Klasik Dönem'e ait tabakalara rastlanılmıştır (Marchetti, 2014:30; Marchetti, 2015:44). Akropolün, sınır karakolunun içinde olması ve dış kentin (Aşağı Şehir) de sınır dışında kalması sebebiyle sınırlı olarak kazı yapılabilmektedir (Marchetti, 2015:40).

2.13.1. Demir Çağı Mimarisi

Dikdörtgene benzeyen kent, aşağı ve yukarı şehir (sitadel) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Woolley, 1921:55). Şehir; kale, burç ve kuleler ile kısmi olarak güçlendirilen (Hawkins 1976-80:438) sur ile çevrelenmiştir (Marchetti, 2012b:133). Yukarı şehre batı ve güneyden iki kapı aracılığı ile girilmektedir, doğuda Fırat kenarında ise bir başka kapı vardır (Coşkun, 2013:73). Kapı girişleri, Assur modeline benzemektedir (Lloyd, 1956:161). Anıtsal her üç kapı da akropole girişi sağlamış olmasına rağmen, stratejik konumu ve işlevi göz önüne alındığında birbirinden birçok yönden farklı olduğu görülmektedir. Güney kapısı, Fırat Nehri'nin karşısına geçmeye izin veren bir yolun olmasının yanında Karkamış'da bulunan toplumun hayatını devam ettirebilmesi için ovaya inmesinde büyük bir olanak sağlamaktaydı (Woolley, 1921:44). Bulunan kalıntılardan yola çıkarak batı kapısının ise en güçlü kapı olduğu anlaşılmıştır (Hawkins, 1976-80:436). Hitit gelenekleri ile inşa edilen (Venturi, 2013:120) ve "Su Kapısı" olarak bilinen doğu kapısı ise kapılar arasındaki en ihtişamlı olanıdır (Woolley, 1921:104). "Su Kapısı", MÖ.10. yüzyıla tarihlendirilen ve büyük olasılıkla yerel hanedan I. Suhi ve torunu II. Suhi tarafından, şehrin güzelleştirilmesi ya da halk tarafından kabul görmeleri adına yaptırılmıştır (Marchetti, 2015:48). Oyulmuş ortostatlar ile dekore edilmiş "Su Kapısı", Fırat Nehri'nden açık bir bölgeye girişe izin vermiştir. Dekoratif olarak kullanılmış ortostatlar, MÖ. 11 yy.'ın sonları ile 10. yy.'ın başlarına tarihlenmiştir. Bu ortostatlardan birinde libasyon sahnesi görülmektedir. Yine bu bölgede bir köşede

“Uzun Duvar Heykeli” bulunmaktadır. Açık bölgenin bir köşesi boyunca uzanan “Uzun Duvar” MÖ. 10 yy.’ın sonlarına doğru II. Suhi tarafından tanrılara adanmıştır. Duvar üzerinde askeri sahnelerle tasvir edilmiş etkileyici görünümdeki büyük levhalar yer almaktadır (Çizim 23), (Marchetti, 2012b:134-136). “Su Kapısı”nda bulunan heykeller Barnett’in yapmış olduğu analizler sonucunda oldukça zarar gördüğü anlaşılmıştır. Fakat Malatya’daki “Aslan Kapısı” rölyefleri ve MÖ. 10. yy.’ın sonları ya da MÖ. 9. yy.’ın başlarına tarihlendirilen Sukhi hanedanlığına ait rölyeflere göre iyi görünmektedir (Albright, 2008:528).

Tapınak, kamu yapıları ve saray yapısı muhtemelen “Yukarı Şehir”de (akropol) yer almaktadır (Woolley, 1921:5).

Akropol, Karkamış höyüğünün en kuzeyindeki iki belirgin tepeyi çevrelemiştir (Hawkins 1976-80:436). Akropolün güneyinde kapı girişini kaplayan anıtsal bir merdiven bulunmaktadır. Ayrıca ilginç olarak içinde düzensiz bir planda yapılmış tapınak vardır (Lloyd, 1956:161). Woolley, Yukarı Saray’ın akropolün zirvesinde olduğuna inanmaktadır. Fakat bunu destekleyen herhangi bir kanıt bulunamamıştır (Woolley, 1921:211).

Aşağı Saray’ın ise Su Kapısı’na yakın bir yerde, höyüğün güneydoğusunda yer alabileceği düşünülmektedir (Woolley, 1921:158). Bunun yanı sıra; Su Kapısı’nda yan yana iki çift oda bulunmuştur (Çizim 24), (Lloyd, 1956:161).

2.13.2. Demir Çağı Seramiği

Karkamış’ta ele geçen çanak çömlek ve parçaları kendi aralarında Basit Mallar, Mutfak Malları ve Saklama Malları olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu sınıflandırma kabın teknik ve tipolojik özelliklerine göre yapılmıştır. Her fonksiyonel sınıf, kap şeklinin yakınlığına ve kabın açıklığına göre bölünmüştür. Önceleri mallar kâse ve tabak olarak adlandırılırken daha sonraları pitos, çömlek, çanak, küp ve testi gibi isimler kullanılmaya başlanmıştır (Bonomo ve Zaina, 2014:137). Buradaki topluluğun daha geniş bir resmini çizmek için Woolley’nin Karkamış ve Yunus Nekropolü’nde yaptığı kazılar bu sisteme göre yapılmıştır.

Kap yüzeyindeki desenler genel olarak ya işlevsel ya da basit bir şekilde dekoratif amaçlıdır. Bazı tiplerde, yüzeyinin pürüzsüz olmasına rağmen perdah ve astar kullanıldığına şahit olunmaktadır. Birçok çanakta yiv bezeme kullanılırken, bazı tiplerde tek veya çok boyalı desenlerin yanı sıra oyulmuş motiflerin de kullanıldığını görmekteyiz. Tiplerin çoğu kendi içinde kategorilere ayrılmıştır:

çanaklar genel olarak pişirme amaçlı değil, içecek, besin ve servis amaçlı kullanılmıştır. Ağzı açık olanlar çoğunlukla çanaklardan ve kâselerden oluşmaktadır. Önceden bu kapların kenarı ve cidarı genel olarak dik durumda olduğu bilinmekteydi (Çizim 25/1-3). Fakat daha sonra ağız kenarı yuvarlak şekilde olan kaplar ortaya çıkmıştır (Çizim 25/4). Kâselerin çoğunun ağız kenarı dik veya düz şekilli, içe ya da dışa dönüktür (Çizim 25/5-7). İçe dönük, kalın cidarlı, ve halka dipli kâseler bu dönemin karakteristik özelliklerinden biridir (Çizim 25/10-12), (Bonomo ve Zaina, 2014:137-139). Birçok kâsenin dış yüzeyinde bezeme ya da yiv kullanılmıştır (Çizim 25/13). Böyle kâselerin çapı yaklaşık olarak 15-20 cm.'den 40 cm.'e kadar çeşitlilik gösterebilir (Çizim 25/15-16). Ufak kâselerin en belirgin tipi yüksek ya da alçak omurgalı olanlardır (Çizim 25/17-18-19). Bu kâseler Lidar Höyük ve Tell Ahmar'daki örneklerle karşılaştırılabilir (Bonomo ve Zaina, 2014:140-141).

Bazı kaplar çoğunlukla cenaze törenleriyle ilgilidir. Örnek olarak Karkamış'a ait Yunus Nekropolü'nde Woolley'in kazıları sırasında çift kulplu, boya bezeli ve düz dipli küpler ele geçmiştir (Çizim 26). Cenaze törenleriyle ilgili ele geçen kraterler genel olarak Yunus Nekropolü'nde ve Aşağı Şehir'de bulunmuştur. Woolley'nin Yunus Nekropolü'nde yürüttüğü kazılarda aynı zamanda birçok ithâl çanak çömlek gruplarına rastlanılmıştır. Bu gruplar, geometrik desenli, tek ve çok boya bezemeli ufak kaplardan meydana gelmektedir. Belirtilen bu türler MÖ. 9. yy.'ın ikinci yarısından beri Levant kıyılarında yaygın bir şekilde ele geçmektedir (Bonomo-Zaina, 2014:141-142).

Wooley'in yürütmüş olduğu kazılarda MÖ. 7. yy.'a tarihlendirilmiş çanak çömlekler arasında dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, yüksek dipli çanak ile dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, küresel gövdeli çift kulplu çömlekler dikkat çekmektedir. Çalışmaların devamında bu çömlek formunun tek kulplu örneklerine de rastlanılmıştır (Woolley, 1921:156).

Karkamış'ta ayrıca çoğunlukla bazalttan yapılmış taş çanaklar ele geçmiştir. Bu tür Demir Çağı'nın karakteristik özelliğidir. Çoğunlukla kentteki elit insanlar için detaylandırılmış olmasına rağmen dönemin tüketim ürünleri ve günlük kullanımları içinde yerini almıştır. Bu tür çanaklar genel olarak Demir Çağı ürünlerinde bir gelenek olarak aslan veya boğa başlı, düz ya da oyulmuş bacaklı ve orta veya küçük çaptadır. Bazalttan oyulmuş tripotlar dönemi temsil eden en karakteristik parçalardır. Orta taneli bazalttan yapışmış bu tripotlar dibek olarak kullanılmış olup yüksek ya da alçak ayaklıdır (Resim 26), (Resim 27), (Guerri, 2014:145-146).

2.13.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Karkamış'ta İngiliz keşifçiler tarafından ortaya çıkarılan kilden yapılmış bazı figürinler kazı raporlarında yayımlanmıştır. Figürinler, yüzeyde ele geçtiği için genel olarak Geç Hitit dönemine tarihlendirilmektedir. Aşağı Saray'ın yukarı taraflarında bazen binicileri ile birlikte verilmiş hayvan (çoğunlukla at) figürinleri ele geçmiştir. Zamanla yapılan çalışmalar sonucunda figürinlerin dinsel amaçlardan çok oyuncak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bazı figürinler ise Yunus Nekropolü kazıları sırasında bulunmuştur. Bu figürinler genellikle MÖ. 12. yy. ve 7. yy. arasına tarihlendirilen mezarlardan ele geçmiştir. Yunus Nekropolü ve Karkamış'ta 2011 ve 2013 yılları arasında yürütülen kazılar sırasında Demir Çağı'na ait 450'den fazla figürin ortaya çıkarılmıştır (Bolognani, 2014:16). Karkamış'ta yürütülen kazılar günümüzde de sürdüğü için bu yerleşim yeri ile ilgili bilgiler gelmeye devam edecektir.

2.14. DEVE HÖYÜK

1913 yılında (Benati, 2014:55), Karkamış/Jerablus yakınlarında Sacır Vadisi bölgesinde Bağdat demiryolu çalışmaları sırasında keşfedilen höyükte British Museum adına L. Woolley ve Lawrence kazılar yapmıştır (Moorey, 1980:1-5). Karkamış ve Tel Ahmar'daki iki önemli Fırat'ı geçiş noktasına olan yakınlığı nedeniyle önemli bir stratejik konuma sahiptir (Harita 2). Deve Höyük, MÖ 7. yy.'ın sonlarında yaşanan Yeni Babil zaptında büyük bir tahribat yaşar ve daha sonraki Akhemenid Dönemi'nde yerleşme görmez (Moorey, 1980:10). L. Woolley tarafından yürütülen kazılar Deve Höyüğü'ne ait mezarlık alanlarında gerçekleşmiştir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Geç Demir Çağı'na tarihlendirilen (Yeni Assur) Deve Höyük I Mezarlığı, Pers Dönemi'ne tarihlendirilen Deve Höyük II Mezarlığı ve Deve Höyük III Mezarlığı ortaya çıkarılmıştır (Moorey, 1980:4-10).

2.14.1. Deve Höyük Mezarlığı

Deve Höyük I Mezarlığı, kremasyon gömülerden oluşan bir mezarlık alanıyken, bu höyüğün kuzeydoğusunda yer alan Deve Höyük II Mezarlığı, inhumasyon gömü geleneği ile ölümlerin bulunduğu bir mezarlık alanıdır (Moorey, 1980:5).

Deve Höyük II Mezarlığı'ndaki inhumasyon mezarlar, beş ile sekiz ayak ölçüsüne kadar (yaklaşık 1.50-2.00 m.) derinlikte bulunmaktadır. Fakir bireyler

sadece toprak yüzeyine gömülürken, zengin sınıfında olan bireylerin mezarları taşla kaplanabiliyordu. Mezar duvarları, eski Hitit yapılarında kullanılan bazalt blok taşların aksine bazen yontulmamış kaba moloz taşlarla ya da kenarlarına konulmuş büyük levhalarla oluşturulmuştur (Moorey, 1980:7). Ele geçen Greek çanak çömlekleri ve seramik parçalarına göre Deve Höyük II Mezarlığı, en erken MÖ. 6. yy.'ın sonlarına ya da MÖ. 5. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir (Moorey, 1980:7-8). Deve Höyük inhumasyon mezarlarının bazıları MÖ. 5. yy.'ın ilk yarısında açılmıştır (Moorey, 1980:10).

Deve Höyük III Mezarlığı'nın varlığına dair herhangi bir iz yoktur (Moorey, 1980:10).

2.14.2. Demir Çağı Seramiği

Deve Höyük I Mezarlığı'ndaki çanak çömleklerin Karkamış bölgesindeki Geç Demir Çağı çanak çömleklerini örneklendirmesi haricinde büyük bir önemi yoktur. Buna en iyi örnekler Karkamış'taki Yunus Nekropolü'nden sağlanmaktadır. Buradaki yerel mal gruplarının, Hama'da ele geçen mallardan çok fazla farkı yoktur. İthâl edilen Frig çanak çömlek örnekleri ve "Kıbrıs-Fenike" testileri, Geç Demir Çağı'nda Karkamış ve Tell Halaf arasındaki ticari bağlantıyı anlamamızı sağlamıştır. Ele geçen sırlı seramikler Geç Demir Çağı'nda Mezopotamya'nın batı ile olan ilişkilerini ortaya çıkarmıştır (Moorey, 1980:11). Deve Höyük I Mezarlığı'nda ele geçen urnelere baktığımızda bunların genel olarak basit ve bezemesiz olduğunu görmekteyiz. Fakat ele geçen boyalı örnekler ise bazen topraktan yapılmış tabaklar ve yıldızlı bronz kâseler ile kapatılmıştır. Urne mezarlarda kap içine küçük objeler kemiklerle birlikte atılmıştır. Çocuklara ait urne mezarlarda ise oyuncaklar, pişmiş topraktan yapılmış atlar ve atlılar gibi ölü hediyeleri ele geçmiştir (Moorey, 1980:5).

Deve Höyük II Mezarlığı'ndaki yerel malların bezemesi olmadığı için bu dönemdeki Geç Demir Çağı mallarından farklıdır. Çeşitli şekillerde ve boyutlarda olan çoğu testi ve küçük kaplar; seyrek olarak nispeten boyalı örnekler modern olan kıyı şehirlerine benzerdir (Moorey, 1980:11).

Deve Höyük III Mezarlığı'ndan ele geçen Part dönemine ait çanak çömlekler, Dicle üzerindeki Seleucia ve Dura-Europos'daki kazılardan iyi bilinen gelenekleri takip eder (Moorey, 1980:11).

Deve Höyük'te bulunan taş kaplar, Deve Höyük I ve Deve Höyük II tabakası arasında farklı bir kronolojiye sahiptir. Karkamış ve Hama'da da örneklerine

rastlandığı gibi bu yerleşim merkezindeki kaplar da volkanik taş, steatit ya da trakitden yapılmıştır (Çizim 27), (Moorey, 1980:44).

Suriye’de MÖ. 9. yy. ve 8. yy. kremasyon mezarlığında bulunan taş kaplar yerel kaynakları kullanan yerel endüstrilerden alınmıştır. Sığ çanak, dairesel tabak ve sürme kutusu formunda taş kaplar ele geçmiştir (Moorey 1980:44-45)

Deve Höyük II mezarlığında ise MÖ. 5. yy.’a, (Pers Dönemi) tarihlendirilen silahlara ulaşılmıştır. Bu silahlar arasında oklar, hançerler, mızrak uçları ve kılıçlar dikkat çekmiştir (Moorey 1980:50-51).

2.14.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Deve Höyük I Mezarlığı’na ait urne mezarlarda ele geçen boncuk ve figürinler urnelerin etrafında dağınık bir şekilde bulunmuştur. At ve süvarilere ait figürinler erkek çocuk mezarlarında ele geçmiştir. Kadınlarla ilgili figürinler ise kız çocuklarına ait mezarlarda ele geçmiştir. Mezarlık alanında at figürinleri dışında kuş ve koç figürinlerine ulaşılmıştır (Serim, 2000:56)

2.15. TİL BARSİP (TELL AHMAR)

III. Şulmanu-aşerid dönemi Yeni Assur yazılı kaynaklarından bilinen Til Barsip (Tell Ahmar) (Verardi, 2007:109; Payne: 2012:7), Fırat nehrinin doğu kıyısında, eski Karkamış şehrinin 20 km. güneyinde, Aleppo’nun ise yaklaşık 100 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır (Harita 2), (Perini, 2014:57). Hemen hemen oval görünümlü olan höyük (Weidner vd., 2014:40), 25 m. yüksekliktedir (Resim 28), (Coşkun, 2013:85).

50 hektarlık bir alanı kaplayan bu merkez (Roobaert-Bunnens, 1999: 163) akropol (sitadel), orta şehir, ve aşağı şehirden meydana gelmektedir (Roobaert ve Bunnens, 1999:163; Coşkun, 2013:85; Jamieson ve Kanjou, 2009:19). Güneyden Fırat Nehri, kuzeyden ise 2 km. uzunluğundaki surlarla çevrili olan Tell Ahmar’ın planı hemen hemen yarım daire şeklindedir (Çizim 28), (Sevin, 1999:40). Sur, muhtemelen Assur egemenliği sırasında Şamşi-ilu tarafından inşa edilmiştir (Weidner vd., 2014: 39-40). Taş temel üstüne kerpiç duvarla yükseltelen surların kalınlığı 11.5 m.’yi bulmaktadır. Ayrıca 8.5 m.’lik aralıklarla payanda görevi gören çıkıntılara sahiptir (Sevin, 1999:40). Yerleşim yerinin yarım halka şeklinde görülmesinin ana sebebi güneyinde akan Fırat Nehri’nin sürekli olarak yatağını değiştirmesidir. Yapılan gözlemlere göre şimdiye kadar akropolün güneyinde

yaklaşık 1 km.'lik alan nehir nedeni ile tahrip olmuştur. Şehrin ana kapısı olan “Aslanlı Kapı” höyüğün en batısında yer alır. Üzerinde Şamşı-ilu'ya ait yazıt bulunmaktadır. Burada ana kapı ve akropolle bağlantılı antik bir yol vardır (Roobaert ve Bunnens, 1999:170).

Sacır Irmağı ile Fırat Nehri'nin birleşme noktasına yakın bir yerde bulunan (Roobaert ve Bunnens, 1999: 163) bu merkezde ilk keşifler 1927 ve 1928 yıllarında, Fransız arkeologlar François Thureau ve Dangin tarafından gerçekleştirilmiştir. Thureau ve Dangin bu merkezde çok sayıda Yeni Hitit rölyefi ve Luwi yazıtları ile karşılaşması sonucunda 1929-1931 yılları arasında 3 sezon boyunca kazı çalışması yapmıştır (Bunnens, 2009:67; Weidner vd., 2014:40). İkinci dönem kazıları, 1988-1998 yılları arasında başlangıç olarak Melbourne Üniversitesi ve 2000 yılında ise Belçikalı Liege Üniversitesi desteğiyle Guy Bunnens yönetimi altında tekrar başlamıştır (Baccarin, 2012:138).

Merkezde yapılan çalışmalar sonucunda stratigrafik açıdan Kalkolitik Dönem, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ, Erken Demir Çağ (Bunnens, 2002-2003:164-170), Orta Demir Çağ, Geç Demir Çağ (Jamieson: 2000:259-303), Pers Dönemi, Hellenistik Çağ, Roma Dönemi (Roobaert ve Bunnens, 1999:167), İslami ve modern döneme (Bunnens ve Liege, 2013: 178) ait kültür tabakalarına rastlanılmıştır. Kalkolitik Dönem'den bu yana merkezin aralıksız yerleşim görmesi bölgenin hem stratejik hem de coğrafik açıdan ne kadar önemli bir konumda olduğunu göstermiştir.

2.15.1. Demir Çağı Mimarisi

Tell Ahmar akropolünde Erken Demir Çağı 7. ve 6. tabaka (Demir Çağ I) ile temsil edilmektedir. 6. tabakada taş temel üzerine kerpiç bloklarla inşa edilmiş ufak yapı grupları açığa çıkartılmıştır (Bunnens, 2009:68). Carbon 14 analizleri 6. tabakanın yıkımını MÖ. 13. yy. ve MÖ. 11. yy. arasındaki bir zaman dilimine tarihlendirmektedir (Çizim 29), (Bunnens, 2009:69).

6. tabaka yıkıldıktan sonra onun üzerine kalın kerpiç duvarlı 5. yapı tabakası (Demir Çağ II) kurulmuştur. Bu tabakanın duvarları aynı boyutta olup, “Arami Seviyesi” olarak adlandırılan “Bâtiment est” denilen bir teknikle uyumlu olduğu gözlemlenmiştir (Çizim 30). Duvarlar arasındaki boşluklar; yıkılan bir yapıdan gelen tuğlalar, çanak çömlek parçası dışında zar zor görünür olan diğer materyaller ve kerpiçlerle doldurulmuştur (Bunnens, 2009:73). 5. tabakanın üst duvarları yaklaşık

olarak “Bâtiment est” zeminin seviyesinde bulunmaktadır. Bunnens, 5. tabaka duvarlarının, “Bâtiment est” ile ilişkili bir yapı ya da “Bâtiment est”e ait duvarların temeli olarak hizmet ettiğini düşünmektedir (Bunnens, 2013:179).

Akropolün doğusunda yer alan “M” alanında nehirden toplanan çakıl taşlarıyla oluşturulmuş dama tahtası şeklindeki mozaikli bir döşeme ortaya çıkarılmıştır (Resim 29). Bu döşeme stratigrafik açıdan Assur sarayının altında kalan 5. tabaka ile aynı döneme tarihlendirilmiştir (Bunnens, 2009:73-74).

Akropolün 4. tabakasında Assur egemenliği sırasında kurulan (MÖ. 8. yy. ve 7 yy.) ve içinde Assur Kralı Esarhaddon’un iki büyük steli bulunan büyük bir saraya ulaşılmıştır (Whincop, 2008:82). Esasen MÖ. 9. yy.’da Şulmanu-aşerid tarafından kurulmuş olan saray, çoğunlukla MÖ. 8. yy.’da kullanılmıştır (Sevin, 1999:62). Kısmen korunmuş olan bu sarayın planı Karatepe/Arsलantaş sarayının planı ile benzerdir (Akkermans ve Schwartz, 2003:382-383). Günümüze ulaşan kalıntılarında yola çıkarak 130x70 m. boyutlarında olduğu anlaşılan bu saray dikdörtgen planlıdır. Ana yapıya giriş, kuzey duvarının kuzeybatı ucundaki iki büyük kule ile korunan bir geçitle sağlanmaktadır. Bu yapı kompleksinin her biri tabanı taştan levhalarla döşenmiş üç birimden oluşmaktadır: Batıda 65x25 m. boyutlarındaki olan avlu (A) odalarla kuşatılmıştır. Dış avlu olarak nitelendirilen ikinci avlu (B), ana kâbul salonuna (XXII) giriş için kullanılmıştır. Orta ya da iç avlu olarak bilinen üçüncü avlu (C) ana kabul dairesi ve iki büyük özel daireyi (XXIV, XLVII) birbirine bağlamaktadır (Çizim 31), (Sevin, 1999:62-63). Saray Yakınoğu’da keşfedilen duvar boyamalarının en büyük koleksiyonuna sahip formlardaki duvar boyamaları ile dekore edilmiştir (Weidner vd., 2014:40).

Fransız arkeologlar tarafından akropolün batısında, “S” alanında yürütölen çalışmalarda akropolü çevreleyen kalın bir tahkimat duvarına ulaşılmıştır. Akropolün tüm yamacını çevreleyen bu duvarın temelleri kırmızı renkli ve kare şeklindeki tuğlalardan oluşmaktadır. Temeli oluşturan tuğlanın yaklaşık 90 cm. kadar mesafesinde ufak çakıllı bir ince tabaka serpilmiştir. Aynı teknik şehrin sur duvarlarında da kullanılmıştır. “S” alanının kuzeyinde yuvarlak şekilli, yontulmuş taşlarla yapılan merdiven basamakları açığa çıkartılmıştır (Resim 30) (Roobaert ve Bunnens, 1999:170).

Surun yakınında yer alan Orta Şehir’deki “C” alanında ele geçen en az üç yapıdan (C1, C2 ve C5) ikisi kazılmıştır. Bu yapılardan bazıları Yeni Assur geleneğı ile benzerdir (Jamieson, 2000:265). En büyük yapılardan biri olan C1 yapısı, C1b ve

onun güneybatısında yer alan C1a yapısı olarak ikiye ayrılmıştır. C1b yapısına ait olan iki odanın güney duvarlarının dış yüzü, kalın tabakalı bir çamur levha ile kapatılmıştır. C1a yapısı ise merkezi bir avlunun (3 ve 13 nolu avlu) etrafında sıralanan iki grup odadan oluşmaktadır. 13 nolu merkezi avlunun etrafında yer alan odaların kazısı, bu bölgede yer alan modern bir yolun ve mezarlığın bulunması nedeniyle yapılmamıştır (Çizim 32), (Roobaert ve Bunnens, 1999:171).

Altı resepsion odasından oluşan ve tipiksel olarak Yeni Assur planına göre inşa edilen C2 yapısı ise C1 yapısının doğusunda yer almaktadır. Bu yapı, ana girişinin güneybatı köşesinde kireştaşı levhalı bir niş, ocak için raylar ile ortada döşemeli bir uzun alanı kapsamaktadır (Resim 31). Yapıya ait duvar boyası parçaları odayı dolduran molazlar içinde bulunmuştur (Roobaert ve Bunnens, 1999:171). “C” alanında mimari yapılar dışında çıplak tuğlalarla inşa edilmiş mezar odaları ortaya çıkarılmıştır. Üstü namlu biçimli tonozla kapatılmıştır ve yedi basamaklı, sütunlu bir girişe sahiptir (Roobaert ve Bunnens, 1999:172).

Til Barsip aşağı şehrinin en kuzey kısmında yer alan “E” alanında biri doğuda (E1) diğeri ise batıda (E2) olmak üzere MÖ. 7. yy.’a tarihlendirilen iki bit-hilani inşası ele geçmiştir (Çizim 33). E1 inşası doğudaki modern bir yolun varlığı sebebiyle sadece belli bir kısmı kazılabilmektedir. Çakıl taşlarından oluşmuş mozaik döşemeli bir avlu (3 nolu) ve resepsiyon odalı (Oda 2) standart bir Yeni Assur evidir. 2 nolu odanın kuzeyinde ise 1 nolu oda bulunmuştur ve muhtemelen yapının girişi güneyde yer almaktadır (Bunnes, 2012:31). E2 inşası, batıda E1 inşasının dış duvarının karşısında yer almaktadır. Bu inşa muhtemelen daha ufaktır. Batıda onu kapsayan çakıl taşı döşemeli mozaikli başka bir avlu bulunmaktadır (4 nolu). Avlunun doğu kenarında 2 ve 3 nolu odalar ve bu odaların arkasında üçüncü oda olan 1 nolu oda yer almaktadır (Bunnes, 2012:31-32). Yeni Assur standartlarına uyumlu inşa edilen bu yapı sonradan bir tapınak olarak kullanılmıştır. Ayakta duran bir aslan ve bir tanrı betimlemesini içeren duvar boyama bölümleri bu yapı içinde keşfedilmiştir (Weidner vd., 2014 40).

2.15.2. Demir Çağı Seramiği

Akropolde, Geç Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ geçiş evresini temsil eden 7. tabakada ayaklı kaplar, omurgalı kâseler (Çizim 34/a-b), kalın ağızlı kaplar (Çizim 34/c-d) ve Orta Assur Dönemi’ne ait mal gruplarına ulaşılmıştır. Bunlar içinde basit ağızlı, düz kenarlı sığ kâseler, açkılı portakal/kahverengi mallar (Çizim 34/f) gibi

yerel mal grupları da ele geçmiştir. Bazı sığ kâseler açkılanmamış olmakla beraber görünüş olarak içe dönük ağızlıdır (Çizim 34/g). Genel olarak, bu tabakada dışa dönük ağızlı (Çizim 34/h) ve açkılanmamış kâseler bulunmuştur (Bunnens, 2013:180).

6. tabakada Orta Assur çanak çömlekleri ortadan kaybolmuş ve yerel mallar, 7. tabaka gelenekleri ile gelişip devam etmiştir. Özellikle düz kenarlı sığ kâseler ile birlikte açkılı portakal/kahverengi mal grubunun bu evrede yaygınlık kazandığı gözlemlenmiştir. Ayaklı meyvelik adı verilen kâseler bu dönemde varlığını kaybetmiş ve tabakayı karakterize eden kulak dipli kraterler (Çizim 34/i-j) ortaya çıkmıştır (Bunnens, 2013:180).

Yeni Assur Dönemi'ne ait çanak çömlekler genel olarak C alanında ele geçmiştir. Daha ufak örnekler ise çoğunlukla aşağı şehirde yer alan D, E ve F alanlarında ortaya çıkarılmıştır (Jamieson, 1999: 287; Whincop, 2008: 83). Aşağı şehirde ele geçen çanak çömlekler genel olarak Demir Çağ II'ye tarihlendirilir (Whincop, 2008: 84). C alanından ele geçen çanak çömlekler, Yeni Assur merkezlerindeki mal grupları ile teknik ve tipolojik özellikleri açısından benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2013:58; Jamieson, 1999:287).

C alanında “Yaygın Mallar” olarak adlandırılan malgrupları kum katkılı, çark yapımı, pembemsi-devetüyü renkli mal gruplarıdır. En tipik olanlar omurgalı kâseler (Çizim 35/1-2), dışa dönük ağızlı kâseler (Çizim 35/12-14-15), içe dönük ağızlı kâseler (Çizim 35/3-4), ağızları yivli kâseler (Çizim 35/5) ve ağızları omurgalı, çıkıntılı kâselerdir (Çizim 35/6-7-9-11). C tabakasında en sık ele geçen tip ise halka dipli, içe dönük ağızlı kâselerdir (Çizim 35/8-10-13). “Yaygın Mallar” olarak adlandırılan diğer mallar arasında; sivri dipli, dışa dönük ağızlı, boyunlu ufak kaplar (Çizim 36/3-5), düz dipli ufak kaplar (Çizim 36/1-2), çift kulplu, basık-geniş ağızlı, orta boyutlu kaplar (Çizim 37/1-2) ve içbükey boyunlu, dışa dönük ve kalın ağızlı kaplar (Çizim 36: 4) yer almaktadır. Bunlar dışında bu mal grubu içinde içinde kraterler, kupalar, şişeler, ayaklı kaplar, testicikler ve kadehlere ulaşılmıştır (Jamieson, 1999:288).

C alanında yaygın mallar dışında pişirme kapları, kırmızı astarlı mallar, saray malları, ince mallar ve gri mal grubuna ulaşılmıştır (Jamieson, 1999:288-289).

Pişirme kapları, genel olarak kum ve organik katkılı, çift kulplu, küresel gövdeli mal gruplarından oluşur. Ağızları içe dönük-yuvarlak (Çizim 38/1) ya da

görünüş olarak kalınlaştırılmıştır (Çizim 38/2). Bazıları, basit kazıma bezemelerle dekore edilmiştir (Çizim 38/3-4), (Jamieson, 1999:289).

Kırmızı astarlı mallar arasında en çok el ve çark yapımı olan kâseler kullanılmıştır. Tipolojik olarak halka dipli, perdahlı, dışa kalın ağızlıdır. El yapımı olanlar çok az kullanılmıştır. Saray malları soluk yeşil ya da gri renklidir. Bu mal grubuna ait kaplar oksitli bir fırında demir içermeyen bir kilden üretilmiştir. Çok nadir bulunan bu mal grubu içinde genel olarak çark yapımı, çukur baskılı ufak kadehler göze çarpmaktadır. Gri mallar, düşük ısıda fırınlamanın bir sonucu olarak koyu gri renklidir. Çark yapımı ve perdahlı olan bu mal grubunda sadece ağzı yuvarlak ve yivli olan kâseler kullanılmıştır. İnce mallar ise dışa kalın ağızlı, omurgalı, yuvarlak dipli sığ kâselerden meydana gelmektedir (Jamieson, 1999:289).

2.15.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Tell Ahmar'ın mezarlık alanında kadın iskeletlerinin yanında “kadın figürinleri” ve erkek iskeletlerinin yanında ise “süvari” ve “at figürinleri” ele geçmiştir. Ele geçen at ve süvari figürinleri Pers etkilidir. Koşum takımları, sürücü ve atların gözleri dışa taşkın bir şekilde kabartmalı olarak verilmiştir. “Süvariler”e hareket kazandırmak için atların ayakları öne adım atar gibi tasvir edilmiştir (Serim, 2000:51).

2.16. AİN DARA

Ain Dara, Suriye'nin kuzeybatısında, Afrin vadisinde yer alan Klasik Dönem öncesi en büyük arkeolojik şehirlerden birisidir (Harita 2), (Novák, 2012:41).

Sur duvarının dışında bulunan bölgede dağınık durumda olan seramik parçaları ve yapı taşları yerleşimin çok fazla olduğunu göstermiştir. Şehri çevreleyen sur duvarı ve sitadelle beraber yaklaşık 24 hektar genişliğinde olan Ain Dara, çevresinde bulunan arkeolojik şehirlerin en büyüğüdür (Stone ve Zimansky, 1999:2). Bir sitadele sahip olan höyük, doğu-batı doğrultusunda 60 m., güney-kuzey doğrultusunda 125 m.'dir. Afrin ırmağına yakın bir yerde, düzlük bir alanda kurulmuş olan aşağı şehir, 270x170 m.'lik alanı kaplamakta olup, sitadelin kuzey ve doğusunda yer almaktadır (Çizim 39), (Novák, 2012:43).

Ain Dara şehri, 1954 yılında anıtsal bir bazalt heykelin keşfedildiği sürece kadar daha önce bilinmiyordu. Bu keşfin ardından Sairafi sorumluluğu altında 1956, 1962 ve 1964 yıllarında Şam Müzesi ve Antik Eserler Genel Müdürlüğü tarafından

arkeolojik kazı yapılmıştır. Uzun bir aradan sonra 1976, 1978, 1980-1986 yılları arasında bu kazılar Ali Abou Assaf yönetimi altında devam etmiştir. 1982-1984 yıllarında ise Elizabeth C. Stone ve Zimansky önderliğinde oluşan bir Amerikalı ekip tarafından Aşağı Şehir’de yüzey araştırması yapılmıştır (Stone ve Zimansky, 1999:1-6; Novák, 2012:41).

Yapılan kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda bölgede en erken yerleşimin Neolitik dönemde başladığı anlaşılmıştır. Fakat yürütülen kazı çalışmaları tamamen höyük sitadeli ve aşağı şehirdeki Geç Tunç Çağ, Erken ve Orta Demir Çağı’nda olan yoğun yerleşmenin ana katlarını ortaya çıkarmaya yönelik gerçekleşmiştir (Novák, 2012: 43). Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmalarda aşağıda verilen stratigrafi açığa çıkartılmıştır (Abou Assaf, 1990:1-10; Novák, 2012:41):

<u>TABAKA</u>	<u>DÖNEM</u>	<u>TARİH</u>	<u>YORUM</u>
1	Selçuklu Dönemi	MS. 1100-1400	Akropolis
2	Bizans Dönemi	MS. 969-1075	Şehir ve Duvar
3	Abbasi ve Emeviler Dönemi	MS. 640-969	Benzer 2 tabaka
4	Seleukos İmp. Dönemi	MÖ. 330-75	Seleukos sikkeleri ve doğu siggilata
5	Geç Demir Çağı (Pers Dönemi)	MÖ. 530-330	Pers atlı figürinleri
6	Geç Demir Çağı	MÖ. 7. - 6. yy.	Kötü korunmuş Attic (Greek) Vazoları
7	Orta Demir Çağı	MÖ. 10. - 9. yy.	Tapınak ve Aslan Orthostatları
8	Erken Demir Çağı	MÖ. 12. - 10. yy.	Orta Assur ve Mitanni geleneği
9	Geç Tunç Çağı II (Hitit İmp. Dönemi)	MÖ. 14. -12. yy.	Suriye-Hitit sanatının gelişimi

1956 yılların başlarında yürütülen kazılarda şehrin akropolünde bitmemiş olan anıtsal bir kapı kompleksi ve dörtten fazla tamamlanmamış aslan heykeli ortaya çıkarılmıştır. Kazı sırasında bunun yanı sıra büyük bir Suriye-Hitit tapınağına ait

kalıntılara ve şehri çevreleyen büyük bir şehir duvarına (sur) ulaşılmıştır (Abou Assaf, 1990).

2.16.1. Demir Çağı Mimarisi

Aleppo (Halep) şehrinin 70 km. kuzeybatısındaki Ain Dara'da, höyüğün üstündeki sitadelde yer alan tapınak, Suriye arkeolojisinin en etkileyici ve en esrarengiz anıtlarından birisidir (Resim 32), (Zimansky, 2002:177). 32 m. genişliğinde, 38 m. uzunluğunda ve 70 cm. yüksekliğindeki bir teras kalıntısı üzerine inşa edilen tapınak, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Höyük üzerindeki sitadelin en kuzeyinde, çeyrek bir alanı kaplamaktadır (Novák, 2012:44). Ain Dara tapınağının tarihi maalesef problemlidir. Tapınakta bulunan aslan ve diğer heykellerin stilistik özelliklerine bakılarak bazı araştırmacılar MÖ. 10 yy.'a tarihlendirmişlerdir (Sagona ve Zimansky, 2009:305). Abou Assaf, son raporlarında bazı heykellerin MÖ. 13. yy.'da üretildiğini iddia etmiştir. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda MÖ. 10. yy.'ın ortaları ve MÖ. 8. yy.'ın ortaları arasındaki bir döneme tarihlendirilmiştir (Abou Assaf, 1990:39-41).

Karışık bir gelenekle inşa edilen bu tapınağın planı (Abou Assaf, 1990) Boğazköy'deki Hitit tapınaklarına benzemez, daha çok Tunç Çağı'nda Suriye'de gelişmiş olan standart bir düzenleme ile oluşturulmuştur (Sagona ve Zimansky, 2009:304; Zimansky, 2002:178). Sakçagözü, Zincirli, Tell Tayinat ve Tell Halaf gibi içten dekore edilen yapıların aksine, Ain Dara tapınağının dış duvarlarında yoğun bir şekilde aslan ve sfenks gibi hayvan ve karışık hayvan heykelleri kullanılmıştır (Whincop, 2008:86). Hitit geleneği, çoğunlukla dekore edilen tapınağın heykellerinde görülür (Zimansky, 2002:177). Şimdi, Halep Müzesi'nde yer alan ve kült odasını destekleyen bloklar, dağ tanrıları ve karışık betimlemelerle süslendirilmiştir. Kolları üst çatıyı desteklemek için yükseltilmiştir (Resim 33), (Sagona ve Zimansky, 2009:304).

Tapınağın ön cephesi ve girişin karşısındaki ilk (ön) avlu duvarı, iç içe geçen kaideler üzerine yerleştirilmiş dev aslan ve sfenkslerden oluşmaktadır. Bu yaratıkların yüzleri tamamen zarar görmüştür. Zarar gören heykeller dışında yazıtlar da yok olmuştur. Dolayısıyla bu tapınağın adandığı tanrı bilinmemektedir. (Sagona ve Zimansky, 2009:305). Tapınağın güneydoğusunda 14 m.'lik bir alanı kaplayan avlu, bazalt ve kireçtaşı levhalarla döşenmiştir. Avlunun bu tasarımı ya tapınak

girişinin önünde libasyon aktiviteleri ya da yıkanma (arınma) için planlanmıştır (Resim 34), (Novák, 2012:46)

Tapınağın giriş kısmında, monolit bazalt taşları ile yapılmış dört veya beş basamaklı, 11 m. genişliğinde merdiven yer almaktadır. Tapınağın ön odası iki ante arasında geniş bir nişten oluşmaktadır. Dairesel şekildeki bazalt iki kaide, nişi kapatan çatı ve ante arasındaki ahşap sütunların varlığını kanıtlamaktadır. Niş girişi, yapının iç odasına doğrudan girişi sağlamaktadır: dikdörtgen şeklinde bir antecella (15.80 m. genişliğinde) ve kare şeklinde bitişik bir kült odası (cella) (16.70x16.80 m.). Her iki oda da kireçtaşı levhalarla döşenmiştir. Kült odasının (cella) girişinde bir, antecella'nın girişinde iki olmak üzere kireçtaşı monolitlerden yapılmış eşikler bulunmaktadır. İlk eşik; taş içine oyulmuş, yaklaşık 1 m. uzunluğunda, birbirine paralel iki ayak izi ile dekore edilmiştir. İkinci eşikte aynı boyutlarda bir sol ayak izi yer alırken, üçüncü eşikte ise bir sağ ayak izi bulunmaktadır. Cella'nın içinde ise tapınak aksisinin tam karşısında bir dizi orthostat yer almaktadır (Çizim 40), (Novák, 2012:46). Eşikte dekore edilen ayak izleri muhtemelen kült odasına nasıl girilmesi gerektiğini anlatmaktadır.

Galeri, genişletilmiş bir teras üzerinde tapınağı uygun bir şekilde dıştan çevrelenmektedir. Galeride, terasın çoğu köşesinde sütunlar, uygun steller ve dış duvardaki birçok payanda tarafından düzenli bir şekilde bölünmüştür (Abou Assaf, 1990:16).

2.16.2. Demir Çağı Seramiği

Yerleşim yerinde yürütülen yüzey araştırmalarda Erken ve Orta Demir Çağı'na ait çanak çömlek parçalarına ulaşılmıştır. Orta Demir Çağı'na ait çanak çömlekler parmak baskılı mallar, çift renkli mallar ve kırmızı astarlı açıkta mallardan oluşmaktadır (Stone ve Zimansky, 1999:11).

Demir Çağı'na ait ele geçen formlar arasında kâseler, pişirme kapları, pithos ve testiler yer almaktadır (Stone ve Zimansky, 1999:59-74). Erken döneme ait kâseler genel olarak ağzı dışa kalınlaştırılmıştır (Stone ve Zimansky, 1999:59). Sonraki döneme ait olanlar ise ağzı yumru yumrudur. Halka dipli kâselerin yanında düz dipli kâseler de ele geçmiştir. Erken Demir Çağı'nda oldukça açık profilli olan deniz kabuğu katkılı pişirme kapları egemendir. Fakat Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı geçişi sırasında bu kaplar yerini daha açık formlu kaplara bırakmıştır. Orta Demir Çağı'nda pişirme kaplarında katkı maddesi olarak deniz kabuğu yerine

çoğunlukla kum kullanılmıştır. Bu kaplar genel olarak kulpludur ve bazen çevresi bir bantla bezenmiştir (Stone ve Zimansky, 1999:65).

2.17. TELL RİFA'AT

Tell Rifa'at, Suriye'de yer alan Aleppo'nun 35 km. kuzeyinde, Qouigh nehrinin batısında (Kontani, 1997:46), Aleppo-Azaz yolunun 5 km. doğusunda aynı adlı köy içinde yer almaktadır (Harita 2), (Çizim 41), (Seton Williams, 1961:68).

Yaklaşık olarak oval biçiminde olan höyük 30 m. yüksekliğindedir. Höyük tepeden 142x142 m., etekten 250x233 m. boyutlarındadır. Yoğun kış yağmuru ve modern döneme ait köy yapılar nedeniyle höyük oldukça aşınmıştır (Resim 35), (Çizim 42), (Seton Williams, 1961:69-70).

Tell Rifa'at'da ilk kazı, 1924-1925 yıllarında, Bedrich Hrozný tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemdeki kazı ile ilgili yayımlanan ilk raporlar sadece "Central European Observer'de bulunmaktadır (Seton Williams, 1961:68; Matthers, 1981:3). 1953 yıllarında bölgede yüzey araştırması yapıldıktan sonra Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nün desteğiyle Seton Williams yönetimi altında kazı çalışmalarına tekrar başlanmıştır (Seton Williams, 1967:16). 1956-1964 yılları arasında aralıklı olarak yürütülen kazılarda ulaşılan Tell Rifa'at stratigrafisi aşağıda verilmiştir (Seton Williams, 1967:16-17):

<u>TABAKA</u>	<u>DÖNEM</u>	<u>TARİH</u>	<u>ÖZELLİKLER</u>
I.	a) Roma	MS. 1-4. yy.	Çukurlar ve çanak-çömlek.
	b) Hellenistik	MÖ. 4-1. yy.	Sikkeler, silolar, çanak-çömlek ve mozaikler.
	c) Pers	MÖ. 6-5. yy.	Mühürler ve çanak-çömlek.
II.	a) Yeni Babil	MÖ. 7-6. yy.	Mühürler ve çukurlar
	b) Assur/Arami	MÖ. 9-7. yy.	Yapılar, çanak-çömlek ve objeler.
	c) Arami	MÖ. 10-9. yy.	Yapılar, çanak-çömlek ve objeler.
III.	a) Arami Yerleşimi	MÖ. 14-12. yy.	Yapılar ve çanak-çömlek.
	b) Arami Öncesi (Tunç Çağ)		Çanak-çömlek, mezarlar ve mühürler.
IV.	a) Orta Tunç Çağı	MÖ. 2300-2000	Mezarlar.

	b) Erken Tunç Çağı	MÖ. 3. binyıl	F.11'deki yapılar.
V.	Kalkolitik	MÖ. 5-4. binyıl	Çanak-çömlek ve çakmaktaşıları.

2.17.1. Demir Çağ Mimarisi

Hrozny döneminde gerçekleşen kazılar sırasında höyüğün güneybatı köşesinde Demir Çağı'na ait büyük bir saray yapısı açığa çıkartılmıştır. 23 m. genişliğinde ve 30 m. uzunluğundaki bu saray, büyük bir salon, iki oda, büyük bir avlu ve Hitit stilineki iki sütunlu ana kapıdan oluşmaktadır. MÖ. 1 binyıla tarihlenen saray idari amaçlı kullanılmıştır (Matthers, 1981:415).

Höyükteki bu saray yapısı dışında II. tabakanın "c" evresinde Arami dönemine ait yapılara rastlanılmıştır. Odalar 2x5 m. ölçülerindedir; duvarlar, Zincirli'de yer alan mimariye benzer olarak piseden bir üst yapıya ve taş temele sahiptir (Seton Williams, 1967:19).

Höyüğün üst kısmında II. tabakaya ait bir sitadel bulunmaktadır. Bu dönemin en etkileyici kalıntıları, sitadeli ve höyüğün tepesini çevreleyen tahkimat duvarı (sur) ve "East Gate" olarak adlandırılan doğu kapısıdır. Tahkimat duvarı, biri iç, diğeri ise dış olmak üzere iki sıradan oluşmaktadır. Yaklaşık 8 m. yükseklikteki iç duvar hâlâ ayakta olup, sarı renkteki tuğlalarla inşa edilmiştir. Dış duvarda ise kırmızı renkteki tuğlalar kullanılmıştır. Duvarın yapımında kullanılan bu tuğlalar 35x55x10 cm. boyutlarındadır (Seton Williams, 1961:80). "East Gate" olarak adlandırılan doğu kapısı 4 m. genişliğindedir. Ortasında aşağıya doğru uzayan önemli bir tahliye kanalı vardır. Kapı girişinde üç katlı bazalt bir kaide üzerinde kireç taşından yapılmış ortostatlara ulaşılmıştır (Resim 36), (Çizim 43), (Seton Williams, 1967:19; Seton Williams, 1961:80). Giriş, bazıları sırlı olan çıplak tuğlalar ve çeşitli taş levhalarla döşenmiştir. 40 cm. derinliğinde ve 56 cm. genişliğindeki tahliye kanalının hatları kireçtaşı levhayla sınırlandırılmış olup, üzeri kalın bir bitümen tabakası ile kapatılmıştır (Resim 37), (Seton Williams, 1961:81).

II. tabakanın "b" evresinde yer alan Yeni Assur/Arami dönemine ait yapılar, höyüğün tepesindeki sitadele yakın bir yerde ve modern dönemde kurulmuş olan köyün altında bulunmaktadır (Seton Williams, 1961:78). Yapıların duvarları, taş temel üzerine pise ya da kerpiç tuğlalarla inşa edilmiştir (Seton Williams, 1967:18).

Ulaşılan yapılar, Hellenistik döneme ait silolar tarafından tahrip edildimiştir (Seton Williams, 1967:18).

2.17.2. Demir Çağı Seramiği

II. tabakanın “b” ve “c” evresinde beyaz kum katkılı kırmızı astarlı mallar ve perdahlı, devetüyü renkli mallar ele geçmiştir. Ele geçen formlar arasında sığ kâseler, saman katkılı tabaklar ve ayaklı meyvelikler bulunmaktadır (Çizim 44/1-2-3), (Seton Williams, 1961:81).

Arami dönemine ait çanak çömlekler ele geçen en etkileyici buluntulardır. En az dört farklı mal grubundan oluşmaktadır (Seton Williams, 1967:22):

1. Devetüyü/turuncu mallar; kırmızı ya da turuncu astarla kaplı veya kendinden astarlıdır, orta derecede fırınlanmışlardır.
2. İnce devetüyü/beyaz mallar; az kum katkılı, düz ya da perdahlı çanak çömleklerden oluşur.
3. İnce kahverengi mallar; ince kum katlı olup, orta derecede fırınlanmış ve astarla kaplanmıştır.
4. Turuncu/pembe renkli depolama kapları ya da yeşil/devetüyü renkli kâseleri temsil eden kaba mallar ise son gubu oluşturmuştur (Çizim 16).

2.17.3. Demir Çağı Küçük Buluntuları

Demir Çağını temsil eden II. tabakada demir ve bronzdan yapılmış zırhlar, ok ve bıçak gibi silahlar, kemikten yapılmış objeler ele geçen buluntulardır. Ele geçen damga mühürler arasında grifon tasvirli, MÖ. 7. yy’a ait Yeni Assur mührü (Resim 38) ve dua eden sakallı bir adamın tasvir edildiği MÖ. 6. yy.’a ait Yeni Babil mührü (Resim 39) dikkat çekicidir (Seton Williams, 1967:25-26).

2.18. ALEPPO (HALEP)

Aleppo (Halep), Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde doğuda Fırat Nehri, batıda ise Amanos Dağları arasında yer almaktadır (Harita 2), (Knitter vd., 2014:109). Burada bulunan Fırtına Tanrısı kültü nedeni ile Eski Yakındoğu’nun en belirgin ve en istikrarlı merkezlerinden biri olmuştur (Schwemer, 2001:108; Hawkins, 2011:35).

Aleppo’daki ilk kazılar 1. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. İkinci dönem kazıları ise 1996 yılında yapılmıştır (Whincop, 2008:91). MÖ. 3. binyıldan

başlayarak yerleşim gören bu merkezde Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ, Demir Çağ, Hellenistik Çağ, Roma, Bizans, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerine ait izlere rastlanılmıştır (Nigro, 1999:46-55).

Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bir yangın sonucu tahrip olan tapınak MÖ. 11. yy.'da Palistin (Filistin) kralı Taita tarafından tekrar restore edilmiştir (Hawkins, 2011:38). Kendisinin Tanrı önünde saygıyla eğilir şeklindeki rölyefinin yanına bir de önemli bir Luwi hiyeroglif yazıtı ekletmiştir. Taita ayrıca Hitit İmparatorluk dönemine ait bir sfenksin üzerine bir yazıt yazdırmasının dışında güney girişte yer alan aslan figürünün dış yüzünü restore etmiştir (Hawkins, 2011:35).

2.18.1. Demir Çağı Mimarisi

Eski yerleşim yeri Aleppo, aşağı şehir ve yukarı şehir (akropol) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Höyük üzerindeki çıkıntı üzerine inşa edilmiş akropol içinde ise bir kale yer almaktadır (Resim 40). Akropolde ilk yerleşim MÖ. 3. binyılda gerçekleşmiştir. Orta Tunç Çağı'nda inşa edilen ve akropolü koruyan dış duvar (sur) Eyyubi döneminde restore edilmiştir. Biri güneyde ve diğeri batıda olmak üzere iki kapısı vardır (Nigro, 1999:49-50).

İlk dönem kazılarında Ain Dara Tapınağı'nın orthostatlarına benzer geometrik şekilli ve yazıtlı çeşitli bazalt ve kireçtaşı levhalar açığa çıkartılmıştır (Whincop, 2008:91).

1996 yılında tekrar başlayan kazılarda bu kült merkezinde Fırtına Tanrısı Hadad (Adad)'a adanmış bir tapınak ortaya çıkarılmıştır (Çizim 46). Kazılar sırasında yapı içerisinde farklı dönemlere tarihlendirilen çok sayıda heykel (26 adet rölyef) bulunmuştur (Resim 41), (Hawkins, 2011:35; Kohlmeyer, 2000). Plan olarak, Ain Dara Tapınağı'ndan farklı olan tapınağın cellasını çevreleyen ve orthostatlarla dekore edilen bir çift duvar sistemine ulaşılmıştır. İç duvar, mitolojik rölyefler ve uzun bir bölünme serisi ile süslenmiştir. Stil olarak bu plan Zincirli ve Karkamış'a benzemektedir (Whincop, 2008:91).

Aslında buradaki Demir Çağı materyal kültürünün en belirgin özeliği, eleştirilebilecek bir stille yapılan fakat göze çarpan bir güç ve dinamizm ile sergilenen heykelleridir. Kabartma heykeller, kapı girişlerinde ve kamu yapılarının ön cephelerindeki orthostatlar üzerinde kullanılmıştır. Aslan ve sfenks gibi koruyucu tasvirler, çift hayvanlı sütun kaideleri ve yönetici heykelleri ya da diğer önemli öğeler kullanılan figürler arasındadır (Akkermans ve Schwartz, 2003:372).

2.19. TELL JURN KABİR

Yerleşim merkezi Suriye’de Tışrin Baraj alanına yakın bir yerde, nehrin batı kıyısında yer almaktadır (Harita 2). 3-4 hektarlık alanı kaplayan bu merkez çok fazla aşınmıştır (Resim 42), (Eidem ve Ackermann, 1999:309).

Küçük ve alçak olan bu höyükte dört tabakaya ulaşılmıştır: IV-III. takaka (MÖ. 11-8. yy.) ve II-I. tabaka (MÖ. 7. yy.) (Coşkun, 2013:52). Bu eski yerleşim yerinde 1993 yılında Danimarkalı Jesper Eidem tarafından kazı başlatılmıştır (Coşkun, 2013:53).

2.19.1. Demir Çağ Mimarisi

En erken döneme ait olan ve sadece höyüğün en üst kesiminde gözlemlenen IV. tabakada ele geçen seramik parçaları, höyüğün genelini kaplayan III. tabakadaki materyallerle benzerlik göstermektedir. III. tabakada, höyüğün tepesini oval bir şekilde kuşatan 50x40 m. boyutlarında bir çevre duvarı dikkat çekmektedir. 2-3 m. genişliğindeki bu çevre duvarı şehrin içinde yer alan evlerin bir cephesini oluşturmakla beraber dış saldırılara karşı bir siper görevini üstlenmiştir. Küçük oda ve boşluklardan meydana gelen iç kesim birbirinden küçük kerpiç duvarlarla ayrılmıştır. Bu küçük odalar aynı zamanda merkezi bir açıklığı çevrelemiştir. Her ne kadar III. tabakada yapısal değişiklikler görülse de şehir kısa bir süreliğine terk edilmiştir (Eidem ve Ackermann, 1999:310).

II. tabakada, daha önceki tabakaya ait yapıların taş temelleri kullanılarak daha büyük yapılar inşa edildiği görülmüştür (Coşkun, 2013:53). Bu tabakada iki yapıya ulaşılmıştır. 1. yapı muhtemelen oturma elverişli bir yerleşim yeridir (Çizim 47). Bir bütün olarak bakıldığında bu yapının inşa edilirken kesintiye uğradığı ve tamamlanmadığı görülmektedir. 2. yapının taş temellerine bakıldığında ise üst kısma ait herhangi bir ize ulaşılmamıştır (Eidem ve Ackermann, 1999:310). Bu iki yapı içinde de hayvan kemikleri ve seramik parçalarının atıldığı (Coşkun, 2013:53), çöp çukurlarına ulaşılmıştır (Eidem ve Ackermann, 1999:310).

I. tabakaya ait en iyi korunan yapı kalıntıları, höyüğün en üst kesiminde ele geçmiştir. Bu tabakada, önceki tabakaya ait yapıların tekrar inşa edildiği gözlemlenmiştir. Fakat II. tabakaya ait 1. yapı bu dönemde aşınma nedeni ile neredeyse yok olmuştur (Eidem ve Ackermann, 1999:311; Coşkun, 2013:53).

2.19.2. Demir Çağı Seramiği

Tell Jurn Kabir’de ele geçen çanak çömlekler “A” (Erken), “B” (Orta) ve “C” (Geç) olmak üzere üç grup içinde incelenmiştir. Erken döneme ait olan “A” grubu (MÖ. 11. ve 10 yy.), III. tabakada ele geçen mallar ve II. tabakanın 2. yapısında yer alan çöp çukurlarına atılmış materyallerden oluşmaktadır (Eidem ve Ackermann, 1999:311-312). Orta döneme ait olan “B” grubu (MÖ. 9. ve 8. yy.), IIA ve IB tabakalarından ele geçen in sutu durumundaki materyalleri temsil etmektedir. Geç döneme ait olan “C” grubu (MÖ. 7. yy.) ise yüzey toprağının altında ele geçen çanak çömlek parçalarından meydana gelir. Tell Jurn Kabir’de pişirme ve depolama kapları haricinde ele geçen tüm seramikler çark yapımıdır. Bu üç grupta da kil hamuruna katılan mimeral katkının daha baskın olduğunu görülmektedir. Fakat erken döneme ait olan “A” grubunda, kum ve organik katkılı seramik örnekleri de dikkat çekmiştir. Boyalı mallar bu üç grupta da nadir olarak bulunmuştur. “A” ve “C” grubundaki çoğu örnek, siyah ya da kırmızı boyalı basit bantlarla bezenmiştir. Boyalı seramik örneklerinin en çok ele geçtiği “B” grubunda ise görünüş olarak özenle hazırlanmış zengin tasarımlar göze çarpmaktadır (Eidem ve Ackermann, 1999:312).

Gri mallar, “C” grubunun karakteristik özelliğini yansıtmış olsa da oldukça nadir bulunan örneklerden biridir. “C” grubundaki birçok gri malın yüzeyi mat iken, erken döneme ait olan “A” grubundaki gri malların dış yüzeyi perdahlanmıştır (Eidem ve Ackermann, 1999:312-313).

Kırmızı astarlı mallara ait örnekler “C” ve “B” grubunda bulunmuştur. “C” grubunda, iç tarafa ve ağız kısmına uygulanmış kırmızı astarlı kâseler ele geçmiştir. “B” grubunda ise yüzeyine kırmızı astar ve perdah uygulanmış omurgalı kâseler ortaya çıkarılmıştır. İnce malları temsil eden bardaklar ve kupalar bu üç grupta da ele geçmiştir. Ele geçen bardak ve kupaların yüzeyi perdahlanmıştır (Eidem ve Ackermann, 1999:313).

2.20. TELL SHEİKH HASSAN

Bugün Suriye’de, Tabqa Baraj Gölü’nün arkasındaki bir alanda, Fırat Nehrinin sol kıyısında ve Aleppo şehrinin 100 km. doğusunda yer alan Tell Sheikh Hassan (Müller ve Neuhof, 2006:32), 80x60 m. boyutlarında, alçak bir tepeden oluşmaktadır (Harita 2), (Coşkun, 2013:55).

1963 yılında Rihaoui ve 1964 yılında van Loon tarafından ilk arkeolojik keşif gerçekleştikten sonra 1976 yılında Cauvin tarafından kazı çalışmalarına başlanmıştır. Buradaki kazı çalışmaları, 1981 yılında Orthmann ve 1984-1997 yılları arasında aralıklı olarak Boese yönetimi altında devam etmiştir (Müller ve Neuhof, 2006: 2)

Yürütülen kazı ve yüzey araştırmaları sırasında; PPNB, Halaf, Ubeyd, Uruk, Yeni Assur ve Assur sonrasına ait kültür tabakalarına ulaşılmıştır (Harita 4-5) (Coşkun, 2013:55)

2.20.1. Demir Çağı Mimarisi

MÖ. 9. yy.'ın sonlarına tarihlenen ve plan olarak bit-hilani biçimli bir büyük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. “A yapısı” olarak adlandırılan bu yapı Yeni Assur döneminin sonlarında terkedilmiştir (Anastasio, 2010:19).

2.20.2. Demir Çağı Seramiği

Yeni Assur dönemine ait en yaygın formlar arasında ağzı dışa kalınlaştırılmış, omurgalı çanaklar ve yine ağzı dışa kalınlaştırılmış yuvarlak gövdeli çanaklar dikkat çekmektedir. Alçak ve yüksek boyunlu çömlekler çoğunlukla yuvarlak gövdelidir (Coşkun, 2013:55).

Ele geçen çanak çömlekler genel olarak orta dercede fırınlanmış olup, kum ve kireç katkılı olduğu görülmektedir. Çoğunlukla perdahlı olduğu anlaşılan çanaklar, turuncu ve kahverengindedir (Schneider, 1999:349; Schneider, 1999:326-327).

2.21. TELL AFİS

Bugün Tell Mardikh'in 11 km. kuzeyinde (Oggiano, 1997: 186), Aleppo'nun 50 km güneybatısında (di Michele, 2014:703), İdlib eyaletinde yer alan Tell Afis, güneyde uzayan bir aşağı şehir ve kuzeyde bir akropolü bulunan 579x500 m. ölçülerindeki, halka şeklinde olan bir höyüktür (Oggiano, 1997:186). Yerleşim yaklaşık olarak 25 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Harita 2), (di Michele, 2014:703).

Merkezdeki ilk keşif, 1903 yılında Zakkur krallığına ait kırık bir stel bulan Aleppo konsülü Fransız Poignon tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgede 1960'larda Liverani tarafından yüzey araştırması yapılmış (Liverani, 1965) ve 1970'lerde Roma Üniversitesi'nden Matthiae öncülüğünde höyükte bir sondaj açılmıştır (Mathiae,

1979:2-5; Soldi ve Firenze, 2013:199). Arkeolojik kazılar ise 1986 yılında Pisa Üniversitesi'nden Mazzoni (Soldi-Firenze, 2013: 199) ve Bologna Üniversitesi'nden Cecchini ve Firenze tarafından gerçekleştirilmiştir (Cecchini ve Mazzoni, 1998:1-3).

Çalışmalarda Geç Kalkolitik, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ (Mazzoni ve Firenze, 2013:31), Geç Tunç Çağ I (Mazzoni, 1998a:10-11), Geç Tunç Çağ II (Archi ve Venturi, 2012:4; Mazzoni ve Firenze, 2013:31) ve Erken Demir Çağı (Mazzoni ve Firenze, 2013:31), Orta ve Geç Demir Çağı (Cecchini, 1998:273-366; Oggiano, 1997:186) tabakalarına ulaşılmıştır (Harita 3-4-5). MÖ. 1. binyılın ortalarında ise şehrin terkedildiği anlaşılmıştır (Soldi-Firenze, 2013:199).

Demir Çağ tabakalarına ulaşılan A (Soldi, 2009:105), B (Affanni ve di Michele, 2010:44), D, E, G (Mazzoni ve Cecchini, 1998:4), L (D'Amore, 1998:371-384), M ve N (Affanni ve di Michele, 2010:40-44) alanlarını konumuz gereği incelemeye çalışacağız (Çizim 48).

2.21.1. Demir Çağı Mimarisi

Yerleşim yeri aşağı şehir ve yukarı şehirden (akropol) oluşmaktadır. Akropolün en batısında yer alan A alanında Matthiae yönetimi altında yürütülen çalışmalarda bit-hilani tipindeki bir sarayın merkezi odası olduğu düşünülen sıvalı bir oda açığa çıkartılmıştır (Soldi, 2009:105). Ayrıca yine bu bölgede Erken Demir Çağı'na ait kuzey-güney doğrultusunda uzanan üç tarafı planlı bir tapınak keşfedilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 32 m. genişliğinde olan bu tapınağın güney ön cephesinde bulunan 8.5 m. genişliğindeki bir kapı eşiği yapının ana girişini sağlamaktadır (Resim 43). Güney cephede, biri güneydoğu köşede diğeri güneybatı köşede olmak üzere iki kule çıkıntı yapmaktadır. Tapınağın içi geç dönem yağmacıları tarafından yoğun bir şekilde zarar görmüştür. Muhtemelen tapınak Aramiler tarafından Fırtına Tanrısı'na adanmıştır (Resim 44), (Soldi, 2009:106).

Demir Çağı I'ı temsil eden Erken Demir Çağı'nda, Akropolün doğusunda bulunan N1 alanında Geç Tunç Çağ kalıntıları ile aynı seviyede yer alan çift bölmeli bir tahkimat duvarına rastlanılmıştır. Duvar, alanın en kuzeyinde 9 m. uzunluğundayken, en güneyinde 10 m. uzunluğundadır. 1.80 m. genişliğindeki tahkimat duvarı, kerpiç tuğla yükselteli üç farklı temel taşından oluşan farklı bir teknikte yapılmıştır. Orta ve büyük boyutlu taşlarla yapılan ilk temel, tam olarak yerle bir olmuş olan Geç Tunç Çağ yapıları üzerine serilidir. Bu temel, kısmen

üzerine yatık olan ikinci bir temelle dış kenarını sağlamlaştırmıştır. Üçüncü temel iki farklı teknikle yapılmıştır: temelin en kuzeyinde büyük boyutlu taşlar kullanılırken, en güneyinde orta boyutlu taşlar kullanılmıştır, ikinci ve üçüncü temel arasındaki boşluk kırık kerpiç tuğlalarla ve kille doldurulmuştur (Çizim 49), (Affanni ve di Michele, 2010:44-45).

Erken Demir Çağı kalıntılarının yer aldığı akropolün batı yamacında bu dönemde Geç Tunç Çağı yapı kalıntılarının yoğun olarak yağmalandığı görülmüştür. MÖ. 11 yy.'da, Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı geçiş döneminde yerleşimin savunma için kullanılan bir duvar tarafından çevrelendiği gözlemlenmiştir (Oggiano, 1997:186). Akropolün batı yamacında yer alan E alanındaki kazı çalışmalarında Demir Çağı ile ilgili verilere ulaşılmıştır (Venturi, 1998:123). Bu alandaki kazı çalışmalarında Erken Demir Çağı'nı temsil eden 9b, 9a ve 8 c evrelerine ait kalıntılara ulaşılmıştır. 10. evreye yapılar yıkıldıktan sonra alanda düzensiz olan 9b evresine ait yapılar açığa çıkmıştır. Alanın batısında bu döneme ait yapılar harabe durumundadır. Bu evre diliminden sonra harabelerin üstü doldurulmuş ve tekrar inşa edilmeye çalışılmıştır (Venturi, 1998:125). Bu yeni yerleşim bir önceki evreden tamamen farklıdır. Erken evrelerde akropolde şehirleşme olmasına rağmen bu dönemde açık bir alan vardır. Evre, çöp çukurları ile karakterize edilmektedir (F.1106, F.1130, F.1131). Bazı yapı aktiviteleri olmasına rağmen sadece taş temellerden oluşan bir duvara (F.1132) ulaşılmıştır (Çizim 50), (Venturi, 1998:126).

8. evrede, açık alan çöplerin atıldığı bir bölge olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bunun için birçok yeni çukur (F.848, 847) kazılmıştır. Çöp çukurları arasından en göze batan yaklaşık 3.90x2.90 m. genişliğinde ve 1.80 m. derinliğindeki çöp çukurudur (F.1100), (Venturi, 1998:126).

E alanında, 7. ve 6. evre güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu taş ya da çakıl döşememeli bir yolun güney ve kuzeyinde bitişik olarak uzanan evlerle temsil edilmektedir. En güneyde bulunan yapılar üç evrelidir. 7c evresi ince tabakalı sıvalı bir zemin ve temel duvarlarından (M.825, M.827, M.831) oluşmaktadır. Odanın kuzeydoğusunda bir kapı ve en doğusunda ise büyük bir çöp çukuru yer almaktadır (Çizim 51), (Mazzoni: 1998b:164). 7b evresi ince olan bir kil tabakası ile doldurulmuştur. Beyazımsı bir zeminden oluşan ve 7a evresini temsil eden bir odanın kuzeydoğusunda kilden yapılmış bir tekne, doğusunda büyük bir ocak, batısında bir öğütme taşı ve potalı bir ateş yeri vardır (Çizim 52), (Mazzoni, 1998b:164).

E alanında 5. evre kırmızımsı kilden bir yatay üzerine çok az döşenmiş bir avlu ile temsil edilmektedir. Alanın en kuzeyinde yer alan 4. evrede yapılar kısmen düzensiz olan düz taşlarla döşenmiştir. Ayrıca akropolün yamacına yakın olan bazı yapıların dış kenarları da aşınmıştır. 3. evre güneyde yer alan birbirine komşu olan iki oda ve avludan oluşmaktadır (Resim 45), (Mazzoni, 1998b:167).

Akropolün doğu köşesinde yer alan G alanında Demir Çağı'nın 1., 2., 3., 4., 5., 6. ve 7. evresine ait izlere rastlanılmıştır (Cecchini, 1998:173-175). 7. ve 6. evrede bir avluyu sınırlandıran taş temelli duvarlara ulaşılmıştır (Cecchini, 1998:174). 15.5x15 m. genişliğinde olan bu avlu çakıl döşemelidir (Çizim 53), (Soldi, 2009:103). 5. evre çakıl taşı döşenmiş bir avlu ile ilişkilendirilmiştir. 4. 3. ve 2. evre birbirinin üstüne binmiş farklı tiplerdeki pise duvarları ile yakından bağlantılıdır (Cecchini, 1998:174). 1a ve 1b evresine ait mimari yapılar geç dönem yapılar tarafından kısmen kullanıldığı görülmüştür. 1b evresi tek odalı bir yapı ile ilişkilidir. Bu oda taş temel üstüne kerpiç tuğlalarla inşa edilmiştir (Cecchini, 1998:175).

Akropolün güneydoğu yamacında yer alan L alanında Erken, Orta ve Geç Demir Çağı'na ait 10 evreye ulaşılmıştır (D'Amore, 1998:371-372). 10. ve 9. evrede batı köşesi kötü korunmuş, kalın bir harçla sıvalı kerpiç duvarla bağlantılıdır, 10 evrede açığa çıkartılan halka şeklinde iki silo çukuru göze çarpmaktadır. Çukurlardan birinin içi kerpiç tuğlalarla kaplandıktan sonra yüzeyinin kalın bir harçla sıvandığı gözlemlenmiştir (Çizim 54). Farklı dönemlere ait iç yüzeyi sıvalı olan kerpiç tuğlalı depolama çukurlarına (silo) Levant bölgesinde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır (D'Amore, 1998:372). 8. Evre, alanın kuzeydoğu ve güneybatısında yontulmamış taşlarla yapılan bir duvar ve çökmüş olan kerpiçlerle ilgilidir. Güneydoğuda ise bir odayı çevreleyen iki duvara ulaşılmış ve bu evreye tarihlendirilmiştir. Bu evreden sonra 8. ve 4. evre arasında portakal renkli basit mallara, hayvansal kalıntılara ve küçük bir döşemeye rastlanılmıştır. 5. ve 4. evrede bir cadde ortaya çıkarılmıştır. 3-1. evrelerde herhangi bir mimari kalıntıya ulaşılamamıştır (D'Amore, 1998:172)

Aşağı şehirde Orta ve Geç Demir Çağı'nda yerleşim açısından maksimum bir yoğunlukla karşılaşılmıştır. Aşağı şehirde farklı iki bölge kazılmıştır: şehrin en güneyinde yer alan D alanı ve höyüğün kuzey sınırı boyunca uzanan, şehir duvarının yakınındaki B alanı. Bu iki kazı alanı Orta ve Geç Demir Çağı'nın karmaşık stratigrafisini açığa çıkarmıştır (Soldi, 2009:98-99). D alanında Orta ve Geç Demir Çağı'nı temsil eden toplam 8 evre (8-1) vardır. Mazzoni tarafından MÖ. 8. yy.'ın sonlarına tarihlendirilen 4. evrede (Mazzoni, 1987:33) 20x25 m. ölçülen büyük bir

yapı kazılmıştır. Bu yapının işlev olarak üç farklı alanı vardır. Bir alanda zemin içine depolama kapları yerleştirilmişken, diğer alan gıdaları korumak için mutfak olarak kullanılmıştır. Merkezi yerdeki üçüncü alan ise kare şeklindeki bir avlu tarafından işgal edilmiştir (Soldi, 2009:99).

Akropolün kuzeyinde yer alan B alanında yürütülen kazılar Orta ve Geç Demir Çağı ile ilgili ilginç sonuçlar vermiştir (Soldi, 2009:100). Burada, höyüğün en kuzeyinde yer alan şehir duvarı, dış duvarları olasılıkla bir perde görevi gören içyapılar tarafından işgal edilmiştir. Orta Demir Çağı'nın sonuna doğru höyüğün kuzeyinde B alanında bulunan içyapılar yerle bir olmuştur (Resim 46), (Affanni ve di Michele, 2010:45). B alanında Orta ve Geç Demir Çağı'na tarihlendirilen, yıkılmış büyük bir tahkimat duvarı açığa çıkartılmıştır. Bu duvar taş temel olmaksızın kerpiç tuğlalarla yükselmektedir. Fakat ele geçen sönmüş lif kalıntıları, tuğla konulmadan önce yere samandan yapılmış hasır serildiğini göstermiştir. Duvar 2 m. yüksekliğinde, 5 m. genişliğinde ve 25 m. uzunluğundadır (Çizim 55), (Resim 47), (Affanni ve di Michele, 2010:45).

2.21.2. Demir Çağı Seramiği

Tell Afis'teki mal grupları arasında ithâl mallar, basit mallar, pişirme kapları, depolama kapları ve kırmızı astarlı mallar dikkat çekmektedir. Ele geçen çanak çömlek parçaları çoğunlukla basit mal grupları, depolama ve pişirme kaplarına aittir. İthâl edilen az yoğunluktaki mal örnekleri ise genel olarak yapılar içinde ulaşılmıştır. Kırmızı astarlı mal grupları aşağı şehirde nadir olarak rastlanırken, akropolde yoğun olarak bulunmuştur (Oggiano, 1997:188). Erken Demir Çağı'na ait depolama kapları ve yuvarlak kaideli, kalın ağızlı, omurgalı pişirme kapları (Çizim 56) açık bir şekilde Geç Tunç Çağı'ndaki formlardan (Çizim 57) esinlenmiştir (Venturi, 2013:234).

Erken Demir Çağı'nda göze çarpan karakteristik mallar, yerel Demir Çağı çanak çömlekleri ve Ege'den başlayarak yayılım gösteren taklit Miken IIIC:1 kaplarıdır. Miken IIIC-1 kapları temel olarak iki farklı tip içinde bölünmüştür: ilk grupta pembe görünümlü mallar dıştan ince bir sarımsı astarla kapatılmıştır, ikinci grupta ise yaygınlığı az olan kahverenginin mat tonlarındaki mallar göze çarpmaktadır (Venturi, 2010:5). Venturi, taklit edilen Miken IIIC:1 kaplarının saman katkılı ve kaba görünümlü olduğunu iddia etmiştir. Fakat kaba yüzeye yapılan perdahlama bu durumu dengelemiştir (Venturi, 2013:235). İthâl edilen mallar

arasında tek kulplu krater, tanımlanmayan 5 parça ve çan biçimli kâseler ya da skyphoslar bulunmaktadır (Birney, 2007:173; Venturi, 2000:526). Boyama her zaman kırmızı monokromdur. Siyah boyamalar ya da iki renkli boyamalar sadece Miken IIIC:1'in son evresinde görülür. Erken Demir Çağı'nda Tel Afis'te en çok kullanılan motifler arasında yatay dalgalar, zigzaglar ve birbirine zıt üçgenler yer almaktadır (Venturi, 2013:235).

Aşağı şehirde yer alan D alanındaki 4. evreye ait odada omurgalı kâseler, çift ağızlı kaplar ve portakal renkli mal gruplarına ulaşılmıştır. B alanında ise Demir Çağı'nın 2. evresine ait in situ durumundaki yerel mal grupları ele geçmiştir (Soldi, 2009:99-100).

E alanında Erken Demir Çağı'nı temsil eden 9b, 9a ve 8. evrede ele geçen çanak çömlekler incelendiğinde çok küçük değişimlerin olduğu görülmüştür. Aynı hamurun kullanıldığı mal grupların üzerinde Geç Tunç Çağı'nın birçok karakteristik formu devam etmiştir (Venturi, 1998:128). Bu evrelerde pişirme kapları arasında en iyi bilinen tip omurgalı, iki kulplu çömleklerdir (Çizim 58). Bu tipe ait benzer örnekler At Tell Keisan'ın 9c evresinde ve Kamid el-Loz'un 1-3 evrelerinde ele geçmiştir (Venturi, 1998:130). 8. evrede en yaygın mal grupları arasında basit ağızlı tabaklar ve Geç Tunç Çağı kopyalarından bilinen kulplu kadehler yer almaktadır. Bu evrede ele geçen kısa boyunlu, kalın ağızlı kaplar, Filistin'de yer alan Khirbet ed-Dawwara'daki MÖ. 11. yy.'ın ortaları ve MÖ. 10. yy.'a tarihlendirilen kaplarla kıyaslanmıştır (Venturi, 1998:131).

Orta Demir Çağı'nı temsil eden 7. evrede önceki evreye bağlı olarak bazı gelenekler devam etmiştir. Basit bantlı kulplar, ağzı boyalı, yüksek omurgalı kâseler ya da kraterler bunlardan bazılarıdır (Mazzoni, 1998b:166). Geç Demir Çağı'nı temsil eden 5. ve 3. evrelerde hâlâ eski yerel üretim geleneklerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat gözle görülebilir değişimler de söz konusudur. Boyalı mallarda eski üretim gelenekleri sıkı bir şekilde kullanılmıştır. Boyalı motifler ve omurgalı kraterler Beth Shan, Ibn Hani ve Hama'daki örneklerle kıyaslanarak değişmeden devam ettiği gözlemlenmiştir. Tell Afis'te bu evrede ele geçen omurgalı derin bir kraterin benzerlerine Yunus Nekropolü'nde ve Hama E'de ulaşılmıştır (Mazzoni, 1998b:167). 2. ve 1. evrelerde kırmızı astarlı mallar ve yaygın olan portakal renkli basit mallar açığa çıkartılmıştır. Bu mallar aşağı şehirde yer alan D alanının 6. ve 4. evrelerindeki mal grupları ile benzerdir. Açığa çıkartılan mallar

arasında omurgalı, çekik ağızlı kâseler ve tabaklar yer almaktadır (Mazzoni, 1998b:167).

G alanında Orta ve Geç Demir Çağı'na ait ele geçen çanak çömlek parçalarının az yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu dönemde çoğunlukla açık yeşil ya da pembe renkli seramik parçalarına ulaşılmıştır (Cecchini, 1998:275). Demir Çağı'nda bu alanda ele geçen kaplar arasında depolama kapları, mutfak kapları ve pişirme kapları göze çarpmaktadır (Cecchini, 1998:276-277). L alanında ise Erken Demir Çağı'nda boyalı mallar çoğunlukta. Bunun yanı sıra MÖ. 8. ve 7. yy.'a tarihlendirilen portakal renkli basit mallar ön planda yer alır (D'Amore, 1998:374).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

3.1 ORTA FIRAT BÖLGESİ'NDE YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Bölgede yürütülen yüzey araştırmaları 19. yy.'da başlamış olup, 20. yy.'da yoğunluk kazanmıştır.

1988-1990 yılları arasında, Orta Fırat Bölgesi'nde Algaze tarafından yüzey araştırması projesi yürütülmüştür (Algaze, 1990:391-404; Algaze ve Rosenberg, 1991:137-162; Algaze, 1992:425-446). Fırat ve Dicle Bölgesi Arkeolojiksel Yüzey Araştırmaları" projesi adı altında yürütülen çalışmalarda Karkamış ve Birecik Barajı bölgelerinde yüzey araştırmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda Birecik'in 9 km. kuzeyinde modern Belkıs Köyü'nün yakınlarında Hellenistik ve Roma dönemi şehri olan Zeugma'ya ulaşılmıştır. Bu keşifle beraber şehrin çevresinde tümülüs ve mezarlara rastlanılmıştır (Algaze, 1990:396). Karkamış'tan modern Halfeti kasabası arasında yürütülen araştırmalarda Akeramik Neolitik Dönem'den başlayarak Roma dönemine kadar kesintisiz devam eden yüzlerce yerleşim yerleri bulunmuştur. Küçük boyutlu birçok höyükte Demir Çağı'na ait seramik örnekleri ele geçmiştir. (Algaze ve Rosenberg, 1991:144-146; Algaze, 1992:426-428). Bunun en iyi örneği Karkamış Barajı'nın bulunduğu yerin birkaç km. yukarısında yer alan Harabe Bezikan'dır (Algaze, 1992:428).

1993-1997 yılları arasında, "Kahramanmaraş Arkeolojiksel Yüzey Araştırmaları" projesi adı altında, E. Carter ve ekibi Kahramanmaraş ve çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir (Carter, 1995:331-342; Carter, 1996:289-306; Carter, 1999:569-576). E. Carter, genel olarak çalışmalarını Kahramanmaraş'ın güneyinde yürütmüştür. Araştırma sonucunda Paleolitik, Neolitik, Orta ve Geç Kalkolitik, Erken ve Orta Tunç Çağ, Demir Çağ, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait buluntulara ulaşılmıştır (Carter, 1995:333-336; Carter, 1996:296-297). Demir

Çağı'na ait buluntular çoğunlukla Emirler Vadisi'nde keşfedilmiştir. Burada Assur stili ile oyulmuş, III. Tiglath-pileser'e ait bazalt bir stelin (İncirli Steli) ele geçmesi bölgenin Assur etkisinde olduğunu göstermiştir (Carter, 1995:335). Bu stelin yanı sıra bölgede Geç Hitit dönemine (MÖ. 9-8. yy.) ait olduğu anlaşılan bir kapı aslanı bulunmuştur (Carter, 1996: 292). Bu bölgedeki diğer bir yüzey araştırması projesi ise 2007-2010 yılları arasında, "Kahramanmaraş Yüzey Araştırması" adı altında E. Konyar tarafından yapılmıştır (Konyar, 2008:130-136; Konyar, 2009:138-142; Konyar, 2011:263-272; Konyar vd., 2012:35-50). E. Konyar'ın Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde yer alan ve Toros Dağları'nın güneyinde bulunan Pazarcık-Narlı ve Türkoğlu Ovası'ndaki araştırmalarında Geç Kalkolitik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar kesintisiz devam eden bir buluntu silsilesi ile karşılaşmıştır (Konyar, 2010:136-138; Konyar, 2008:135). Bölgede ele geçen Demir Çağı'na ait en önemli arkeojik kalıntılar mezar stelleri, kabartma ve heykellerdir. Bunların dışında höyüklerde toplanan Demir Çağı'na ait çanak çömlek parçalarına baktığımızda Hitit İmparatorluk Çağı'ndaki "Drab Ware" olarak adlandırılan içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı yayvan kapların bu dönemde devam ettiği görülmüştür. Bu tür kapların pembemsi krem astarlı, bej hamurlu astarsız ve açıkısı örneklerini bulmak mümkündür (Konyar, 2009:139).

Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde yer alan Adıyaman'da 2013-2014 yılında Sabahattin Ezer ve ekibi tarafından "Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ Arkeolojik Yüzey Araştırmaları" projesi adı altında yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Ezer vd., 2014:175-192; Ezer vd, 2016:1-20). 1990 ve 1991 yılında, G.D. Summers (Summers ve French, 1992:505-522; Summers, 1994:547-552); 1998 ve 1999 yılında, B. Yükmen (Yükmen, 2000:293-300; Yükmen, 2001:151-156); 2006 yılında, T.H. Zeyrek (Zeyrek, 2008:79-86) tarafından Adıyaman ili ve ilçelerinde yüzey araştırması yapılmıştır. Adıyaman'da, G.D. Summers tarafından yürütülen çalışmalar Tille'de, Atatürk Barajı altında kalacak olan Orta Çağ'a ait yapıların kayda geçirilmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir (Summers ve French, 1992:510; Summers, 1994:547). B. Yükmen'in Adıyaman'da yaptığı araştırmalarda, dolmen ve Roma Dönemi'ne ait mezarlar bulunmuştur (Yükmen, 2000:294-295; Yükmen, 2001:151-152). T.H. Zeyrek tarafından Adıyaman/Besni'de yürütülen araştırmalarda ise Paleolitik Dönem, Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ, Demir Çağ, Geç Hellenistik Çağ, Roma Dönemi ve Orta Çağ'a ait kalıntılar ele geçmiştir (Zeyrek, 2008:82-86). Bölgede yer alan

Boybeyınar'ında Luwi diliyle yazılmış Demir Çağı'na ait yazılı steller bulunmuştur. Böylece bölgenin MÖ. 9 yy.'ın sonlarında Luwi kültürünün etkisinde olduğu anlaşılmıştır (Zeyrek, 2008:82-83). S. Ezer ve ekibinin Adıyaman ilinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarda Neolitik Dönem, Kakolitik Çağ, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Geç Tunç Çağ, Demir Çağ ve Hellenistik Çağ'a ait birçok yerleşim yeri gözlemlenmiştir. Araştırma konusu olarak ulaşılan Demir Çağı'na ait merkezler arasında Palaş Höyük (Ezer vd., 2014:181), Karapınar Höyük (Ezer vd., 2014:181), Külaf Höyük (Ezer vd., 2014:179-180), Büyük Turuş Höyük (Ezer, vd., 2014:177) ve Yukarı Söğütlü Höyük (Ezer, vd., 2016:3-4) yer almaktadır.

1887-1889 yılları arasında V. Sevin ve 1989-2000 yılları arasında aralıklı olarak N. Yardımcı tarafından Şanlıurfa/Harran Ovası'nda yüzey araştırmaları yapılmıştır. V. Sevin ve N. Yardımcı'nın Harran Ovası'nda gerçekleştirdiği çalışmalarda 200'ün üzerinde yerleşim yeri keşfedilmiştir. Ele geçen çanak çömlek parçaları ve buluntular incelendiğinde bu bölgenin Neolitik Dönem'den başlayarak Osmanlı Dönemi'ne kadar aralıksız bir şekilde yerleşim gördüğü anlaşılmıştır. Demir Çağına ait çanak çömlek parçaları, hemen hemen tüm höyüklerde ele geçmiştir (Yardımcı, 1991:401-418; Yardımcı, 1992:461-478; Yardımcı, 1994:265-284; Yardımcı, 2000:101-114; Yardımcı, 2001:45-56; Yardımcı, 2002:207-216; Coşkun, 2014:315). Harran Ovası'ndaki en önemli Demir Çağ merkezleri arasında Sultantepe, Yukarı Yarımca, Aşağı Yarımca, Anaz, Göktepe, Kepirli, Mamuca, Çamlıdere, Akçalı, Erbaş, Para Para (Coşkun, 2014:315-316), Balkat (Tell Hadar) (Yardımcı, 1991:402), Koruklu, (Yardımcı, 1991:403), Tell Magrun, Küplüce, Tell Maıruık (Yardımcı, 1991:403) Köprülü (Yardımcı, 1994:266-267), Tell Gazene (Yardımcı, 1994:267), Gentare, Kapaklı ve Gettaş (Yardımcı, 2000:102) yer almaktadır. Veli Sevin'in 1987-1989 yılları arasında yürüttüğü yüzey araştırmalarda ele ele geçen Demir Çağı'na ait çanak çömlek parçaları N. Coşkun tarafından değerlendirilmiştir. Erken Demir Çağı'nı yansıtan yivli seramik parçaları kırmızı/kahverengi mallar ve pembe/devetüyü mallar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kırmızı/kahverengi mallar kırmızıdan kahverengine değişen renk tonlarına sahip olup, kendi renginde astarlıdır (Coşkun, 2014:317). Pembe/devetüyü mallar da aynı şekilde pembeden devetüyü rengine değişen renk tonlarındadır (Coşkun, 2014:320). Yivli çanak çömlek parçaları çoğunlukla orta derecede fırınlanmıştır. Farklı boyutlarda kum katkılıdır. Ele geçen örneklerin çoğu kulpludur. Ağızları yivli kâseler bu dönemde ortaya çıkmıştır (Coşkun, 2014:320). Yeni Assur

çanak çömlek parçaları kırmızı/kahverengi mallar, krem/yeşil mallar ve krem/yeşil astarlı mallar olarak üç gruba ayrılmaktadır. Yoğun bitki katkılı olan bu mallar orta ve iyi derecede fırınlanmıştır. Tamamı çark yapımıdır. Gövdeleri ve omuzları omurgalı olan örneklerin yanı sıra küre şeklinde Yeni Assur çanak çömlek parçaları da ele geçmiştir (Coşkun, 2014:320-321). N. Yardımcı tarafından yürütülen Harran Ovası'ndaki yüzey araştırmaları tamamlandıktan sonra yine kendi ekibi ile birlikte 2001-2005 yılları arasında Şanlıurfa'nın Suruç Ovası'nda yüzey araştırmaları yapmıştır. Bu çalışmalarda Paleolitik Çağ'dan başlamak üzere İslâmi Dönem'e kadar gelen farklı dönemlere ait kültür kalıntılarına ulaşılmıştır (Yardımcı, 2003:141-150; Yardımcı, 2004:179-188; Yardımcı, 2005:365-384; Yardımcı, 2006b:201-216; Yardımcı, 2007:511-524). Demri Çağı'na ait çanak çömlek parçaları Karahöyük (Yardımcı, 2003:143), Sadık Çelik Tarlası (Yardımcı, 2003:143), Durre (Yardımcı, 2003:144), Mişyan Değirmeni (Yardımcı, 2003:145), Hamigelo Çortuk (Yardımcı, 2003:145), Yanaloba (Zeveşkar) (Yardımcı, 2004:181), Aşağı Bostancı (Yardımcı, 2004:181), Höyüktepe (Timinali) (Yardımcı, 2004:182-183), Tavik Tepe (Yardımcı, 2005:366), Tiltin (Yardımcı, 2005:367), Haraban, Şeyhis (Yardımcı, 2004:368), Yurtçiçeği, Akure, Derviş Hammaç Tarlası (Yardımcı, 2005:369), Yolboyu, Zeki (Yardımcı, 2005:370-371), Aşağı Karıncalı (Yardımcı, 2005:371-372), Deban (Yardımcı, 2005:372), Yeğen (Yardımcı, 2005:373), Makuş (Yardımcı, 2005:374), Uysallı (Yardımcı, 2006:202), Binatlı (Yardımcı, 2006:203), Bilekli, Kurutepe (Yardımcı, 2006:204), Yıldız, Tavşan, Küçük Tokçalı (Yardımcı, 2006:205), Özgören, Kapucu 1 (Yardımcı, 2006:206-207), Kapucu 2, Tilveser 1 (Yardımcı, 2006:207), Tilveser 3, Tilveser 4, Höyükyanı (Yardımcı, 2006:208), Sağlar, Özlüce (Yardımcı, 2006:209), Köshan 2, Kaynakça, Küçükköprü (Tilaynter) (Yardımcı, 2006:210) ve Tümsekli (Yardımcı, 2007:516) gibi yerleşim yerlerinde ele geçmiştir. Bu yerleşim yerlerinde saptanan kırmızı hamurlu mallar çoğunlukla iyi derecede fırınlanmıştır (Yardımcı, 2005:369). Bu mal grubunun yiv bezemeli örnekleri de bulunmaktadır (Yardımcı, 2005:367). Pembe-kırmızı hamurlu mal grupları, genel olarak kum ve taşı katkılı olup iyi derecede fırınlanmıştır (Yardımcı, 2005:369). Bej-pembe hamurlu mallar kum katkılı, yalın örneklerden oluşmaktadır (Yardımcı, 2003:143). Bu mal gruplarının dışında gri ve kahverengi hamurlu mal grupları da ele geçmiştir (Yardımcı, 2004:181; Yardımcı, 2003:145). 1998 ve 1999 yıllarında F. Kulaklıoğlu tarafından Şanlıurfa'da MÖ. 1. binyılına ait merkezlerde yüzey araştırması yürütülmüştür (Kulaklıoğlu, 2000a:1-10; Kulaklıoğlu, 2001:57-66).

Araştırmalar sonucunda Geç Hitit geleneği ile yapılmış birçok kabartma ve heykelle karşılaşmıştır. Bunlardan biri Şanlıurfa'da, Karakeçi'yi Siverek'e bağlayan eski yolun 20 km. güneyindeki Hacıgöz Köyü'nde keşfedilen bir aslan kabartmasıdır. Bu kabartma, 3.10 m. uzunluğunda, 2.26 yüksekliğinde ve 54 cm. genişliğindeki bazalt bir blok üzerine oyulmuştur (Resim 48), (Kulaklıoğlu, 2000b:25). Yine Siverek'te, Kale Mahallesi'ndeki Yeraltı Hamamı'nda, 60 cm. yüksekliğinde, 44 cm. genişliğinde ve 30 cm. kalınlığında çift boğa kabartmalı bir kaideye ulaşılmıştır. Başları kesilmiş ve vücut hatları kaybolmuş olan bu kabartma hamamda kuma olarak kullanılmıştır (Resim 49), (Kulaklıoğlu, 2000a:3). Şanlıurfa'nın kuzeyinde, Siverek'in 19 km. batısında yer alan Aslanlı Köyü'nde 205x45x90 cm boyutlarında devasa bir bazalt heykel bulunmuştur. Bu bazalt heykel, Assur kentlerinin kapı girişlerindeki lamassu heykellerini hatırlatmaktadır (Resim 50), (Kulaklıoğlu, 2006:515-516).

1985 yılında, E. Özgen tarafından Gaziantep ve Kilis Bölgesinde yer alan höyükler üzerinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Özgen, 1986:239-238). 1986-1987 yıllarında, A.M. Dêroche tarafından Gaziantep yöresinde Paleolitik ve Prehistorik Dönem araştırmaları yapılmıştır (Dêroche, 1987:275-296; Dêroche, 1988:591-594). A.M. Dêroche'nin Fırat ve Nizip bölgeleri haricinde Sacır Suyu, Karasu ve Sabun Suyu'nda yürüttüğü bu araştırma projesinde Paleolitik Dönem'e ait el baltaları, yontma taş aletler ve çekirdeklere rastlanılmıştır (Dêroche, 1987:280-284). 2005 yılında ise F. Kulaklıoğlu Gaziantep ve Adıyaman illerinde kültür envanteri çalışmasında bulunmuştur Bu çalışmalarda Geç Kalkolitik Dönem, Erken ve Orta Tunç Çağ, Demir Çağ, Orta Çağ ve Geç Osmanlı dönemine ait eski yerleşim yerleri kayıt altına alınmıştır (Kulaklıoğlu, 2007:325-334). 2016 yılında, Gaziantep Üniversitesi'nden M. Ekici ve T. Demir tarafından Gaziantep/Oğuzeli ilçesinde yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bölgede yürütülen araştırmalarda Kalkolitik Çağ, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik, Roma ve Ortaçağ'a ait kültür kalıntılarına ulaşılmıştır.

Tabqa Baraj Gölü çevresinde 1964 yılında Colombia Üniversitesi'nden R.S. Solecki ve ekibi tarafından yüzey araştırması yapılmıştır. Asistanlığını ise Chicago Üniversitesi'nden M.N. Van Loon yapmıştır (van Loon, 1967:1). Araştırmalar sonucunda bölgede Paleolitik ve Neolitik Dönem'e ait taş aletler ele geçmiştir. Tell Sheikh Hassan ve Tell Mureybit'de Neolitik Dönem'e tarihlendirilen kül izleri ve kemik parçalarına rastlanılmıştır (van Loon, 1967:3). Fırat Nehri'nin her iki

yakasındaki eski yerleşim yerlerinde Halaf ve Obeyd kültürüne ait çanak çömlek kalıntılarına ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra Erken, Orta ve Geç Tunç Çağ, Demir Çağ, Hellenistik Çağ, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen buluntular keşfedilmiştir (Maurits van Loon, 1967:3-4).

1977 yılında, A. Moore ve ekibi, Suriye Fıratı'nda ve Sacır Vadisi'nde araştırmalarda bulunmuştur. Bölgenin Paleolitik ve Neolitik dönemlerini gün ışığına çıkarmıştır (Sanlaville, 1985).

“Karkamış Arazisi'nde Arkeoloji” kapsamında Sacır Üçgeni ve Jerablus Tahtani bölgesi olmak üzere iki farklı alanda yüzey araştırması yapılmıştır (Wilkinson vd., 2007:213-247; Peltenburg, vd. 2012:209-221). 2006 yılında, Jerablus Tahtani bölgesinde, T.J. Wilkinson ve ekibi tarafından yürütülen çalışmalarda Paleolitik Dönem, Halaf ve Obeyd Dönemi, Uruk ve Erken Tunç Çağ, Orta ve Geç Tunç Çağ, Demir Çağ, Hellenistik ve Roma Dönemi, Bizans ve Erken İslami Dönem'e tarihlendirilen yerleşim yerleri ve kalıntılara ulaşılmıştır (Wilkinson vd., 2007:216). Yüzey araştırmaları sırasında Demir Çağı'na ait buluntular Fırat Nehri ve Khirbet Seraisat arasında yer alan “Khirbet Seraisat” höyüğünde; Tashatan Köyü'nün kuzeybatısı ve Ain al-Nemla vadisinin kuzeyinde yer alan “Tashatan” höyüğünde; yeni Fırat köprüsünün yakınında yer alan “Jerablus Tahtani”de ve Ain al-Beida köyü'nün batısındaki “Ain al-Beida” höyüğünde ele geçmiştir (Wilkinson vd., 2007:217), Jerablus Tahtani'de, yüzeyde toplanan çanak çömlek parçaları içinde en baskın form ağzı dışa kalınlaştırılmış kâse ve küplerdir. Ele geçen kâselerin bazıları yivli ve bant bezemelidir. Perdahlanmış örneklerle çok az rastlanılmıştır (Wilkinson vd., 2007:230). Küçük buluntu olarak ise kilden yapılmış, bir aslan başı keşfedilmiştir. Aslanın üst dudağı ve burnu arasında beş dalga vardır. Ağzı açıktır. Gözlerinin altında ve burnun üstünde kıvrımlar bulunur. Kulakları, dili ve yelesi eksiktir. Yaklaşık olarak 10 cm çapındadır (Çizim 59), (Wilkinson vd., 2007:233).

Kuzeyde Türkiye-Suriye sınırı, batı ve güneyde Sacır Irmağı'nın kolları ve doğuda Fırat Nehri arasında kalan Sacır Üçgeni'nde yürütülen çalışmalar 2006-2010 yılları arasında Peltenburg ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir (Resim 51), (Peltenburg, vd. 2012:209). Bu bölgede yapılan çalışmalar sonucunda Halaf ve Uruk Dönemi, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağ, Demir Çağ, Hellenistik ve İslami Dönem'e ait kalıntılara ulaşılmıştır (Peltenburg, vd. 2012: 211-215). MÖ. 8. yy.'daki Assur egemenliğinden önce bölge Karkamış'ın egemenliği altındaydı. Bu dönemde Karkamış bölgede bağımsız bir politika izlemiştir. Bu yüzden Karkamış

hinterlandında bir düzineden fazla şehir kurulmuştur. Demir Çağı'na ait çanak çömlek parçalarının eksikliğinden dolayı dönemin çanak çömlek teknik ve tipolojisi ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır (Peltenburg, vd. 2012: 214-215).

1993-1996 yılları arasında T.J. Wilkinson tarafından “Balikh Vadisi Arkeolojiksel Yüzey Araştırması Projesi” adı altında Balikh Vadisi'nde yüzey araştırması yapılmıştır (Wilkinson, 1994:14-16; Wilkinson, 1995:18-21; Wilkinson, 1996:272-31). Çalışmalarda ele geçen çanak çömlek parçaları ışığında Geç Assur Dönemi'ne tarihlendirilen, güneyde Raqqa ve kuzeyde Harran ovası arasında uzanan eski bir yol keşfedilmiştir (Wilkinson, 1994:16). Balikh Vadisi'nde yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda Demir Çağı'nın başlarında kırsal yerleşmelerin sayısında artış olduğu görülmüştür (Harmanşah, 2013:63) Bunun yanı sıra bölgede tarımda kullanılmak üzere farklı dönemlere ait sulama kanallarına ulaşılmıştır. Özellikle Demir Çağı'ndan sonra Hellenistik, Roma ve Erken Bizans dönemlerinde kullanılan Sahlan-Hammam kanalı bu bölgede dikkat çekicidir (Wilkinson, 1995:19). Ayrıca Akeramik Neolitik Dönem'den başlayarak İslami Döneme uzanan farklı dönemlere ait yerleşim yerleri ele geçmiştir (Wilkinson, 1995:20)

Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde bugüne kadar yürütülen yüzey araştırmaları Tablo 2 verilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

4.1. SONUÇ

Orta Fırat Bölgesi, görülen coğrafik özellikler, sosyo-kültürel benzerlikler ve ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında bölgenin batısı Amanos Dağları, doğusu Habur Vadisi, kuzeyi Kahramanmaraş ilinin içinden geçen Toros Dağları'nın güney etekleri ve güneyi ise Mari'ye kadar olan bölümü kapsamaktadır.

Orta Fırat Bölgesi, batıda Akdeniz kıyılarına yakın olması ve üzerinde ekonomik olarak ticari yol güzergâhlarının bulunması nedeniyle Tunç Çağı'nda olduğu gibi Demir Çağı'nda da stratejik önemini devam ettirmiştir. Bölgedeki kent devletleri çağdaşı olan Urartu ve Assur ile ortak bir maddi kültür bırakmıştır (Harmanşah, 2013:28). Bölgede Erken Demir Çağı'ndan kalma Luwice hiyeroglif yazıtları ve mühür baskıları bölgenin ne derecede Luwi kültürünün etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Erken Demir Çağı'nda Aramilerin Orta Fırat Bölgesi sınırları içindeki Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya göçü büyük bir etki bırakmıştır. Ele geçen yazılı belgeler ışığında Assur'un Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen Bit-Zamani (Amed), Huzurina (Sultantepe), Pitru ve Mutkinu gibi bazı Arami şehirlerini yakıp yıkarak büyük bir yıkıma uğrattığı anlaşılmıştır. Siyasi, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan Orta Fırat Bölgesi'nde büyük bir etki bırakan Aramiler, zaman zaman Erken ve Orta Demir Çağı'nda Assurların egemenliğini tanımıştır. Ele geçen yazılı belgeler ve arkeolojik bulgular ışığında Aramiler'in Suriye Çölü'nden Doğu Anadolu'ya, Doğu Akdeniz'den Kuzey Mezopotamya'ya kadar geniş bir alana yayıldığı gözlemlenmiştir.

Yürütülen kazılar ve ele geçen yazılı kaynaklar ışığında Orta Demir Çağı'nda Assur İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'daki politik etkisi açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Bar-rakib'e ait

yazılı stel ve II. Şarru-kin'in Korsabad metinleri Orta Fırat Bölgesi'ndeki bu etki hakkında bize net bilgiler sunmaktadır. Ele geçen yazıtlarda Assurluların Orta Fırat Bölgesi'ndeki merkezleri ele geçirdiği ve buraları haraca bağladıkları anlaşılmaktadır.

Orta Fırat Bölgesi sınırları içindeki Demir Çağı'na tarihlendirilen büyük boyutlu yerleşimlere baktığımızda bunların genel olarak akropol (sitadel ya da yukarı şehir) ve aşağı şehirden oluştuğu, etraflarının ise bir surla çevrili olduğu gözlemlenmiştir. Fakat bu tür yerleşim merkezlerini kuşatan sur yapılarının dışında Tell Afis ve Tille gibi bazı merkezlerde Erken Demir Çağı'na ait akropoller de sur ya da koruma duvarı ile güçlendirilmiştir. Ayrıca Tell Afis'teki akropolü çevreleyen ve Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen koruma duvarının üç farklı temelle inşa edildiği gözlemlenmektedir. Geç Tunç Çağı yapıları üzerine yapılmış olan birinci temel orta ve büyük boyutlu taşlarla oluşturulmuştur. İkinci temel, birinci temelin üstüne yatık bir şekilde inşa edilmiştir. Üçüncü temel ise ikinci temel ile arasında boşluk bırakılarak oluşturulmuştur. Bu boşluk daha sonra kırık kerpiç tuğlalar ve kille doldurulmuştur. Bu teknik muhtemelen koruma duvarının daha dayanıklı ve daha geniş olması için kullanılmıştır.

Bölgede Orta Demir Çağı'na (Yeni Assur) tarihlendirilen bazı akropollerin tek duvar savunma sistemi yerine çift duvar savunma sistemi ile çevrelendiği gözlemlenmektedir. Bunun en iyi örneği Tell Rifa'at'da ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen bu teknik dışardan gelecek saldırılarda akropole girmeye çalışan düşmanların iki duvar arasında sıkışıp bozguna uğramaları için planlanmıştır. Bu mimari planlamanın başka bir örneği Zincirli'de keşfedilmiştir. Ancak bu teknik sadece akropolde değil merkezi oval bir şekilde kuşatan sur yapısında da kullanılmıştır. Bölgedeki taş temel üstüne kepiçle inşa edilen sur ve koruma duvarlarının aksine Tell Rifa'at ve Til Barsip'teki Yeni Assur dönemine ait koruma duvarları renkli (kırmızı ve sarı) kerpiç tuğlalar ile inşa edilmiştir. Bölgede Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen çift sur duvarı sistemi çoğunlukla büyük boyutlu Arami şehirlerinde kullanılmıştır. Bu nedenle bu mimari planın Arami geleneğinin bir ürünü olduğu sanılmaktadır.

Erken ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen ve kırsal bir yerleşim olan Tell Jurn Kabir'de büyük kent merkezlerinde olduğu gibi büyük sur yapılarına rastlanılmamıştır. Dış etkenlerden gelecek tehditler için evlerin birbirine bitişik olarak inşa edilmesi ile çevre duvarı oluşturulmuştur. Orta Fırat Bölgesi'ndeki Demir

Çağı'na ait diğer merkezlere bu tür savunma sisteminin başka örneğine şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Gritille, Lidar ve Mezra Höyük gibi kırsal yerleşimlerde ise sur ya da akropolü çevreleyen koruma duvarına ait kalıntılara ulaşılmamıştır. Bu merkezlerde ulaşılan yapılar genel olarak kare ya da dikdörtgen planlı olup bitişik olarak inşa edilmiştir.

Bölgedeki Erken ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen akropoller genellikle Geç Hitit ve Yeni Assur modeline uygun olarak inşa edilmiş anıtsal bir girişlere sahiptir. Bunun en iyi örnekleri Karkamış, Sakçagözü ve Tel Rifa'at'da bulunmaktadır. Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen (MÖ. 10. yy.) Karkamış'taki "Su Kapısı" Geç Hitit geleneği ile oyulmuş ortostatlarla dekore edilmiştir. Geç Hitit dönemine tarihlendirilen ve Geç Hitit geleneğine bağlı olarak inşa edilen diğer anıtsal kapı Sakçagözü'deki "Güney Kapısı"dır. Bu kapının her iki yanı başta aslan olmak üzere bazı rölyeflerle süslenmiştir. Tell Rifa'at'daki akropole giriş ise Yeni Assur geleneği ile inşa edilmiş olan Doğu Kapısı'ndan (East Gate) sağlanmaktadır. Giriş çıplak tuğla ve taş levhalarla döşenmiştir. Girişin ortasında ise şehrin aşağısına doğru uzanan bir tahliye kanalı vardır. Bu kanal Karatepe/Arslantaş'taki Demir Çağı'na ait tahliye kanallarını anımsatmaktadır.

Akropolde yer alan tapınakların çoğu Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir. Aralarında en dikkat çekici olanı olanı Ain Dara'daki tapınaktır. Aleppo, Sakçagözü ve Karkamış'taki tapınaklar rölyeflerle içten dekore edilirken Ain Dara'daki tapınak dıştan dekore edilmiştir. Plan olarak Kuzey Suriye'deki Tunç Çağı yapılarına benzer. Tapınakta kullanılan rölyefler Geç Hitit geleneğine bağlı olarak oyulmuştur. Benzer rölyeflere Aleppo ve Sakçagözü'ndeki tapınaklarda rastlanılmıştır. Ain Dara tapınağını bölgedeki diğer tapınaklardan ayıran başka bir özelliği daha bulunmaktadır. Tapınağın kült odasında 1, antecellada 2 olmak üzere toplam 3 eşikte ayak izlerine ulaşılmıştır. İlk eşikte birbirine paralel iki ayak izi, ikinci eşikte sol ayak izi, üçüncü eşikte ise sağ ayak izi oyulmuştur. Muhtemelen ayak izleri tapınağa nasıl girilmesi gerektiğini göstermektedir.

Ele geçen yazılı belgeler ışığında Zincirli'nin yakınlarındaki Gerçin Höyük'te Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen bir kült merkezinin ya da tapınağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu yerleşim yerinde henüz kazı çalışması yapılmadığı için bu kült merkezi ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir.

Akropol içinde dikkat çeken bir diğer yapı ise bit-hilanilerdir. Orta Fırat Bölgesinde, Demir Çağı'na tarihlendirilen bit-hilani yapılarının en iyi örnekleri

Zincirli, Tell Rifa'at, Sakçagözü ve Til Barsip (Tell Ahmar)'de ortaya çıkarılmıştır. Zincirli akropolünün kuzeybatısında açığa çıkartılan ve Erken Demir Çağı'nın sonlarına tarihlendirilen (MÖ. 9.yy.'ın ilk yarısı) J ve K bit-hilanileri saray yapısı olarak kullanılmıştır. İki katlı olan bu yapıların içinde sabit bir ocak bulunmaktadır. İrili-ufaklı olan arka odalarda ise yıkanma ve yatak odaları vardır.

Tell Rifa'at'daki akropolde yer alan ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen bit-hilani yapıları ise Zincirli'de olduğu gibi iki katlıdır. Yine Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen ve Assur geleneğine bağlı olarak inşa edilen Til Barsip'teki bit-hilani yapıları (E1 ve E2) mozaik döşemeli bir avlu etrafında sıralanan oda gruplarından oluşmaktadır. Sakçagözü'nde açığa çıkarılan ve saray ya da tapınak olduğu düşünülen yapı bit-hilani tipindedir. Portikolu bir girişe sahip olan bu yapı MÖ. 8. yy.'a (Geç Hitit) tarihlendirilmiştir.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinde bulunan evler genellikle kare veya dikdörtgen planlı olup birbirine bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Ancak Tille akropolünde yer alan ve Erken ve Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen evlerin arasında geniş boşlukların olduğu gözlemlenmektedir. Bu boşluklar ise çakıl taşları ile doldurulurak bir cadde sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Aralarında boşluk bırakılarak inşa edilen evlere başka bir örnek ise Zincirli'dir. Zincirli'de ele geçen bu yapılar Orta Demir Çağı'na (Yeni Assur) tarihlendirilmiştir.

Orta Fırat Bölgesi'nde mimari açıdan dikkat çeken bir başka yapı ise depolama amaçlı kullanılan silo çukurlarıdır. Bu yapılar çoğunlukla evlerden biraz daha uzak olan açık alanlarda ortaya çıkarılmıştır. Bu çukurlara daha çok Orta Fırat Bölgesi sınırları içinde yer alan Oylum Höyük ve Tell Afis'te ulaşılmıştır. Bu iki merkezde açığa çıkartılan ve Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen silo çukurları teknik açıdan birbirine çok benzemektedir. Yuvarlak planlı olan bu çukurların etrafı kerpiçe örülmüştür. İç duvarlar ve taban kireçten yapılmış kalın bir harç ile sıvanmıştır. Bu tür çukurların benzerlerine Levant ve Ilısu Barajı bölgesinde ulaşılmıştır.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki Demir Çağı'na ait çanak çömlek gruplarına baktığımızda bazı evresel farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen devetüyü, kahverengi, portakal ve pembe renkli mal gruplarına çoğunlukla Orta Fırat Bölgesi'nin güneyinde rastlanılmıştır. Bu mal gruplarının ele geçtiği merkezler arasında Tell Rifa'at, Til Barsip ve Tell Afis bulunmaktadır. Bu döneme ait devetüyü hamurlu mallar kırmızı ya da turuncu renkli

astarla kaplıdır. Ayrıca kendinden astarlı örnekleri de bulunmaktadır. Genel olarak ince kum katlı olup perdahlı çanak çömleklerden oluşmaktadır. Devetüyü mallar arasında kalın ve düz ağızlı kâseler dikkat çekmektedir. Til Barsip'teki bazı sığ kâseler içe dönük ağızlı iken derin kâseler dışa dönük ağızlıdır (Bunnens, 2013:180). Tel Afis'deki Erken Demir Çağı'na ait depolama kapları ile yuvarlak kaideli, kalın ağızlı ve omurgalı pişirme kapları Geç Tunç Çağı'ndaki formlara benzemektedir (Venturi, 2013:234). Orta Fırat Bölgesi'ndeki merkezlerde Erken Demir Çağı'na ait yerel mal grupları dışında, dışardan ithâl edilen ve taklidi yapılan Miken kapları ele geçmiştir. Tell Afis'te iki farklı tip olarak ele geçen pembe ve kahverengi Miken kapları saman katkılı ve kaba görünümlüdür. Taklit edilen formlar arasında tek kulplu kraterler, çan biçimli kâseler ve skyphoslar bulunmaktadır. Motif olarak dalga bezeme, zigzaglar ve birbirine zıt üçgenler kullanılmıştır (Venturi, 2013:235). Tille'de taklit ürünü olan Miken kapları ise boya kalitesi ve bezeme açısından Geç Tunç Çağı'nda kullanılan kaplara göre biraz daha farklıdır (Birney, 2007:181).

Orta Fırat Bölgesi'nde politik etkinin bir yansıması olarak Orta Demir Çağı'na ait olan çanak çömlekler Assur geleneğinin birer parçasıdır. Ele geçen çanak çömlek buluntuları ışığında bu etki, çoğunlukla Fırat Nehri'nin doğusunda gözlemlenmektedir. Bölgede ele geçen omurgalı, halka ya da düz dipli kâseler bu geleneğin bir ürünüdür. Assur çanak çömlekleri dışında bölgede yerel mal grupları da bulunmuştur.

Orta Demir Çağı'nda, Erken Demir Çağı'nda görülen pembemsi devetüyü mal gruplarının devam ettiği görülmektedir. Bunlar kum katlı olup çark tekniği ile şekillendirilmiştir. Genel olarak Orta Fırat Bölgesi'ndeki merkezlerden Lidar Höyük, Samsat, Tille, Tell Afis ve Til Barsip'te ele geçmiştir. Yaygın bir şekilde ele geçen bu mal grubu içinde kraterler, kupalar, şişeler, ayaklı kaplar, testicik ve kadehlere ulaşılmıştır (Jamieson, 1999:288). Bu dönemde yaygın olan bir diğer mal grubu ise kırmızı astarlı mallardır. Til Barsip, Tell Afis, Ain Dara ve Tell Jurn Kabir'de bu mal grubuna ait birçok çanak çömleğe rastlanılmıştır. Hem el yapımı hem de çark yapımı olarak örnekleri bulunmaktadır. Çoğunlukla dıştan astarlı olmasına rağmen Tell Jurn Kabir'de ele geçen bazı çanak çömleklerin içten astarlı olduğu tespit edilmiştir (Eidem ve Ackermann, 1999:313). Erken Demir Çağı'nda görülen yiv bezemenin kullanımı Orta Demir Çağı'nda da devam etmiştir. Genel olarak el yapımı olan bu mallar pişirme ya da mutfak kabı olarak kullanılmıştır. Tille, Karkamış ve Tell Sheikh Hassan'da ele geçen bu tür mal gruplarının benzerleri Kuzey Suriye, Kuzey

Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'daki merkezlerde de gözlemlenmektedir. Orta Demir Çağı'na tarihlendirilen çanak çömlek parçalarını incelediğimizde bunların Erken ve Geç Demir Çağı'ndaki mal gruplarına göre daha homojen olduğu anlaşılmaktadır.

Geç Demir Çağı (Pers) Dönemine tarihlendirilen çanak çömlekler Mezraa-Teleilat, Tell Afis, Tille, Tell Rifa'at, Devehöyük ve Şaraga Höyük'te ele geçmiştir. Tille Höyük'ünün Pers dönemine ait 10. tabakasında ele geçen kaplar, Hellenistik Dönem sonrası amforalarına benzemektedir. Orta Demir Çağı'nda görülen kırmızı astarlı malların bu dönemde devam ettiği gözlemlenmiştir.

Orta Fırat Bölgesi'nde yürütülen yüzey araştırmalarda Demir Çağı'na tarihlendirilen birçok kültürel kalıntıya ulaşılmıştır. Ele geçen çanak çömlek parçaları, stel, kabartma ve heykeller çoğunlukla bölgenin iç ve kuzey alanlarında keşfedilmiştir. Bunun en örnekleri Kahramanmaraş'taki Toros Dağları'nın Güney eteklerinde yer alan Emirler Vadisi, Pazarcık/Narlı ve Türkoğlu Ovaları'dır. Adıyaman ilinde yürütülen araştırmalarda Assur ve Luwi etkili kültürel kalıntılara ulaşılmasına rağmen bölgenin Demir Çağı'na dair bilgiler oldukça yetersizdir. Şanlıurfa'nın Harran ve Suruç Ovaları'nda yürütülen yüzey araştırmalarında Demir Çağı'na ait birçok yerleşim merkezi keşfedilmiştir. Bu merkezlerde genel olarak Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen yiv bezemeli, kırmızı/kahverengi mal gruplarına ve pembe/devetüyü mal gruplarına ulaşılmıştır. Ele geçen bu çanak çömlek parçaları Kuzey Suriye'deki kazılarda bulunan mal gruplarına paraleldir. Harran ve Suruç Ovası'nda Orta Demir Çağı'na ait çanak çömlek parçaları krem/yeşil mal grupları ve gri mal gruplarından oluşmaktadır. Yiv bezemeli kırmızı/kahverengi mal grupları bu dönemde kullanılmaya devam etmiştir.

Sacır Üçgeni ve Jerablus Tahtani bölgesindeki yüzey araştırmalarda Khirbet Seraisat, Tashatan, Jerablus Tahtani ve Ain Al-Beida gibi höyüklerde Demir Çağı'na ait, çoğunlukla yiv ve bant bezemeli çanak çömlek parçalarına rastlanılmıştır. Fakat stratigrafik açıdan bölgenin mimari dokusunu açığa çıkartan kazı çalışmaları oldukça yetersizdir. Kazısı yapılan Deve Höyük sadece Geç Demir Çağı'nın mezar kültürünü yansıtırken, kazısı devam eden Karkamış dönemin mimarisi ile ilgili net bilgiler sunamamaktadır. Muhtemelen bunun en büyük nedeni, kentin geç dönemlerde uğradığı tahribattır.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki Demir Çağı'na tarihlendirilen kırsal yerleşimlerde kazı çalışması yerine çoğunlukla yüzey araştırması yapılmıştır. Bölgede gerçekleşen

yüzey araştırmaların sonucunda Erken Demir Çağı'nın hemen başındaki göç dalgası sebebiyle Geç Tunç Çağı'na ait kırsal yerleşimlerin terkedildiği, Erken ve Orta Demir Çağı'nda yeni yeni kırsal yerleşimlerin kurulduğu görölmüştür. Bu tür yerleşimler özellikle Orta Fırat Bölgesi'nin güney bölgelerinde artış göstermiştir. Muhtemelen bunun temel sebebi bölgenin jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır.

Orta Fırat Bölgesi'ndeki arkeolojik araştırmalarda Demir Çağı ile ilgili oldukça az çalışma yapılmıştır. Bu nedenle bölgenin Demir Çağı'nı yansıtan bilgiler çoğunlukla yazılı kaynakların değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Fakat bölgede ele geçen bu metinlerin az oluşu Demir Çağı ile ilgili bir dönemin karanlıkta kalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu problemin giderilebilmesi için Demir Çağı üzerine bölgede çalışacak araştırmacı sayısının artması ve arkeolojik kazıların desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, E. (2006). Geç Uruk “Çöküşünden” Sonra Güneydoğu Anadolu’da Siyasi Yapılanma ve Bölgeselleşme Eğilimleri. *Hayat Erkanal’a Armağan; Kültürlerin Yansıması*. Avunç, B. (Ed.), Homer Kitabevi, İstanbul, ss.25-32.
- Abou Assaf, A. (1990). *Der Tempel von Ain Dārā*. Damaszener Forschungen Band 3. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Affanni, G. and di Michele, A. (2010). The Development of Defence Strategies at Tell Afis (Syria) from Chalcolithic to Iron Age. *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Volume 2, Matthiae, P., Pinnock, F., Nigro, L. and Marchetti, N. (Eds.), Roma, ss.39-54.
- Ainsworth, W.F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, London.
- Akkermans, P.M.M.G. (1989). The Neolithic Of The Balikh Valley, Northern Syria: A First Assessment. *Paleorient*, vol. 15/1, Lyon, ss.122-134.
- Akkermans, P.M.M.G. and Schwartz, G.M. (2003). *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Akkuş, S. (2015). Kummuh Ülkesinin Asaur Devleti Açısından Önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7:96-109.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınları, İstanbul.
- Albright, W.F. (1966). *Amarna Letters from Palestine, Syria, the Philistines and Phoenicia*. Cambridge University Press.
- Albright, W.F. (2008). Syria, The Philistines, and Phoenicia. *The Cambridge Ancient History: History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 B.C.*, vol.II, part 2, Edwards, I.E.S., Gadd, C.J., Hammond, N.G.L. and Sollberger, E. (Ed.), Cambridge, ss.507-536.

- Algaze, G. (1990). The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988 Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 7, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.391-404.
- Algaze, G. and Rosenberg M. (1991). The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1989. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 8, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.137-162.
- Algaze, G. (1992). The Tigris-Euphrates Archeological Reconnaissance Project, 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 9, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.425-446.
- Algaze, G., Breuninger R. and Knudstad, J. (1994). The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas. *Anatolica XX*, ss.1-96.
- Alkım, U.B. (1969). The Amanus Region in Turkey. New Light on the Historical Geography and Archaeology. *Archaeology*, 22(4):280-289.
- Alp, A.O. ve Tekinalp, V.M. (2001). Harabebezikan Kazısı 1999 Yılı Çalışmaları. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.381-411.
- Alparslan, M. (2009). *Hititolojiye Giriş*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Anastasio, S. (2010). *Atlas of the Assyrian Pottery of The Iron Age*, Subartu XXIV, Brepols.
- Archi, A., Pecorella, P.E. and Salvini, M. (1971). *Gaziantep e la sua regione: Uno studio storicoe topografica degli insediamenti Preclassici*. (Incunabula Graeca, 48), Edizioni dell'Ateneo, Rome.
- Archi, A. and Venturi F. (2012). Hittites at Tell Afis (Syria). *Orientalia*, 81(1):1-55.
- Barnett, R.D., Leveen, J. and Moss, C. (1948). A Phoenician Inscription from Eastern Cilician. *British Institute for the Study of Iraq*. 10(1):56-71.
- Baccarin, C. (2012). Burial Practices in the Middle Euphrates Area during the Early Bronze Age: The Contribution of the Hypogeum of Tell Ahmar (North Syria). *Broadening Horizons 3. Conference of Young Researchers Working in the Ancient Near East*, Borrell, F., Bouso, M., Gomez, A., Tornero, C. and Vicente, O. (Ed.), Spain, ss.137-150.
- Behm, M.R. ve Blancke, (2003). Hassek Höyük. *Arkeoatlas*, 2:27-29.

- Benati, G. and Zaina, F. (2013). A Late Bronze Age I Fortress at Taşlı Geçit Höyük and the Defensive Architecture of Anatolia and Northern Levant during the 2nd Millennium BC. *Ante Quem*, Marchetti, N. (Ed.), Bologna, ss.9-30.
- Benati, G. (2014). The British Museum Excavations at Karkemish (1911-1914, 1920): A Summary of the Activities and of the Methods Employed. *Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates*, *Ante Quem*, Marchetti, N. (Ed.), Bologna, ss.52-65.
- Berkeley, B.B. (2006). The Kilamuwa Relief: Ethnicity, class and power in Iron Age North Syria. , *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Molist, M. (Ed.), Madrid, ss.339-356.
- Bilgen, A.N. (2001). Harabebezikan Höyüğü'nde Bulunan Erken Tunç Çağı (Mezar ?) Kapıları. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.413-452.
- Birney, K.J. (2007). *Sea Peoples or Syrian Peddlers? The Late Bronze – Iron I Aegean Presence*. Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the subject of Archaeology of the Levant in Syria and Cilicia, Cambridge.
- Blaylock, S. (1998). Rescue Excavations by the BIAA at Tille Höyük, on the Euphrates, 1979-1990. *Fifty Years Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, Matthews, R., (Ed.), The British Institute at Ankara. Ankara, ss.111-126.
- Blaylock, S. (1999). Iron Age Pottery from Tille Höyük, South-Eastern Turkey. *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, Hausleiter, A. and Reiche, A. (Ed.), 1999 Ugarit-Verlag, Münster, Germany, ss.263-286.
- Blaylock, S. (2009). *Tille Höyük 3: The Iron Age*. The British Institute at Ankara, Ankara.
- Blaylock, S. (2017). The Achaemenid Level at Tille Höyük on the Euphrates and Other Evidence for Achaemenid Archaeology in South-East Anatolia. *The Persians: Power and Glory in Anatolia*, İren, K., Karaöz, Ç. and Kasar, Ö. (Ed.), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, ss.390-407.

- Bolognani, B. (2014). The Iron Age Clay Figurines from Karkemish and the Syro-Anatolian Region. *Newsletter of the Association for Coroplastic Studies*, No.11:16-17.
- Bonatz D. (2000). *Das syro-hethitische Grabdenkmal*, Mainz.
- Bonomo, A. and Zaina, F. (2014). The Iron Age II-III Pottery Assemblage from Karkemish and Yunus. *Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates*, Marchetti N. (Ed.), Ante Quem, Bologna, ss.137-144.
- Bounni, A. (1979). Campaign and Exhibition from the Euphrates in Syria. *Archeological Reports from the Tabqa Dam Project-Euphrates Valley, Syria*, Freedman, D.N. (Ed.), American Schools of Oriental Research, ABD, ss.1-8.
- Brown, M., and Smith, S.L. (2016). The Land of Carchemish and its neighbours during the Neo-Hittite period (c. 1190–717 BC). *Carchemish In Context The Land Of Carchemish Project, 2006–201*, Wilkinson, T.J. (Ed.), Oxbow Books, Oxford, ss.22-37.
- Bryce, T. (2012). *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*. Oxford University Press, New York.
- Bunnens, G. (1999). Aramaeans, Hittites And Assyrians in the Upper Euphrates Valley. Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area, *Proceedings of the International Symposium Reid at Barcelona, January 28th - 30th 1998*, del Olmo Lete, J. and Montero Fenollós, L. (Ed.), Barcelona, ss.605-624.
- Bunnens, G. (2002-2003). Til Barsib before The Assyrians. *Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes*,. 45(46):163-172.
- Bunnens, G. (2009). Assyrian Empire Building and Aramization of Culture as Seen from Tell Ahmar/Til Barsib. *Syria*, 86:67-82.
- Bunnens, G. and Russell, J.M. (2012). A Bit-Hilani at Til Barsip?. *UGARIT-FORSCHUNGEN: Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästinas*, Dietrich, M. and Loretz, O. (Ed.), Ugarit, ss.31-35.
- Bunnens, G. (2013). Looking for Luwians, Aramaeans and Assyrians in The Tell Ahmar Stratigraphy. Syrian Archaeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis, *Preceedings of the International Meeting Percorsi di Archeologia Siriana Giornate di studia Pisa 27-28 Novembre 2006*, Mazzoni, S. and S. Soldi, S. (Ed.), Pisa, ss.177-198.
- Burney, C. (2004). *Historical Dictionary of the Hittities*. Oxford.

- Carter, E. (1995). Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project From 24.9.1993 to 11.11.1993. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 12, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.331-342.
- Carter, E. (1996). The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report On The 1994 Season. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 13, c.I Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.289-306.
- Carter, E., Eissenstat, Ç., Hill, C. and Swartz, L. (1999). The Kahramanmaraş Archaeological Project Survey 1997. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 16, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.569-576.
- Casana, J and Herrmann, J.T. (2010). Settlement History and Urban Planning at Zincirli Höyük, Southern Turkey. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 23.(1):55-80.
- Cecchini, S.M. and Mazzoni, S. (1998). Tell Afis (Syria). *Scavi sull'acropoli 1988-1992/The 1988-1992 Excavations on the Acropolis*, (Der.), Edizioni Ets, Pisa.
- Cecchini, S.M. (1998). Area G – Iron Age I-III: Architecture, Pottery and Finds. *Tell Afis (Syria): Scavi sull'acropoli 1988-1992/The 1988-1992 Excavations on the Acropolis*, Cecchini, S.M. and Mazzoni, S. (Ed.), Edizioni Ets, Pisa, ss.273-366.
- Coşkun, N. (2013). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Demir Çağ Çanak Çömlek Kültür Bölgeleri: Gelişimleri, Sınırları, Çanak Çömlek Grupları ve İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Coşkun, N. (2016). Middle and Neo-Assyrian Periods of the Harran Plain in Light of a Survey. *ICAANE 9*, vol 3, Stucky, R.A., Kaelin, O. and Mathys, H.P. (Ed.), Wiesbaden, ss.315-332.
- D'Amato, R. and Salimbeti, A. (2015). *Sea Peoples of the Bronze Age Mediterranean c.1400 BC–1000 BC*. Osprey Publishing, USA.
- D'Amore, P. (1998). Area L – Iron Age I-III: Architecture, Pottery and Finds. *Tell Afis (Syria): Scavi sull'acropoli 1988-1992/The 1988-1992 Excavations on the Acropolis*, Cecchini, S.M. and Mazzoni S. (Ed.), Edizioni Ets, Pisa, ss.371-384.
- Delaporte, L. (1936). *Les Hittites*. Paris.
- Demirel, C. (2012). *Geç Hitit Şehir Devletleri'nden Sam'al (MÖ. 1200-600)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erciyes.

- D eroche, A.M. (1987). 1986 Yılı Gaziantep Yöresi Paleolitik Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 5, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.275-296.
- D eroche, A.M. (1988). Gaziantep'te Prehistorik Araştırma 1987 Misyonunun Hazırlık Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 6, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, ss.591-594.
- Desti, M. (2013). *Anadolu Uygarlıkları*. Kültür Kitaplığı: 4, Dost Yayınları, Ankara.
- dı Michele, A. (2014). Iron Age II Terrace J at Tell Afis (Syria). *Proceedings of the 8. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Bieliński, P. and Gawlikowski M. (Ed.), Wiesbaden, 703-712.
- Dornemann, R. (1985). Salvage Excavations at Tell Hadidi in the Euphrates River Valley. *Biblical Archaeologist*, 48:49-59.
- Dönmez, ř. ve Yılmaz, H.F. (2011). Tarihi Miras: Harran (şanlıurfa). *NTV Tarih*, 29:86-89.
- Dönmez, ř. (2006). Anadolu ve Önasya “Bit-Hilani”leri. *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı: Bildiriler (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi)*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, ss.13-23.
- Dönmez, ř. (2010). Demir  ağı’nı Anlamak, Anlatmak. *Haberler: Eski  ağ Bilimleri Enstitüsü*, Doğan, M. ve  zdizbay, A. (Ed.), 30:15-16.
- Drews, R. (2014). *Tunç  ağı’nın Sonu: Askeri Değişim ve Antik Akdeniz’de   kiş*. Türkiye İç Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Drover, M.S. and Bottero J. (1971). “Syria Before 2200 B.C.” *The Cambridge Ancient History*, 1(2):315-362.
- Du Plat Taylor, J. and Seton-Williams, M.V. (1950). The excavations at sak eg z . *Iraq*, 1(2):53-138.
- Eidem, J. and Ackermann, A. (1999). The Iron Age Ceramics from Tell Jurn Kabir. *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, Hausleiter, A. and Reiche, A. (Ed.), 1999 Ugarit-Verlag, Münster, Germany, ss.309-324.
- Ellis, R. (1983). The 1981 Season at Gritille Höyüğü. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.83-88.
- Ellis, R. (1983). The Gritille Project. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 5, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.117-122.

- Ellis, R. (1985). Gritille 1984. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 7, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.261-270.
- Engin, A. (2003). *Orta Fırat Bölgesi'nin Eski Tunç Çağı Seramiği İçerisinde Gre Vrike Buluntularının Yeri ve Önemi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Engin, A. (2014). Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ulusium/Ullis/İllis. *Engin Özgen'e Armağan*, Engin, A., Helwing, B. ve Uysal B. (Ed.), Asitan Kitap, Ankara, ss.129-149.
- Eren, T. (2011). *Arkeoloji*. Bizim Grup Basımevi, Ankara.
- Ergeç, R. (1995). *Güney Kommegene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol Ve Mezarları*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erinç, S. (1980). Human Ecology in Southeastern Anatolia. *The Joint İstanbul-Chicago Univercities Prehistoric Receacrh in Southeastern Anatolia*, Çambel, H. and Braidwood, R. (Eds.), İstanbul, ss.73-90.
- Ezer, S., Yağız, K., Demirtaş, F.Ş. ve Özçiriş, M. (2014). Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2013 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 32, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.175-192.
- Ezer, S., Yağız, K., Özçiriş, M. ve Zorlu, K. (2016). Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2014 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 33, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.1-20.
- Finkbeiner, U. and Novák, M. (2015). Middle Euphrates. *ARCANE IV (Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and Eastern Mediterranean)*, Brepols Pubhlihers, Belgium, ss.5.
- French, D.H. (1986). Tille. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 8, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.205-212.
- French, D.H. (1987). 1986 Tille Arkeoloji Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.335-344.
- French, D.H. (1991). Tille Höyük 1989. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.311-324.
- Fritz, V. and Davies, P.R. (1996). *The Origins of the Ancient Israelite States*. Continuum International Publishing Group.

- Fuensanta, J.G. ve Crivelli, E. (2010). Late Iron Age “Post-Assyrians” and Persians in Turkish Euphrates: An Archaeological or “Historical” Approach?. *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East May, 5th-10th 2008, “Sapienza” - Università di Roma*, Matthiae, P., Pinnock, F., Nigro, L., and Marchetti, N. (Ed.), Wiesbaden, ss.65-76.
- Galiatsatos, N., Wilkinson, T.J., Donoghue, D.N.M. and Philip, G. (2009). The Fragile Crescent Project (FCP): Analysis of Settlement Landscapes Using Satellite Imagery. *CAA 2009 (Computer Applications to Archaeology 2009) Williamsburg, Virginia, USA*, ss.1-15.
- Garstang, J. (1908). Excavations at sakje geuzi, in north Syria: Preliminary report for 1908. *LAAA*, 1:97-117.
- Genç, E.ve Uysal, T. (2017). Doğanpınar Barajı Tilbaşar Höyük 2015 Yılı Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38, c.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 293-304.
- Gonnella, J. (2008). *The Citadel of Aleppo*. Guidebook, İsviçre.
- Greaves, A.M. and Helwing, B. (2004). Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze & Iron Ages, 2002. *TÜBA-AR*, 7:225-250.
- Guerri, L. (1914). Some Preliminary Remarks on the Iron Age Stone Vessels from Karkemish. *Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates*, Marchetti, N. (Ed.), Ante Quem, Bologna, ss.145-148.
- Güldoğan, E. (2008). Mezraa-Teleilat Tarak-Baskı “Impresso” Çanak Çömleği Bezeme Teknikleri Üzerine Deneysel Bir Çalışma. *TÜBA-AR*, 11:155-166.
- Günaydın, K. (2004). *Karkamiş in the First Millennium B.C.: Sculpture and Propaganda*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Bilkent Üniversitesi Ekonimik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gür, B. (2010). *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Anadolu'daki Deniz Kavimleri Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gür, B. (2012). *Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar: Deniz Kavimleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hammade, H (1990) *The Syrian Mission to the Tishreen Dam Basin*, Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes (in Arabic), 40.
- Harmanşah, Ö. (2013). *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek Anıt*. Yavuz, F. (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Hamilton, M.W. (1998). *Historical Visions in Sam'al and Judah Under Assyrian Hegemony*. Cambridge University Press on Behalf of The Harvard Divinity School.
- Hauptmann, H. (1985). Recent Archaeological Research in Turkey. *Anatolian Studies*, 35:203-205
- Hauptmann, H. (1987). Lidar Höyük. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaeologie*, 7:15-16.
- Hauptmann, H. (1999). "Fırat Bölgesi Kazıları: Norşuntepe ve Lidar Höyük." *Kayıp Zamanların Peşinde: Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, ss.65-80.
- Hauptmann, H. (2003). Lidar Höyük. *Arkeoatlas*, 2:61.
- Hauptmann, H. (2004). Lidar Höyük. *Arkeoatlas*, 3:108.
- Hawkins, J.D. (1972). Building Inscriptions of Carchemish: The Long Wall of Sculpture and Great Staircase, *AnSt*, 22:87-114.
- Hawkins J.D. (1976-80). "Karkamiş," *Reallexikon der Assyriologie*, 5:426-446.
- Hawkins, J.D. (1995). "Great Kings" and "Country-Lords" at Malatya and Karkamish. *Studio Historiae Ardens: Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink ten Cate on the Occasion of his 65th Birthday*, van den Hout, T. and De Roos, J. (Ed.), İstanbul, ss.73-85.
- Hawkins, J.D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Volume I: Inscriptions of the Iron Age*. Berlin, de Gruyter.
- Hawkins, J.D. (2008). The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia. *The Cambridge Ancient History: The Prehistory of the Balkans; and the Middle East and the Aegean world, tenth to eighth centuries B.C.*, vol.III, part 1, Boardman, J., Edwards, I.E.S., Hammond, N.G.L. and Sollberger, E. (Ed.), Cambridge, ss.372-441.
- Hawkins, J.D. (2011). The inscriptions of the Aleppo temple. *Anatolian Studies*, 61:35-54.
- Hawkins, j.D. ve Peker, H. (2014). Karkemish in the Iron Age. *Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates*, Marchetti, N. (Ed.), Ante Quem, Bologna, ss.107-110.
- Helwing, B. (1999). Cultural Interaction at Hassek Höyük, Turkey: New Evidence from Pottery Analysis. *Paléorient, Année 1999*, 25(1):91-99.

- Herrmann, V.R., van den Hout, T. and Beyazlar, A. (2016). A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power in Early Iron Age Sam'al-Y'DY. *Journal of Near Eastern Studies*, 75(1):53-70.
- Hitti, P.K. (2004). *History Of Syria: Including Lebanon And Paletsine*. First Gorgias Press.
- Jamieson, A.S. (1999). Neo-Assyrian Pottery from Tell Ahmar. *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, Hausleiter, A. and Reiche, A. (Ed.), 1999 Ugarit-Verlag, Münster, Germany, ss.287-308.
- Jamieson, A.S. (2000). Essays on Syria in The Iron Age: Identifying Room Use and Vessel Function A Case-Study of Iron Age Pottery from Building C2 at Tell Ahmar, North Syria. *Ancient Near Eastern Studies Supplement*, 7, Bunnens, G. (Ed.), Belgium, ss.259-303.
- Jamieson, A.S. and Kanjou, Y. (2009). Archaeological Research by the University of Melbourne in the Middle and Upper Euphrates Valley, North Syria. *The Artefact*, Volume 32, Schaffarczyk, S. (Ed.), Melbourne, ss.15-26.
- Janeway, B. (2013). *Cultural Transition in the Northern Levant during the Early Iron Age as Reflected in the Aegean-Style Pottery at Tell Tayinat*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Toronto.
- Jastrow, M. (1894). The Excavations Sendschirli and Some of Their Bearings on the Old Testament. *The Biblical World*, vol. 3, no. 6, The University of Chicago Press, ss.406-416.
- Joukowsky, M.S. (1996). *Early Turkey: An Introduction to Archaeology of Anatolia from Prehistory through the Lydian Period*. Kendall/Hunt Publishing Company, America.
- Kamış, Y. (2005). *Geç Demir Çağı Mezraa-Teleilat Pişmiş Toprak Astarte Levhaları ve Pers Atlı Figürünleri: Arkeolojik ve Kültürel bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kanjou, Y. and Jamieson A. (2016). Tell Qumluq (Aleppo). *A History of Syria in One Hundred Sites*, Kanjou Y. and Tsuneki, A. (Ed.), Archaeopress Archaeology Oxford, ss.313-316.
- Klengel, H. (1992). *Syria 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History*. Akademie Verlag, Berlin.

- Knapp, A.B. and Manning, S.W. (2016). The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean. *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, 120(1):99-149.
- Knitter, D, Nakoinz, O., Del Fabbro, R., Kohlmeyer, K., Schütt, B. and Meyer, M. (2014). The Centrality of Aleppo and its Environs. *Journal for Ancient Studies*, 3:107-127.
- Kohlmeyer, K. (2000). *Der Tempel des Wettergottes von Aleppo*. Münster.
- Kontani, R. (1997). *MÖ. 3. Binin İkinci Yarısı İle 2. Binin İlk Çeyreğinde Seramik Bakımından Orta Anadolu ve Kuzey Suriye İlişkileri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Konyar, E. (2008). Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2007. *ANMED*, 6:130-136.
- Konyar, E. (2009). Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2008. *ANMED*, 7:138-142.
- Konyar, E. (2010). İlk Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na Kahramanmaraş. *Dağların Gazeli Maraş*, Özdem F. (Ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.125-156.
- Konyar, E. (2011). Kahramanmaraş 2009 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.263-272.
- Konyar, E., Doğan, M.D. ve Alparşan, M. (2012). Kahramanmaraş Yüzey Araştırması 2010. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 29, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.35-50.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kulaklıoğlu, F. (2000a). Şanlıurfa MÖ. I. Bin Merkezleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.1-10.
- Kulaklıoğlu, F. (2000b). Şanlıurfa'da Keşfedilen Geç Hitit Dönemi Heykeltraşlık Eserleri. *İDOL*, 3(4):23-27.
- Kulaklıoğlu, F. (2001). Şanlıurfa MÖ. I. binyıl Merkezleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.57-66.
- Kulaklıoğlu, F. (2006). Some Neo-Assyrian Sculptures from Şanlıurfa Province (Upper Balikh). *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması*. Avuç, B. (Ed.), Homer Kitabevi, İstanbul, ss.515-522.

- Kulaklıoğlu, F. (2007). Gaziantep ve Adıyaman İlleri Kültür Envanteri Projesi 2005 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.325-334.
- Kurt, M. (2007). *Yazılı Kaynaklara Göre MÖ. 1. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*. Murat Kitabevi, Ankara.
- Kuzucuoğlu, C., Fontugne, M., Mouralis, D. (2004). Holocene Terraces in the Middle Euphrates Valley, between Halfeti and Karkemish (Gaziantep, Turkey), *Quaternaire* 15, 1(2):195-206.
- Labat, R. (1967). *Fischer Weltgeschichte 4*. Fischer Verlag, Frankfurt.
- Landsberger, B. (1948) *Sam'al Karatepe Harabelerinin Keşfi ile ilgili Araştırmalar*, Ankara, ss.60-61.
- Lipinski, E. (2000). *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*. Orientalia Lovaniensia Analecta, Peeters Publishers.
- Liverani, M. (1965). I Tell pre-classici: in Missione Archeologica Italiana in Siria. *Rapporto preliminare della campagna 1964*, Roma, ss.107-133.
- Liverani, M., 1992. *Studies on the Annals of Ashurnasirpal II. 2: Topographical Analysis*. Centro Stampa d'Atenio, Roma.
- Lloyd, S. and Brice, W. (1951). Harran. *AnatSt*, 1:77-111.
- Lloyd, S. (1956). *Early Anatolia: The Archaeology of Asia Minor Before The Greeks*. Penguin Books, America.
- Lloyd, S. (1989). *Ancient Turkey A Traveller's History of Anatolia*. British Museum Publications, London.
- Mallowan, M.E.L. and Herrmann, G. (1974). *Furniture From Sw.7 Fort Shalmaneser: Ivories From Nimrud (1949- 1963)*. Published by The British School of Archaeology in Iraq, London.
- Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian Excavations At Taşlı Geçit Höyük. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.297-310.
- Marchetti, N. (2012a). The 2010 Joint Turkish-Italian Excavations at Taşlı Geçit Höyük. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32, c.III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.531-550.

- Marchetti, N. (2012b). Karkemish on the Euphrates. *Near Eastern Archaeology*, vol. 75, A Publication of the American Schools of Oriental Research, Pennsylvania, ss.132-148.
- Marchetti, N. (2013). The Archaeological Site of Tasli Geçit Höyük: Cutting-edge products to consolidate the monuments of an antique city in Southern Turkey. *RM International*, 44, Spazzoli. A. (Ed.), Milan, ss.13-21.
- Marchetti, N. (2014). A Century Of Excavations At Karkemish: Filling The Gaps. *Karkemish An Ancient Capital on the Euphrates*, Marchetti, N. (Ed.), Ante Quem, Bologna, ss.21-43.
- Marchetti, N. (2015). Karkamış-Türk-İtalyan Heyeti'nin 2011-2014 Yılları Arasındaki Kazı Çalışmaları. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 148:39-52.
- Marro, C. ve. Tibet, A. (2003). Horum Höyük. *Arkeoatlas*, 2:66-68.
- Matthers, J. (1981). The Iron Age (c. 1200-700 B.C.). *The River Qoueiq, Northern Syria and its Catchment: Studies from the Tell Rifa'at Survey 1977-79*, (Ed. Matthers, J. (Ed.), Syria, ss.415-438.
- Matthers, J. (1981). Introduction. *The River Qoueiq, Northern Syria and its Catchment: Studies from the Tell Rifa'at Survey 1977-79*, Matthers, J. (Ed.), Syria, ss.1-10.
- Matthiae, P. (1979) Sondages à Tell Afis (Syrie). *Akkadika*, 14: 2-5.
- Maurits van Loon, N. (1967). The Tabqa Reservoir Survey 1964. *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, Damascus : Director General of Antiquities and Museums, Damascus, ss. 1-27.
- Mazzoni, S. (1987). "Lo scavo dell'edificio del settore D". *Tell Afis. Seminario 1987*, Mazzoni, S. (Ed.) Seminario, ss.25-83.
- Mazzoni, S., 1995. Settlement pattern and new urbanization in Syria at the time of the Assyrian conquest, *Neo-Assyrian Geography*, Liverani, M. (Ed.), University of Rome, Roma, ss.181-191.
- Mazzoni, S. (1998a). Area E – Late Chalcolitic, Early, Middle and Late Bronze I Ages: Material and Chronology. *Tell Afis (Syria): Scavi sull'acropoli 1988-1992/The 1988-1992 Excavations on the Acropolis*, Cecchhini, S.M. and Mazzoni, S. (Ed.), Edizioni Ets, Pisa, ss.9-100.
- Mazzoni, S. (1998b). Area E – Late Bronze Age II and Iron Age I-II: The Late Iron I and Early Iron II Levels. *Tell Afis (Syria): Scavi sull'acropoli 1988-1992/The*

- 1988-1992 *Excavations on the Acropolis*, Cecchhini, S.M. and Mazzoni, S. (Ed.), Edizioni Ets, Pisa, ss.163-200.
- Mazzoni, S. and Firenze (2013). Tell Afis and the Early-Middle Bronze age Transition. *Syrian Archaeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis*, Mazzoni, S. and Soldi, S. (Ed.), Preceedings of the International Meeting Percorsi di Archeologia Siriana Giornate di studia Pisa 27-28 Novembre 2006, Pisa, ss.31-80.
- Meijer, D.J.V. (1986). *A Survey in Northeastern Syria*. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, Leiden.
- Moore, A.M.T. (1978). *The Neolithic of the Levant I-II*. Univercity of Oxford.
- Moorey, P.R.S. (1980). *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Hüyük, near Carchemish*. Oxford, England.
- Mutlu, S.A. (2015). Kummuh Ülkesi'nin Assur Devleti Açısından Önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7, c.II, e-dergi.
- Müller, U. (1999). Die eisenzeitliche Keramik des Lidar Höyük. *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, . Hausleiter, A., Reiche, (Ed.), ss.403-434.
- Müller, U. (1999). Die eisenzeitliche stratigraphie von Lidar Höyük. *Anatolian Studies*, 49:12-131.
- Müller, U. (2005). Norşun Tepe and Lidar Höyük. Two examples for cultural change during the Early Iron Age. *Anatolian Iron Ages 5 Colloquium*, Çilingiroğlu A. and Darbyshire G. (Ed.), British Institute at Ankara, London, ss.107-114.
- Müller-Neuhof, B. (2006). An EPPNB Human Sculpture from Tell Sheikh Hassan. *Neo-Lithics*, 2(6):32-27.
- Müller, G. G. W. (2008). Eine Tontafel vom Lidar Höyük. *Altoriental*, 3:312-317.
- Nabulsi, R.V.K. (2015). *Burial Practices, Funerary Texts, and The Treatment Of Death in Iron Age Israel and Aram*. Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgia in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree, Georgia.
- Naumann, R. (1985). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Nigro, L. (1999). "Yamkhad/Aleppo: Investigating the Second Millennium B.C. Capital of Northern Syria through Islamic, Byzantine and Classical Towns." *In Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre* 1-2, Petruccioli, A. (Ed.), Roma, ss.46-55.

- Novák, M. (2012). The Temple of Ain Dāra in the Context of Imperial and Neo-Hittite Architecture and Art. *ADPV 41: Temple Building and Temple Cult*, Kamlah, J. (Ed.), Proceedings of a Conference on the Occasion of the 50th Anniversary of the Institute of Biblical Archaeology at the University of Tübingen (28 – 30 May 2010), Tübingen, ss.41-54.
- Novák, M. (2014). Architecture. *The Aramaeans in Ancient Syria*, Niehr, H. (Ed.), BRILL, Boston, ss.255-272.
- Novák, M. (2015). Middle Euphrates. *ARCANE IV (Associated Regional Chronologies for the Ancient Near East and Eastern Mediterranean)*, Brepols Publishers, Belgium.
- Novák, M. (2016). Assyrians and Aramaeans: Modes of Cohabitation and Acculturation at Guzana (Tell Halaf). *Assyria to Iberia Art and Culture in the Iron Age*, Aruz, J. and Seymour, M. (Ed.), The Metropolitan Museum of Art, New York, ss.123-135.
- Oggiano, I. (1997). The Pottery of Iron Age II from Tell Afis. *Contributi della Scuola di Specializzazione in Archaeologia dell'Università degli Studi di Pisa*, ss.185-211.
- Ohtsu, T. (1991). Late Assyrian “Palace Ware” – concerning dimpled goblet. *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millenium B.C.*, Prince Takahito Mikasa, H.I.H. (Ed.), Wiesbaden, ss.131-154.
- Osborne, J.F. (2014). Settlement Planning and Urban Symbolology in Syro-Anatolian Cities. *Cambridge Archaeological Journal*, 24:195-214.
- Ökse, T. (1999). Gre Vrike 1998 Araştırmaları. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N., Öztürk, J ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.119-141.
- Ökse, T. ve Tekinalp, M. (1999). Mezraa Höyük 1998 Araştırması. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, (Eds. Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.175-198.
- Ökse, T. (2001). Gre Vrike 1999 Kazısı. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.263-307.

- Ökse, T., Atilla, E., Tekinalp, M., Dağ, U. ve Görmüş, A. (2001). Mezraa Höyük 1999 Araştırması. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.187-231.
- Ökse, T. (2002). Gre Virike: Fırat Kenarında Bir MÖ. 3. Bin Kutsal Alanı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(19):53-74.
- Ökse, T. (2004). Gre Vrike 2001 Kazısı. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.179-226.
- Ökse, T. (2006). Gre Vrike (PERİOD I) – Early Bronze Age Rituel Facilities on the Middle Euphrates River. *Anatolica*, 32:1-27.
- Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2001). Mezraa-Teleilat Kazısı 1999. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.133-174.
- Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2002). Mezraa-Teleilat Kazısı 2000. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.130-187.
- Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2003). 2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.159-170.
- Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2004). Mezraa-Teleilat Kazısı 2001. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.57-88.
- Özdoğan, M., Karul, N. ve Özdoğan, E. (2011). 2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Tuna, N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihseel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.35-96.
- Özfırat, A. (2005). *Eski Çağ'da Harran*, İstanbul.

- Özgen, E. (1986). Gaziantep Kilis Bölgesi Höyük Yüzey Araştırmaları: Oylum Höyük. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 4, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.239-248.
- Özgen, E. (1987). Oylum Höyük-1987. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 10, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.95-102.
- Özgen, E. ve Carter, E. (1991). Oylum Höyük, 1989. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.259-268.
- Özgen, E., Tekin, H. ve Helwing, B. (1997). Oylum Höyük 1995 Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.189-200.
- Özgen, E. and Helwing, B. (2003). On the Shifting Border Between Mesopotamia and West: Seven Seasons of Joint Turkish-German Excavations at Oylum Höyük. *Anatolica*, 29:61-85.
- Özgen, E. ve Engin, A. (2009). Oylum Höyük 2007. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.139-154.
- Özgen, E. ve Engin, A. (2010). Oylum Höyük 2008. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31, c.III, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.1-20.
- Özgen, E., Engin, A., Uysal, B. ve Ay Şafak, F. (2011). Oylum Höyük, 2009. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.56-69.
- Özgen, E., Engin, A., Uysal, B., Ensert, H.K. ve Ay Şafak, F. (2012). Oylum Höyük 2010. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.497-518.
- Özgüç, N. (1986). Samsat 1984 Yılı Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 7, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.221-228.
- Özgüç, N. (2009). *Samsat, Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 yıllık Döneminden Kesitler*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özkan, S. (1993). Kummuh/Kumaha. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Parker, S.B. (1996). Appaels for Military Intervention: Stories from Zincirli and the Bible. *Archaeologist*, 59(4):213-224.

- Parlıt, U. (2011). *Mezopotamya'da Halaf Seramikleri ve Önyasya'da Yayılım Alanlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Adana.
- Payne, A. (2012). Iron Age Hieroglyphic Luwian Inscriptions. *Society of Biblical Literature: Writings from the Ancient World*, 29. Melchert, H.C. (Ed.), Atlanta, Georgia,
- Peker, H. (2005). Karkamış Krallığı. *Arkeoatlas*, 4:34-43.
- Peltenburg, E., Wilkinson, T.J., Ricci, A., Lawrence, D., McCarthy, A., Wilkinson, E.B., Newson, P. and Perini, S. (2012). The Land of Carchemish (Syria) Project: The Sajur Triangle. *Proceedings of the 7th ICAANE Conference held in London in 2010*, Curtis J., Fletcher A., Glatz C., Matthews R., Seymour M., Simpson J., Taylor H. (Ed.), Harrassowitz, Wiesbaden, ss.209-221.
- Perini, S. (2014). *Ceramic Vessel Production, Use and Distribution in Northern Mesopotamia and Syria during the Middle Bronze Age II (c. 1800-1600 BC): A Functional Analysis of Vessels from Tell Ahmar. North Syria*. PhD in Archaeology, The University of Edinburgh, Edinburgh.
- Pucci, M. (2008). Visual Communication Of Architecture: The Syro-Hittite Town of Zincirli. *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, Kühne, H. (Ed.), Berlin, ss.545-555.
- Rastgeldi, S. (1971). *Edessa*. Türkiye Gazetesi Yayını, Urfa.
- Rice, D. S. (1952). Medieval Harran. *Anatst*, 2:36-84.
- Roobaert, A. and G. Bunnens (1999). Excavations at Tell Ahmar – Til Barsip. *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area: Proceedings of the International Symposium at Barcelona, January 28th – 30th 1998*, Del Olma Lete, G. and Montero Fenollós, L.), Barcelona, ss.163-178.
- Sagona, A. (2006). *The Heritage of Eastern Turje from Earliest Settlements to Islam*. Published and distributed by Maemillan art Publishing a division of Palgrave Maemillan-Maemillan Publishers Australia, Ausralia.
- Sagona, A. and P. Zimansky, (2009). *Ancient Turkey: Legacy of the Hittites*. Routledge, New York, 291-313.
- Sanlaville, P, (1985). *“Holocene settlement in north Syria”*, Résultats de deux prospections archéologiques effectuées dans la région du Nahr Sajour et sur le haut Euphrate Syrien. Oxford.

- Savaş, B. (2005). *Mezraa-Teleilat Demir Çağı Seramikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schloen, J. and Fink, A.S. (2008). Zincirli Expedition. *2006-2007 Annual Report*, Chicago, ss.109-113.
- Schloen, D. The Neubauer Expeditionto Zincirli. (Çev. Oya Topçuoğlu), <https://zincirli.uchicago.edu/page/inscriptions>
- Schloen, J.D. and Fink, A.S. (2009). Searching for Ancient Sam'al: New Excavations at Zincirli in Turkey. *Near Eastern Archaeology*, 72(4):203-219.
- Schneider, E. (1999). Die eisenzeitliche Keramik von Tell Sheikh Hassam (Syrien). *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, Hausleiter, A. and Reiche, A. (Ed.), 1999 Ugarit-Verlag, Germany, ss.325-346.
- Schneider, E. (1999). "Assyrische" Gefäßformen aus Tell Sheikh Hassan (Syrien) und ihre Stellung innerhalb der Keramik des assyrischen Einflußgebietes. *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, Hausleiter, A. and Reiche, A. (Ed.), 1999 Ugarit-Verlag, Münster, Germany, ss.347-375.
- Schniedewind, W.M. (2002). The Rise of the Aramean States. *Mesopotamia and the Bible: Comparative Explorations*, Chavalas, M.W. and Younger, K.L. (Ed.), Baker Academic, Michigan, ss.276-287.
- Schwemer, D. 2001. *Die Wettergottgestalten Mesopotamiens und Nordsyriens im Zeitalter der Keilschriftkulturen*. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Schwemer, D. (2008). The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, synthesis, recent studies, I. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 7(2):121–168.
- Serdaroğlu, Ü. (1977). *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar, 1975*. Ankara.
- Serim, F. (2000). *MÖ. I. Binyıl Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Pişmiş Toprak Figürünleri*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sertok K., ve Ergeç, R. (1999). Şaraga Höyük: 1998 Yılı Araştırmaları. *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.157-167.

- Sertok, K. ve Kulaklıoğlu, F. (2001). Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazısı Sonuçları. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N., Öztürk, J. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.453-486.
- Sertok, K. ve Kulaklıoğlu, F. (2002). Şaraga Höyük 2000. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.370-412.
- Sertok, K. ve Kulaklıoğlu, F. (2004). Şaraga Höyük 2001. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.293-316.
- Seton Williams, M. V. (1961). Preliminary Report on the Excavations at Tell Rifa'at. *Iraq*, British Institute for the Study of Iraq, 23(1):68-87.
- Seton Williams, M. V. (1967). The Excavations at Tell Rifa'at, 1964 Second Preliminary Report. *Iraq*, British Institute for the Study of Iraq, 29(1):16-33.
- Sever, E. (1993). *Assur Tarihi*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. (1999). *Yeni Assur Sanatı I: Mimarlık*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. Der Yayınları, İstanbul.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). Hitit İmparatorluğunun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası. *Tarih ve Medeniyet Tarihi: 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Dilek, Z., Akbulut, M., Cöhce, S., Bağlan Özer, Z., Gürses, R. Ve Karababa Taşkın, B. (Ed.), Ankara, ss.2819-2838.
- Soldi, S. (2009). Aramaeans and Assyrians in North-Western Syria: Material Evidence from Tell Afis. *Syria 86: Archéologie, Art et Histoire*, Burgat, F. (Ed), Beyrouth, ss.97-118.
- Soldi, S. and Firenze (2013). Red Slip Ware from the Acropolis of Tell Afis: The Evidence of Area G. *Syrian Archaeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis*, Mazzoni, S. and Soldi, S. (Ed.), Preceedings of the International Meeting Percorsi di Archeologia Siriana Giornate di studia Pisa 27-28 Novembre 2006, Pisa, ss.199-222.

- Stein, G. ve Mısır, A. (1996). 1994 Excavations at Hacinebi Tepe. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.109-128.
- Stein, G. (1997). 1995 Excavations at Hacinebi Tepe. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.93-120.
- Stone, E.C. ve Zimansky, P.E. (1999). *The Iron Age Settlement at 'Ain Dara, Syria: Survey and Soundings*. BAR International Series 786, British Archaeological Reports, England.
- Strawn, B.A. (2006). Neo-Assyrian and Syro-Palestinian Texts I (II.Assurnasirpal). *The Ancient Near East (Historical Sources in Translation)*, Chavalas, N.W. (Ed.). Blackwell Publishing, UK, 2006.
- Streck, M.P. (2014). Aramaeans Outside of Syria: Babylonia. *The Aramaeans in Ancient Syria*, Niehr, H. (Ed.), BRILL, Boston, ss.297-318.
- Summers, G.D. (1990). 1988 Tille Höyük Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 11, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.305-316.
- Summers, G.D. ve French, D.H. (1992). 1990 Adıyaman Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 9, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.505-522.
- Summers, G.D. (1994). 1991 Yılı Adıyaman Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 11, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.547-552.
- Şen, D. (2012). *MÖ. I. Bin Yılda Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*. Ankara.
- Tekin, H. (1998). *Oylum Höyük Buluntularının Işığında Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Madeni Eserleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Tekinalp, V.M. ve Alp, A.O. (1999). Harabe Bezikan Höyük: 1998 Araştırması. *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), ODDÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss.215-228.
- Tibet, A., Marro, C. ve Ergeç, R. (1999). Horum Höyük 1997 Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 20, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.207-218.
- Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*. Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

- Ussishkin, D. (2012). The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçagözü. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 181, The American Schools of Oriental Research Stable, ss.15-23.
- Uysal, T., Ergeç, R., Demir, T. ve Ekici, M. (2017). Doğanpınar Barajı Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yenice Höyük 2015. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38, c.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 253-272.
- van Loon, M.N. (1967). Urartian Art. İstanbul.
- Venturi, F. (1998). The Late Bronze II and Early Iron I Levels. *Tell Afis (Syria): Scavi sull'acropoli 1988-1992/The 1988-1992 Excavations on the Acropolis*, Cecchhini, S.M. and Mazzoni, S. (Ed.), Edizioni Ets, Pisa, ss.123-162.
- Venturi, F. (2000). Le premier Âge du Fer à Tell Afis et en Syrie septentrionale. *Essays on Syria in the Iron Age*, Bunnens, G. (Ed.), ss.505-538.
- Venturi, F. (2010). Cultural Breakdown or Evolution? The Impact of Changes in 12th Century BC Tell Afis. *Societies in Transition: Evolutionary Processes in the Northern Levant between Late Bronze Age II and Early Iron Age*, Venturi, F. (Ed.), Bologna: CLUEB, ss.1-27.
- Venturi, F. (2013). The “Transitional” MÖ. 12. Century BC. The Beginning of the Iron Age in Syria and in the Eastern Mediterranean. *Syrian Archaeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis*, Mazzoni, S. and Soldi, S. (Ed.), Preceedings of the International Meeting Percorsi di Archeologia Siriana Giornate di studia Pisa 27-28 Novembre 2006, Pisa, ss.117-138.
- Verardi, V. (2007). A Metallurgist Workshop at Tell Ahmar, Syria. *Akkadica*, 12(1-2):109-116.
- von Luschan, F. (1943). *Ausgrabungen in Sendschirli*. 5 Volumes, Berlin.
- von Moltke, H. (1911). *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839 (7th edition)*. Berlin.
- Wartke, R.B. (2005). *Sam'al*. Ein aramäischer Stadtstaat des 10. bis 8. Jhs. v.Chr. und die Geschichte seiner Erforschung, Mainz.
- Weachter, J. and Göğüş, S. (1951). The sakcegözü cave site, 1949. *Belleten*, 15(58):193-201.
- Weidner, E., Von Soden, W. and Edzard, D.O. (2014). *Reallexikonder Assyriologie und Vonderasiatischen Archäologie*. Sonderdruct.

- Weiss, H. (1986). The Origin of Tell Leilan and the Conguest of Space in Third Millennium Mesopotamia. *The Origin of Cities in DRY-Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium B.C.*, Weiss, H. (Ed.), Four Quarters Publishing Co., Guilford, ss.71-108.
- Westenholz, J.G. (1998). "Relations Between Mesopotamia and Anatolia in the Age of the Sargonic Kings." 34. *Uluslararası Assiriyoloji Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Basımevi, Ankara, ss.5-22.
- Whincop, M.R. (2008). *Pots, People, and Politics: A Reconsideration of the Role of Ceramics in Reconstructions of the Iron Age Northern Levant*. Department of Archaeology, Durham University Thesis Submitted for the Degree of Ph.D., Durham.
- Wilhelm, G. (2006). Kadeş ve Süper Güçlerin Barış Antlaşması. *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Pulak, C., Slotta, R. ve Ünsal, Y. (Ed.), Ege Yayınları, İstanbul.
- Wilkinson, T.J. (1990). *Town and Country in Southeastern Anatolia I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Lower Karababa Basin*. Chicago.
- Wilkinson, T.J. (1994). The Archaeological Landscape of the Balikh Valley, Syria. *The Oriental Institute: 1993-1994 Annual Report*, Chicago, ss.14-16.
- Wilkinson, T.J. (1995). The Archaeological Landscape of the Balikh Valley, Syria. *The Oriental Institute: 1994-1995 Annual Report*, Chicago, ss.18-21.
- Wilkinson, T.J. (1996). The Archaeological Landscape of the Balikh Valley, Syria. *The Oriental Institute: 1995-1996 Annual Report*, Chicago, ss.27-31.
- Wilkinson, T.J., Peltenburg, E., McCarthy, A., Wilkinson, E.B., and Brown, M. (2007). Archaeology in the Land of Carchemish: landscape surveys in the area of Jerablus Tahtani, *Levant*, 39:213-247.
- Winter, I.J. (1983). "Carchemish şa kişad puratti," *AnatSt*, 33:177-197.
- Wooley, L. (1921). *Carchemish II: The Town Defenses*. London.
- Woudhuizen, F.C. (2016). The Sea Peoples: Superior on Land and at the Sea. *Dacia, LIX, (Revue D'archéologie Et D'histoire Ancienne)*, Stanciu, M. (Ed.), Bucureşti, ss.215-226.
- Yakar, J. (1985). *The Later Prehistory of Anatolia: The Chalcolithic and Early Bronze Age*. BAR International Series 268(i-ii), Oxford.

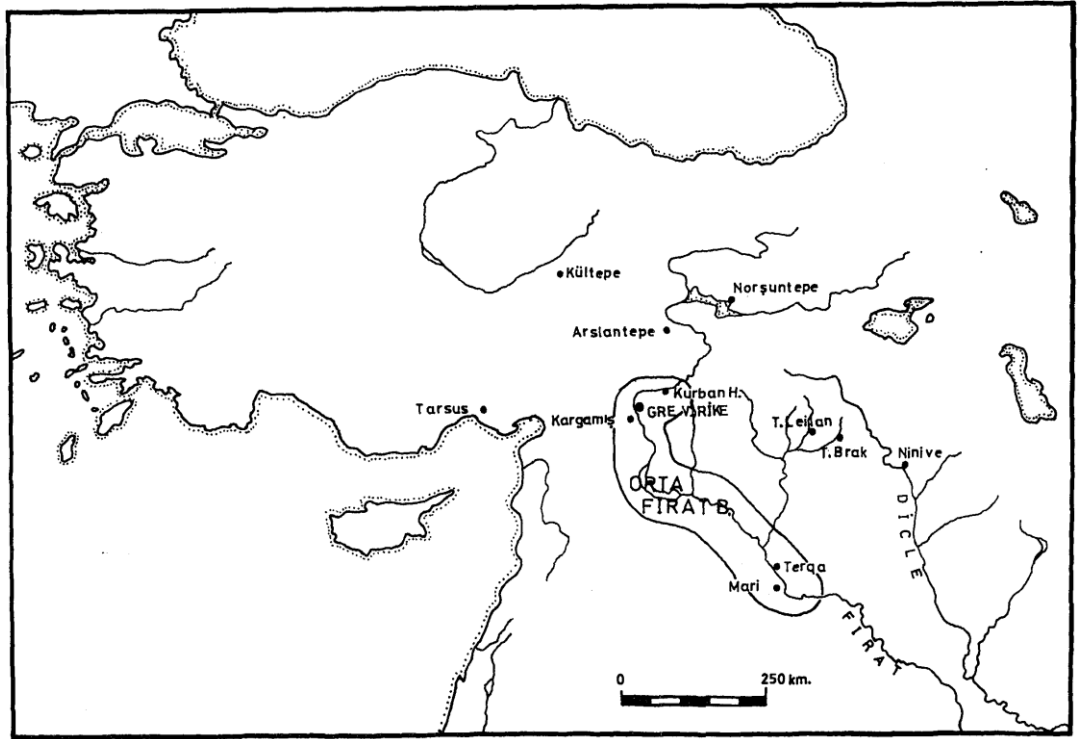
- Yakar, J. (1986). A Revised Early Bronze Age Chronology and Terminology for Anatolia. 9. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.I, TTK Basımevi, Ankara, ss.97-108.
- Yakar, J. (1991). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*. Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology, Tel Aviv.
- Yakar, J. (2000). *Ethnoarchaeology of Anatolia*. Published by the Emergy and Claire Publications in Archaeology, Tel Aviv.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. İstanbul.
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V.M. (2003a). Mezraa Höyük 2000-2001 Yılı Kurtarma Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.171-184.
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V.M. (2003b). Mezraa Höyük. *Arkeoatlas*, 2:150-151.
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V.M. (2004). Mezraa Höyük 2002 Yılı Kurtarma Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.377-386.
- Yalçıklı, D. (2009). Mezra Höyük 2007 Yılı Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.129-138.
- Yamada, S. (2000). The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmanesar III (859–824 B.C.): Relating to His Campaigns to the West. *Culture and History of the Ancient Near East 3.*, Leiden, Brill.
- Yardımcı, N. (1991). 1989 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 8, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.401-418.
- Yardımcı, N. (1992). 1990 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 9, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.461-478.
- Yardımcı, N. (1994). 1992 Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 11, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.265-284.
- Yardımcı, N. (2000). 1998 Yılı Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.101-114.

- Yardımcı, N. (2001). 1999 Yılı Harran Ovası Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.45-56.
- Yardımcı, N. (2002). 2000 Yılı Harran Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.207-216.
- Yardımcı, N. (2003). 2001 Yılı Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.141-150.
- Yardımcı, N. (2004). Suruç Ovası Yüzey Araştırması (2002). *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.179-188.
- Yardımcı, N. (2005). 2003 Yılı Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.365-384.
- Yardımcı, N. (2006a). Harran Kazısı. *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması*. Avunç, B. (Ed.), Homer Kitabevi, İstanbul, ss.815-827.
- Yardımcı, N. (2006b). 2004 Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.201-216.
- Yardımcı, N. (2007). 2005 Yılı Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.511-524.
- Yıldırım, N. (2012). Anadolu'da Bulunan Yeni Assurca Belgeler. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1575/17091.pdf>, 08.08.2014, ss.119-135.
- Younger, K.L. (1986). Panammuwa and Bar-Rakib: Two Structural Analyses. *Janes*, 18:91-103.
- Younger, K.L. (2014). War and Peace in the Origins of the Arameans. *Alter Orient und Altes Testament Metzler*, K.A. and Rehm, E. (Ed.), 52e Rencontre Assyriologique Internationale International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology Münster, 17.–21. Juli 2006Münster, ss.861-874.
- Younger, K.L. (2017). Tiglath-Pileser I and the Initial Conflicts of the Assyrians with the Arameans. *Wandering Arameans: Arameans Outside Syria*, Berlejung, A., Maeir, A.M. and Schüle, A. (Ed.), Wiesbaden, ss.195-228.

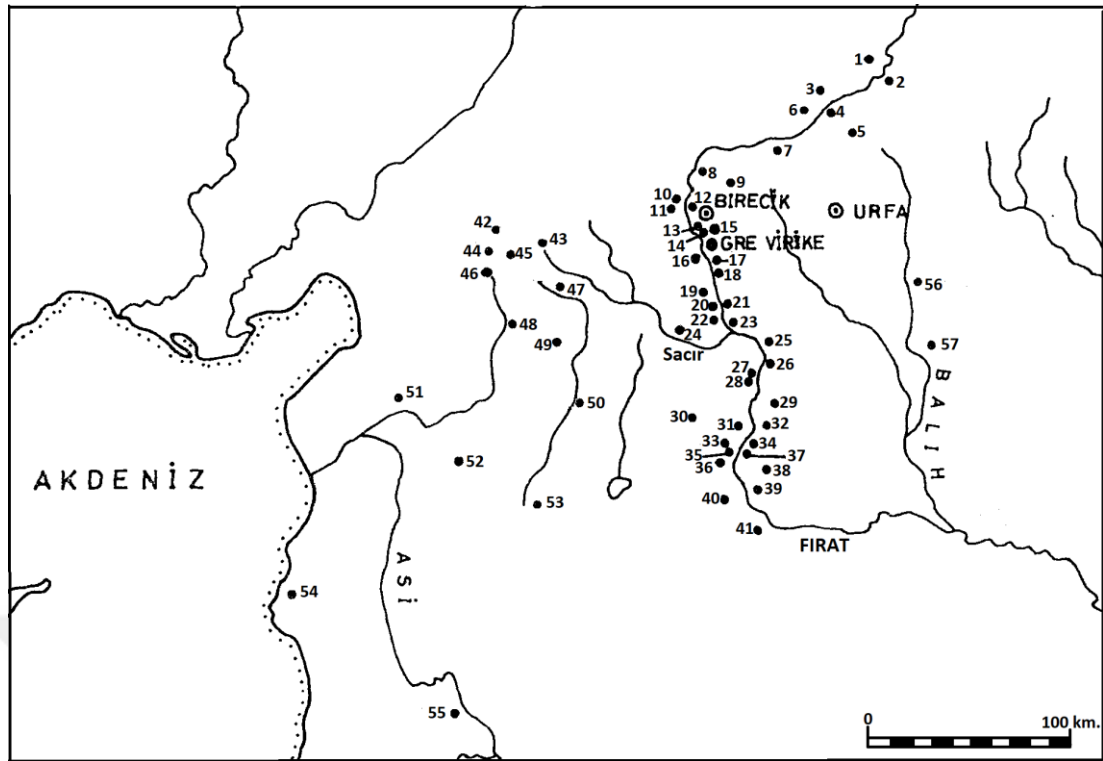
- Yükmen, B. (2000). 1998 Yılı Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kars İlleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.293-300.
- Yükmen, B. (2001). 1999 Yılı Adıyaman, Kahramanmaraş, Hatay, Kars İlleri Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18, c.II, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.151-156.
- Zeyrek, T.H. (2008). Besni (Adıyaman) Yüzey Araştırması 2006. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.79-86.
- Zimansky, P. (2002). The “Hittities” at Ain Dara. *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*, Yener, A. and Hoffner, H.A. (Ed.), Eisenbrauns, ss.177-191.
- Zoroğlu, L. (2013). Arkeolojinin Doğuşu ve Kuramsal Gelişimi Konusunda Bir Deneme, *Jeofizik Bülteni*, 72:66-69.

EKLER

HARİTALAR

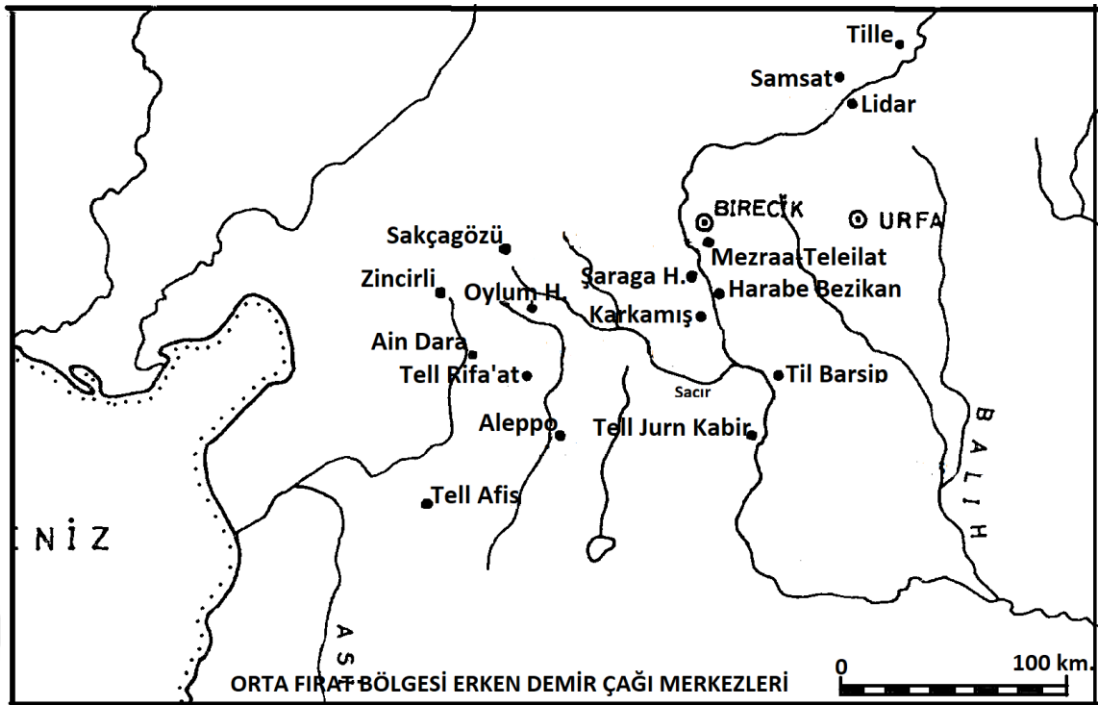

Harita 1: Orta Fırat Bölgesi (Engin, 2003:harita.1).

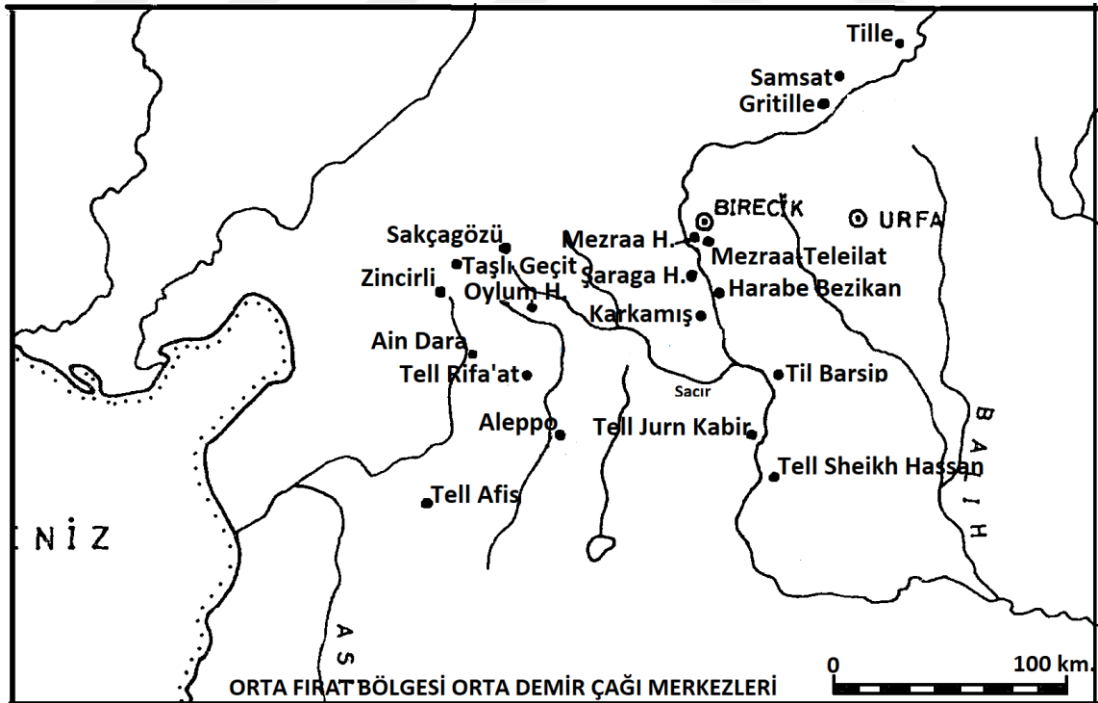

1. Tille	16. Şaraha Höyük	31. Tell Hadidi	46. Zincirli
2. Hassek	17. Akarçay Höyük	32. Tell Sheikh Hassan	47. Oylum Höyük
3. Samsat	18. Harabe Bezikan	33. Tell el-Hajj	48. Ain Dara
4. Lidar	19. Karkamış	34. Tell Abd	49. Tell Rifa'at
5. Titriş	20. Jerablus Tahtani	35. Jebel Aruda	50. Aleppo
6. Gritile	21. Tell Shiyukh Fawqani	36. Habuba Kabira	51. Tell Açana
7. Kurban Höyük	22. Tell Amarna	37. Mumbagat	52. Tell Afis
8. Tilbeş	23. Tell Abr	38. Tawi	53. Tell Mardikh
9. Kazane Höyük	24. Deve Höyük	39. Halawa	54. Ras Şamra
10. Horum Höyük	25. Til Barsip	40. Tell Selenkahiye	55. Hama
11. Birecik ETÇ Mez.	26. Qara Quzaq	41. Emar	56. Harran
12. Hacınebi	27. Tell Banat	42. Gedikli	57. Hamman el-Turkman
13. Mezraa Höyük	28. Tel Jurn Kabir	43. Sakçagözü	
14. Mezraa Teleilat	29. Tell Sweyhat	44. Tilmen Höyük	
15. Şavi Höyük	30. Umm el-Marra	45. Taşlıgeçit	

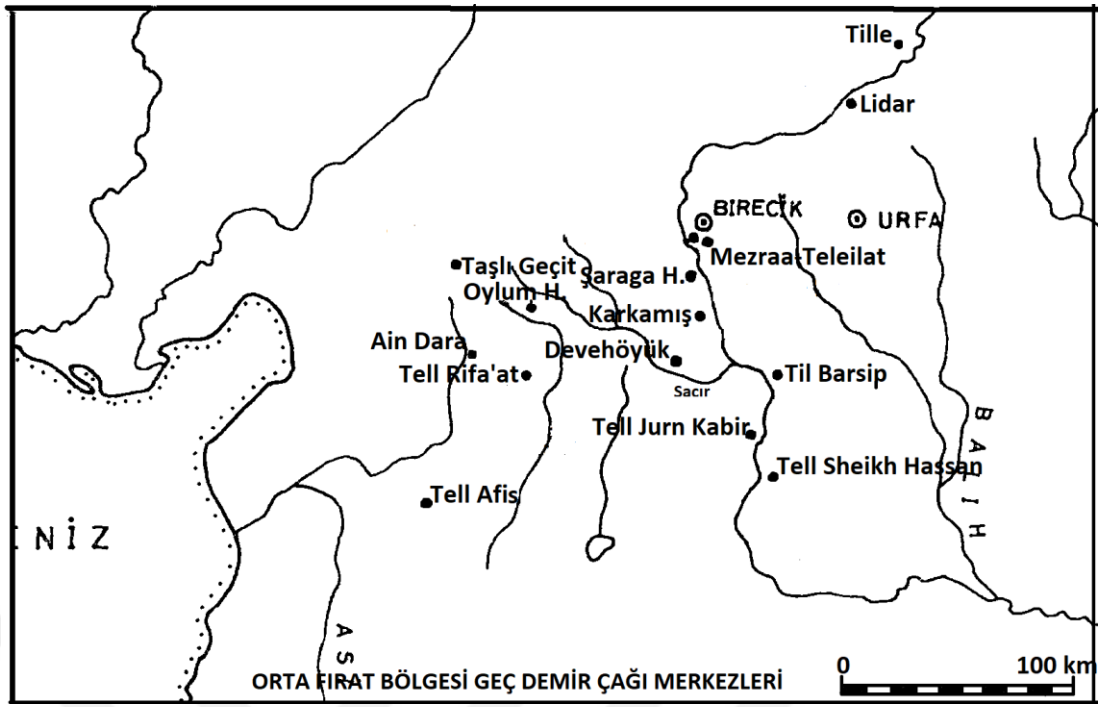
Harita 2: Orta Fırat Bölgesi'ndeki Merkezler.

Harita 3: Orta Fırat Bölgesi Erken Demir Çağı Merkezleri.

Harita 4: Orta Fırat Bölgesi Orta Demir Çağı Merkezleri.

Harita 5: Orta Fırat Bölgesi Geç Demir Çağı Merkezleri.

RESİMLER

Resim 1: Gerçin Steli (Nabulsi, 2015:fig.46).

Resim 2: Tille Höyük'ün görünümü (Blaylock, 2009:fig.1/9).

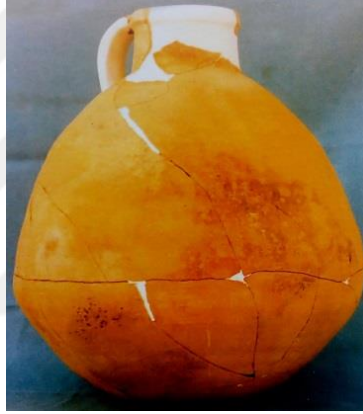
Resim 3: Tille Höyük, çakıl taşlı mozaik döşeme (Blaylock, 1998:fig.12/3).

Resim 4: Fırat Nehri ve Tille Höyük'teki X. tabakaya ait yapılar (Blaylock, 2017:fig.2).

Resim 5: Samsat, 7. kat çömleği (Özgüç, 2009:res.295).

Resim 6: Samsat, 7. kat testisi (Özgüç, 2009:res.296).

Resim 7: Lidar Höyük ve Fırat Vadisi (Hauptmann, 1987:res.1).

Resim 8: Mezraa Höyük'ün görünümü (Yalçıklı ve Tekinalp, 2003b:151)

Resim 9: Mezraa Höyük, Demir Çağı yapısından ele geçen Astarte (Yalçıklı ve Tekinalp, 2004:res.7).

Resim 10: Mezraa Teleilat, genel görünüm (Kamış, 2005:lev.6).

Resim 11: Mezraa Teleilat, 1B yapı katı, Yeni Assur Dönemi yapısının genel görünümü (Özdoğan vd., 2004:62).

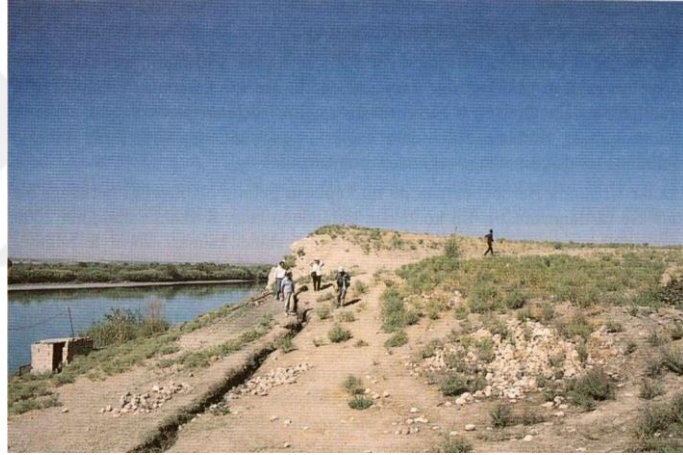
Resim 12: Şaraga Höyük, Erken Demir Çağı, Kiler Odası (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2004:şek.13).

Resim 13: Şaraga Höyük, Demir Çağı'na ait at figürünleri (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:res.15).

Resim 14: Şaraga Höyük, Demir Çağı'na ait bir plaka üzerindeki kadın figürünü (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001:res.17).

Resim 15: Harabe Bezikan Höyük, güneyden görünüş (Bilgen, 2001:şek.1)

Resim 16: Sakçagözü'nün görünümü (Üngör, 2011:fig.7).

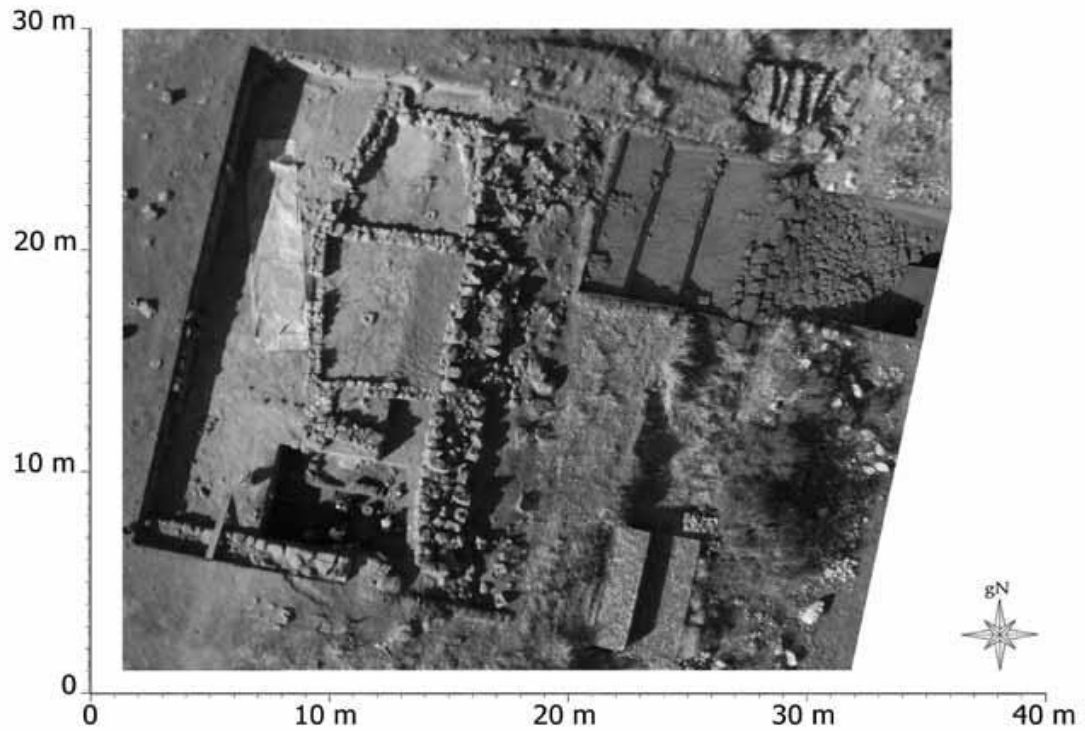
Resim 17: Yapay göl kurduğunda yaz sonunda Taşlı Geçit Höyük'ün görünümü (Marchetti, 2013:pht.3).

Resim 18: Taşlı Geçit Höyük, B Alanı, Demir Çağı III, Bir geçit tarafından ayrılan ve büyük duvarlara sahip olan iki evin temelleri (Marchetti, 2012:fig.6).

Resim 19: Taşlı Geçit Höyük, Demir Çağı III. evresine ait kahverengi halka bezemeli testicik (Marchetti, 2012a:fig.7).

Resim 20: Taşlı Geçit, D Alanı: 2010 yılının sonlarına doğru çekilen hava fotoğrafı; Demir Çağı'nın III. evresine ait tek odalı iki büyük ev ve W.300 sınır duvarı (Marchetti, 2012a:fig.8).

Resim 21: Zincirli Höyük, modern sulama kanalının şehrin güneydoğusundaki sur duvarını tahribi (Schloen ve Fink, 2008:111).

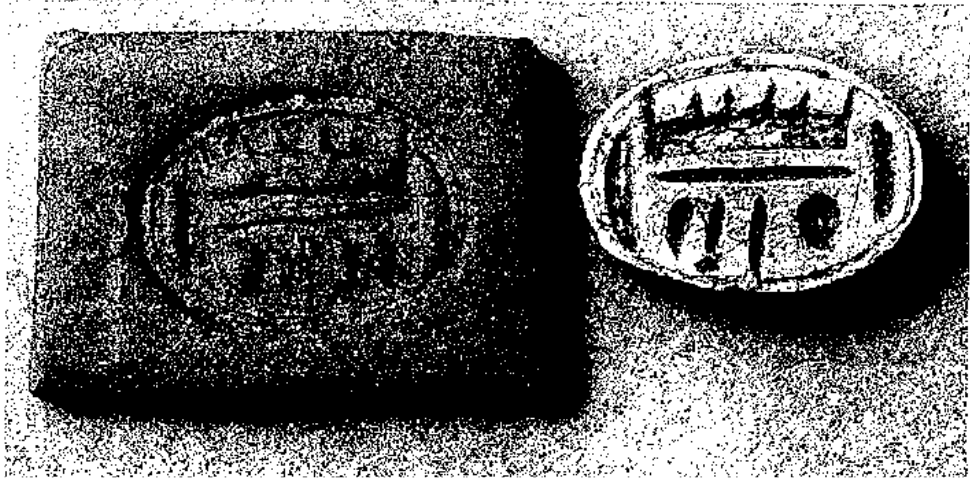
Resim 22: Zincirli Höyük, “Güney Kapısı” görünümü (Schloen ve Fink, 2009:207)

Resim 23: Oylum Höyük'ün görünümü (Engin, 2014:res.1).

Resim 24: Oylum Höyük, 6. yapı evresi (Özgen ve Engin, 2012:res.11).

Resim 25: Oylum Höyük, Damga mühür (Özgen vd., 1997:res.2).

Resim 26: Karkamış, Üç ayaklı kap (Guerri, 2014:fig.2).

Resim 27: Karkamış, Üç ayaklı kap (Guerri, 2014:fig.3).

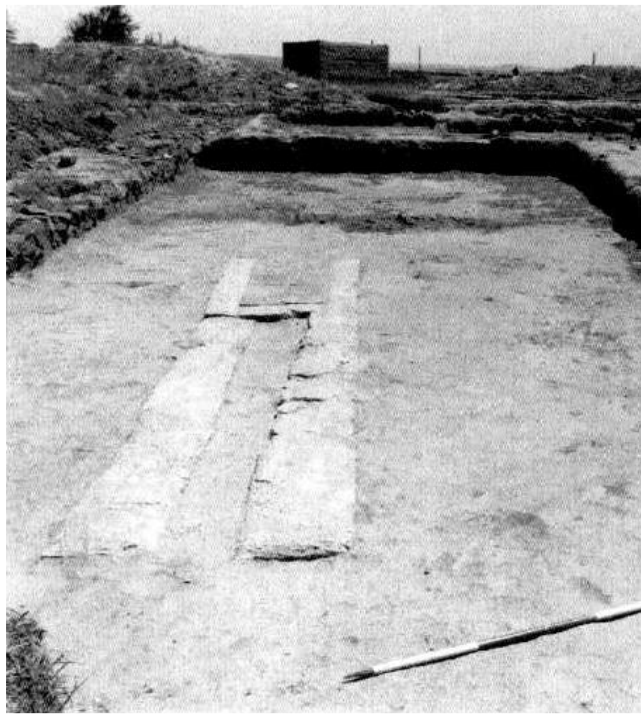
Resim 28: Til Barsip (Tel Ahmar)'ın kuzeydoğudan görünümü (Perini, 2014:fig.6).

Resim 29: Tell Ahmar akropolünün doğusunda “M” alanında kalan çakıllı mozaik döşeme (Bunnens, 2009:fig.6).

Resim 30: Tell Ahmar, “S” alanı, kuzey bölümde ele geçen merdiven basamakları (Roobaert ve Bunnens, 1999:fig.6).

Resim 31: Tell Ahmar (Til Barsip), Orta Şehir, C2 yapısı, 6 nolu oda (Roobaert ve Bunnens, 1999:fig.8).

Resim 32: 1982 yılı kazıları sırasında Ain Dara Tapınağı (Zimansky, 2002:fig.2).

Resim 33: Ain Dara, tapınağın güneyden görünümü (Novák, 2012:taf.10/A).

Resim 34: Ain Dara Tapınağı'nın girişi ve önündeki döşemeli avlu (Novák, 2012:taf.10/B).

Resim 35: Tel Rifa'at'ın görünümü (Seton Williams, 1961:plate XXXIII.a).

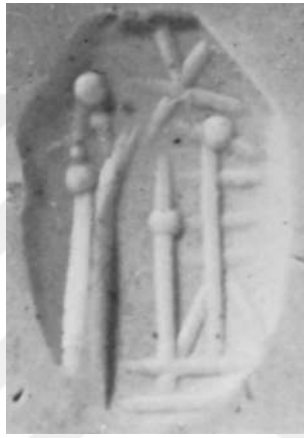
Resim 36: Tell Rifa'at, "East Gate", Ortostatlar ve tahliye kanalının görünümü (Seton Williams, 1967:plate IX.c).

Resim 37: Tell Rifa'at, "East Gate", tahliye kanalı (Seton Williams, 1961:plate XXXIV.b).

Resim 38: Tell Rifa'at, MÖ. 7. yy., Yeni Assur mührü (Seton Williams, 1967:plate 10.1).

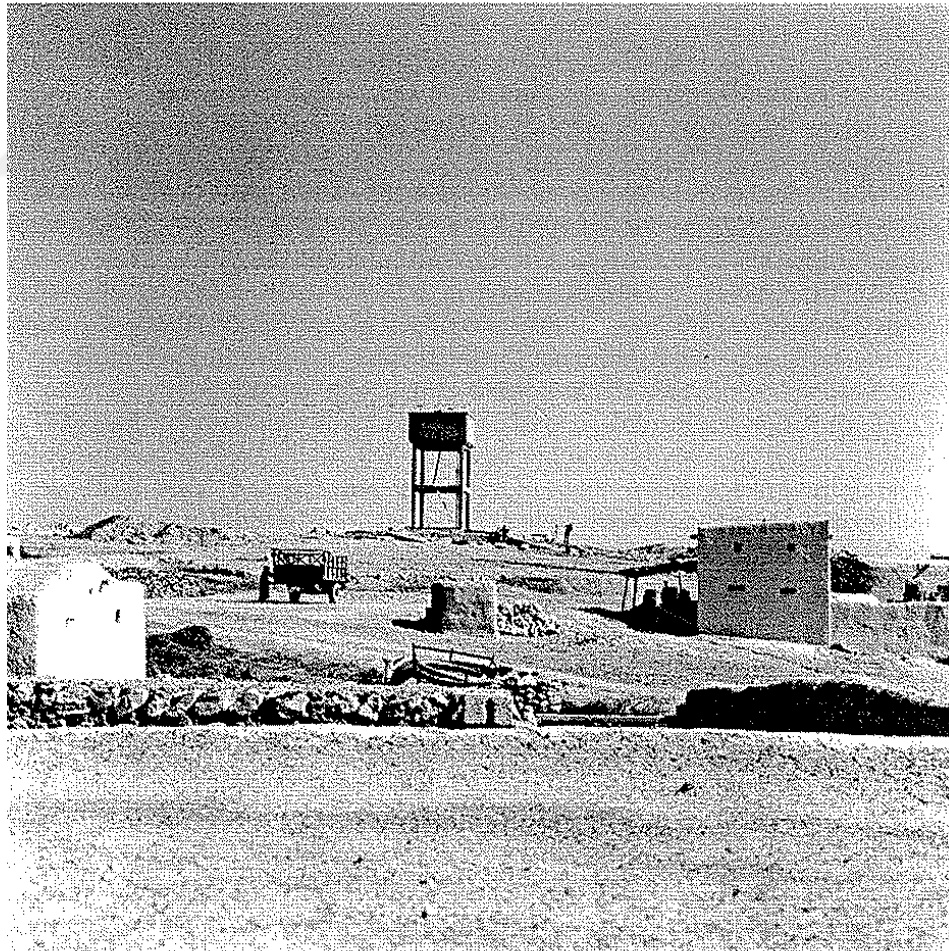
Resim 39: Tell Rifa'at, MÖ. 6. yy., Yeni Babil mührü (Seton Williams, 1967: plate 10.3).

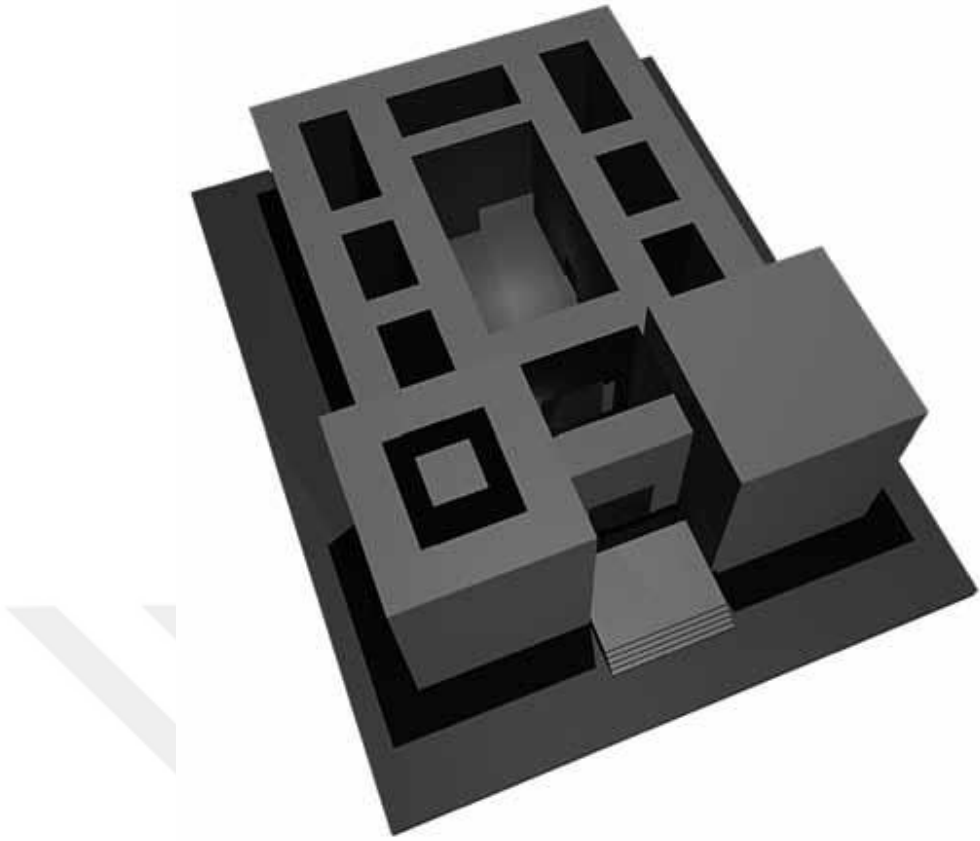
Resim 40: Aleppo akropolünün kuzeybatıdan görünümü (Nigro, 1999:fig.2).

Resim 41: Aleppo sitadeli, Fırtına Tanrısı Adad (Akkermans ve Schwartz, 2003:fig.11/10).

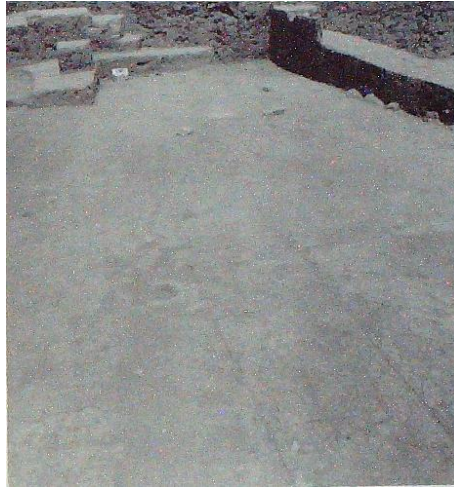
Resim 42: Tel Jurn Kabir (Ekim 1994). Şehir merkezinin zirvesi modern bir su kulesi tarafından tahrip olmuştur (Eidem ve Ackermann, 1999:fig.1).

Resim 43: Tell Afis, A alanı, Tapınağın planı (Soldi, 2009:fig.6b).

Resim 44: Tell Afis, Tapınağın güneyden ve güneydoğudan görünümü (Soldi, 2009:fig.7b).

Resim 45: Tell Afis, E alanı, 5. evreye ait avlu (Mazzoni, 1998b:fig.14).

Resim 46: Tell Afis, B alanı, çevre duvarı tarafından aşındırılan yapı (Soldi, 2009:fig.2/a).

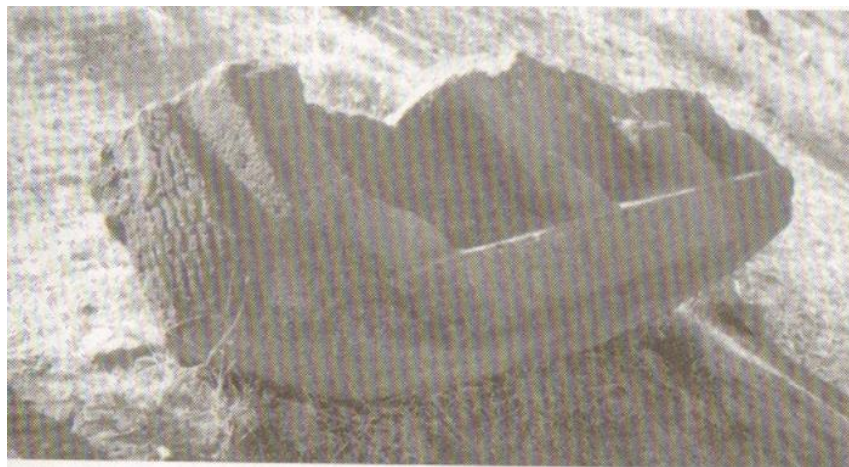
Resim 47: Tell Afis, B Alanı, tahkimat duvarının görünümü (Affanni ve dı Michele, 2010:fig.10).

Resim 48: Hacigöz aslan kabartması (Kulaklıoğlu, 2000a:res.10).

Resim 49: Yeraltı Hamamı Boğa Kabartması (Kulaklıoğlu, 2000a:res.10).

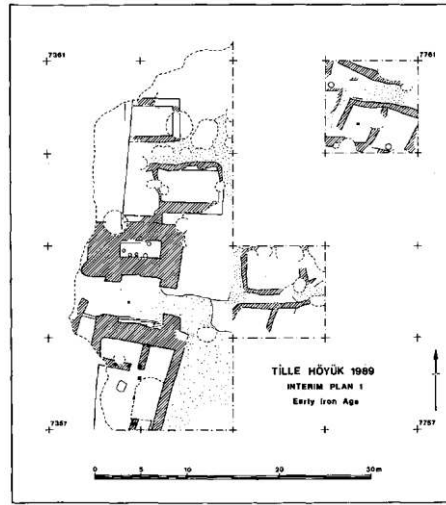

Resim 50: Aslanlı Lamassusu (Kulaklıoğlu, 2006:fig.7).

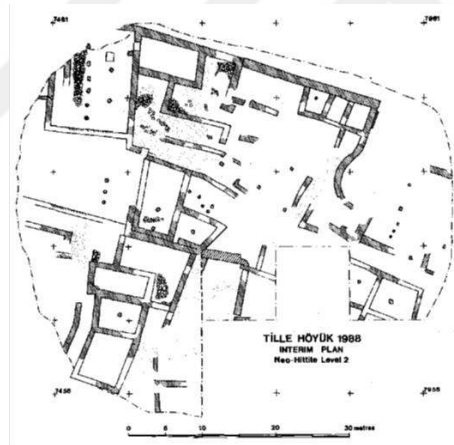

Resim 51: Sacır Üçgeni (Peltenburg, vd. 2012:fig.1).

ÇİZİMLER

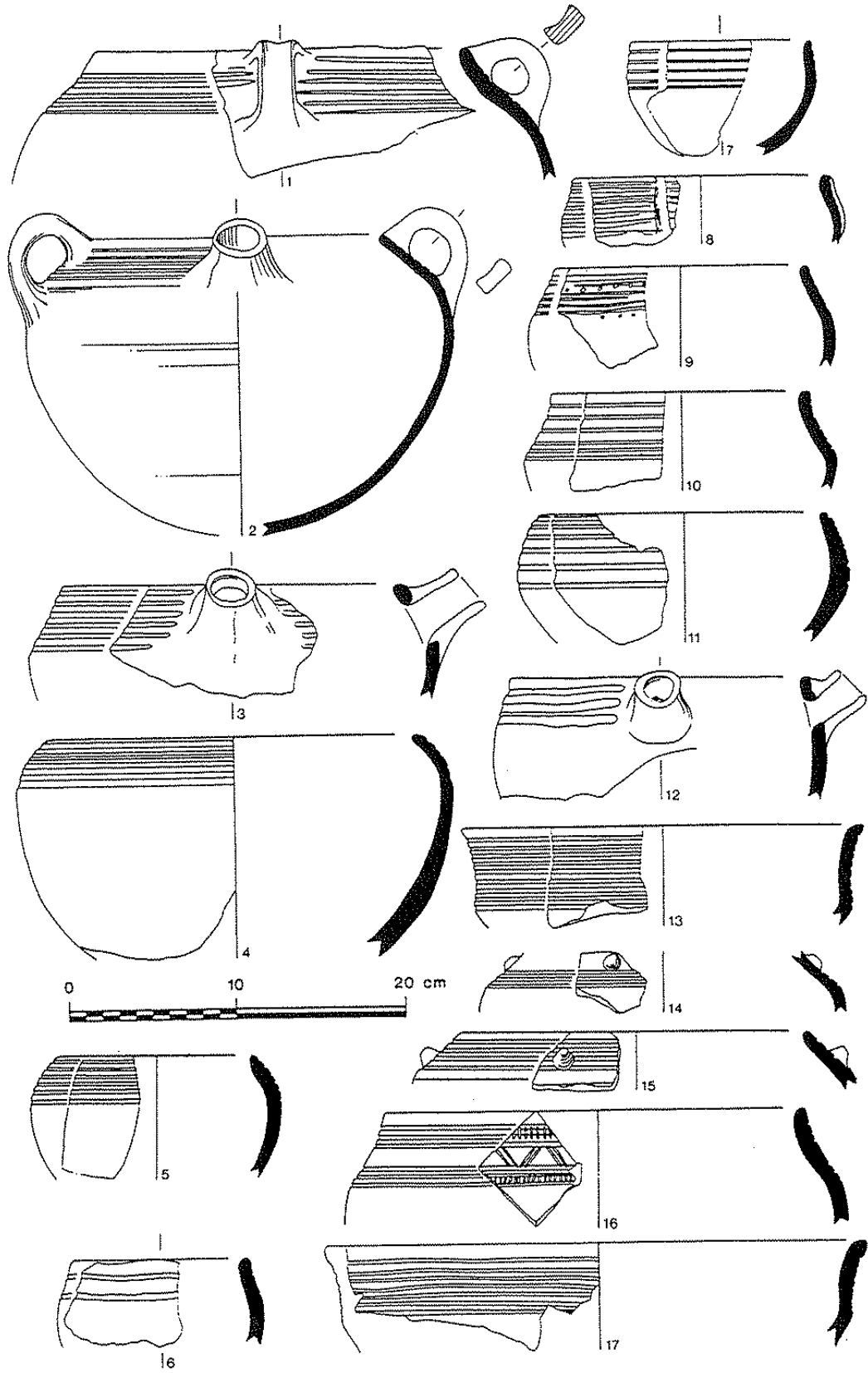
Çizim 1: Tille Höyük, Erken Demir Çağ yerleşim planı (French, 1991:şek.1).

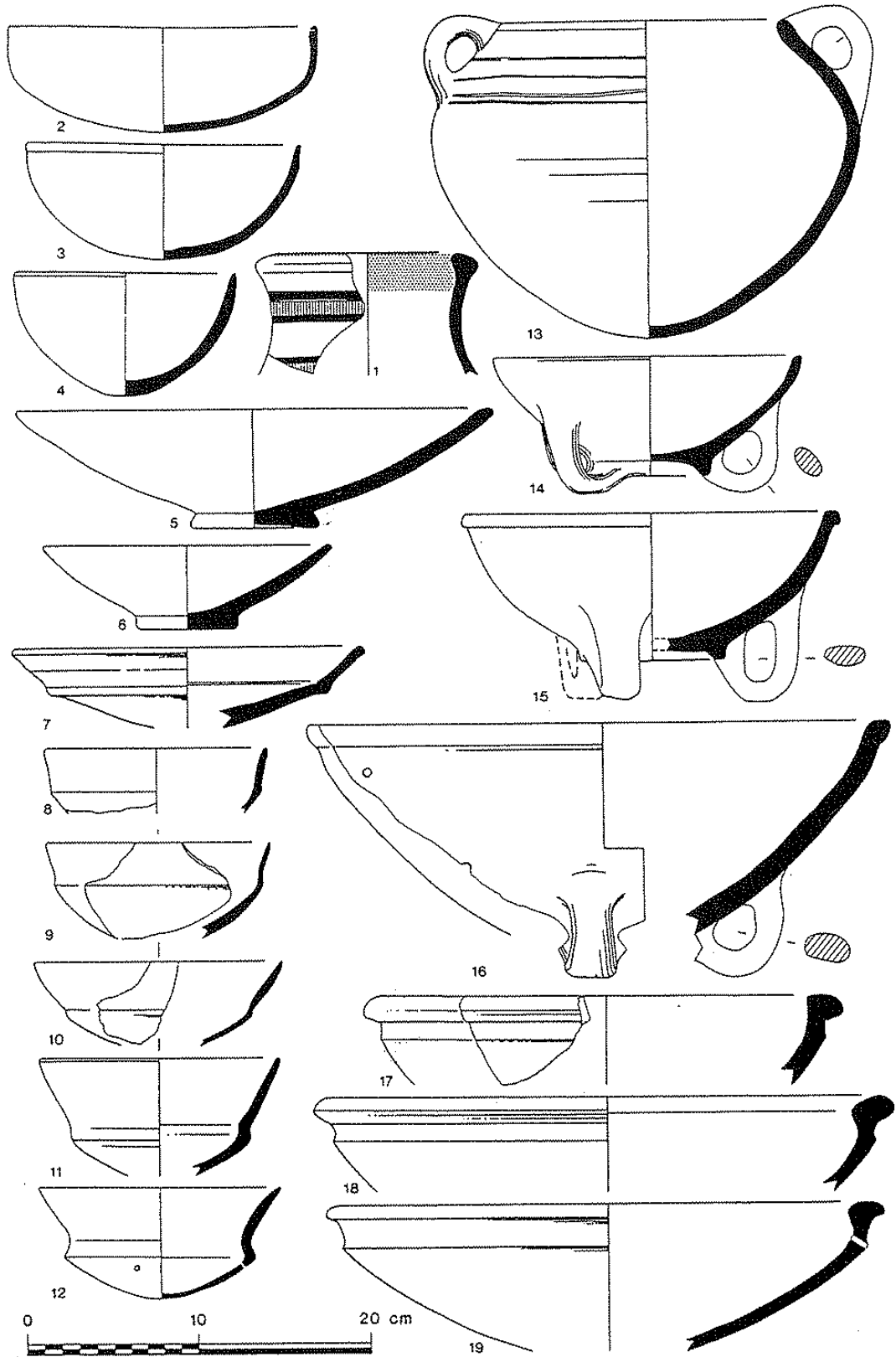
Çizim 2: Tille Höyük, Geç Hitit Dönemi mimari planı (Summers, 1990:res.2).

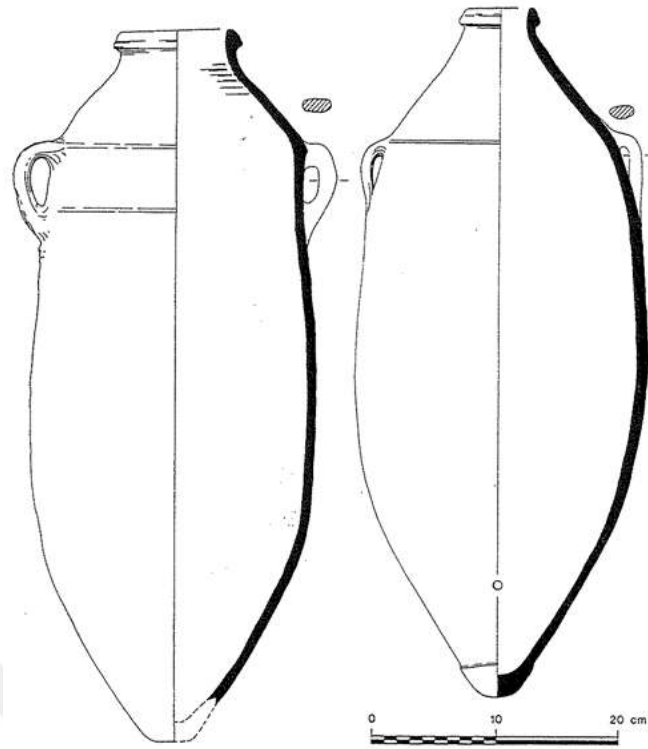
Çizim 3: Tille Höyük, Geç Demir Çağı, Akhemenid Dönemi mimari planı (Blaylock, 1998:fig.12/4).

Çizim 4: Tille Höyük, Orta Demir Çağı'na (IV. ve V. tabaka) ait Yivli Mallar (Blaylock, 1999:fig.3).

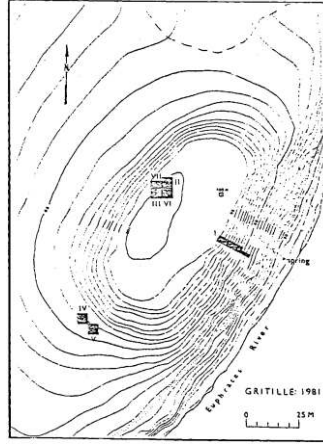
Çizim 5: Tille Höyük, Orta Demir Çağı'na (IV. ve V. tabaka) ait ikinci tipteki mallar (Blaylock, 1999:fig.4).

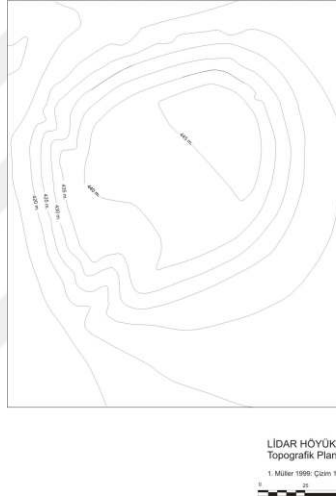
Çizim 6: Tille Höyük, Geç Demir Çağ, X. tabaka amforaları (Blaylock, 1999:fig.12).

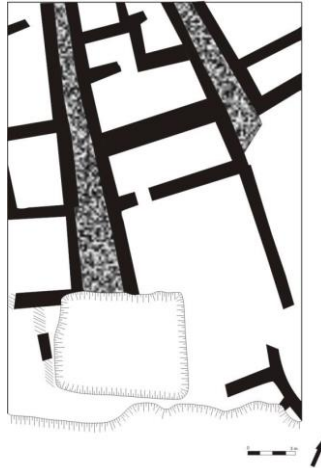
Çizim 7: Samsat Höyük ve aşağı şehrin topografik planı (Özgüç, 2009:pln.2).

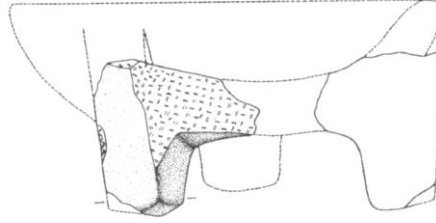
Çizim 8: Gritille, Topografik plan (Ellis, 1983:fig.1).

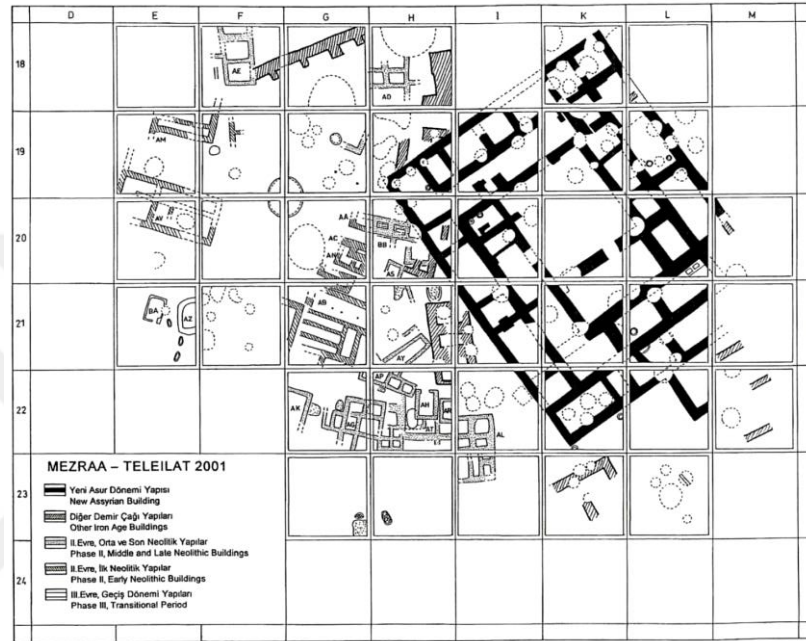
Çizim 9: Lidar Höyük, Topografik Plan (Müller, 1999:çzm.1).

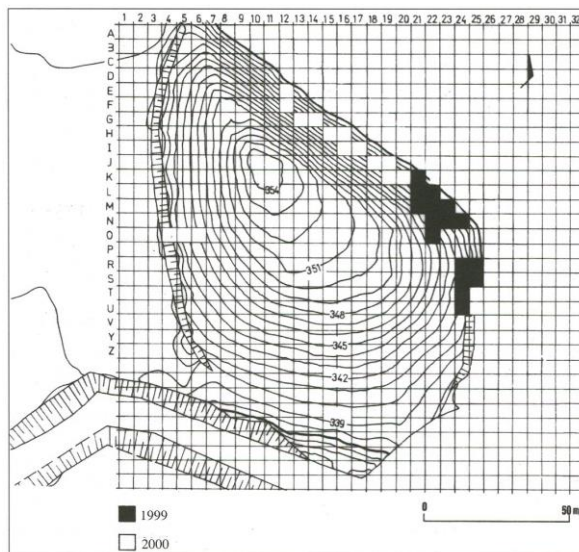
Çizim 10: Lidar Höyük, 6c2 tabası mimarisi (Müller, 1999:çzm.2).

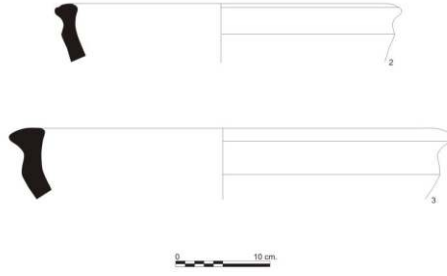
Çizim 11: Mezraa Höyük, Demir Çağı üç ayaklı taş kap (Ökse vd., 2001:şek.13).

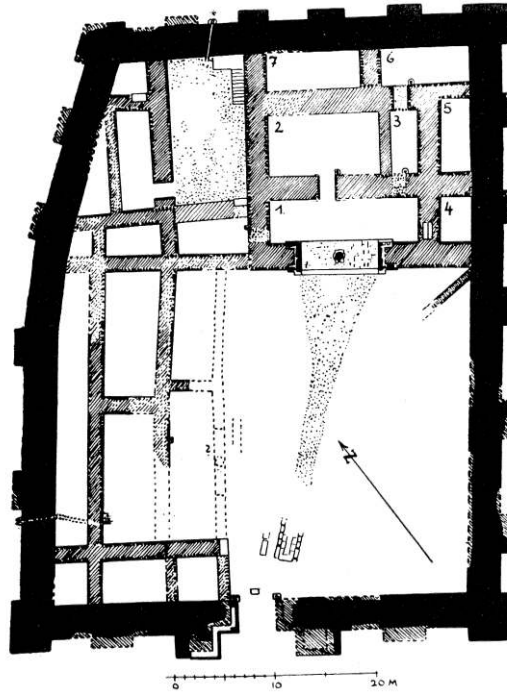
Çizim 12: Mezraa Teleilat, tabakalara göre başlıca Demir Çağ ve Neolitik Çağ yapı kalıntılarının dağılımı (Özdoğan vd., 2004:şek.2).

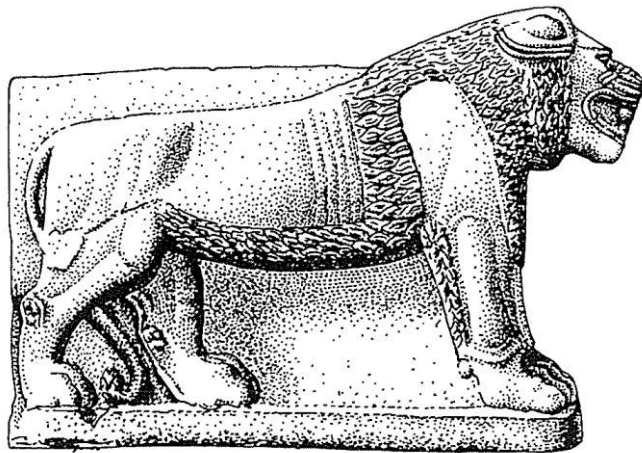
Çizim 13: Şaraga Höyük'ün topografik planı (Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002:şek.1).

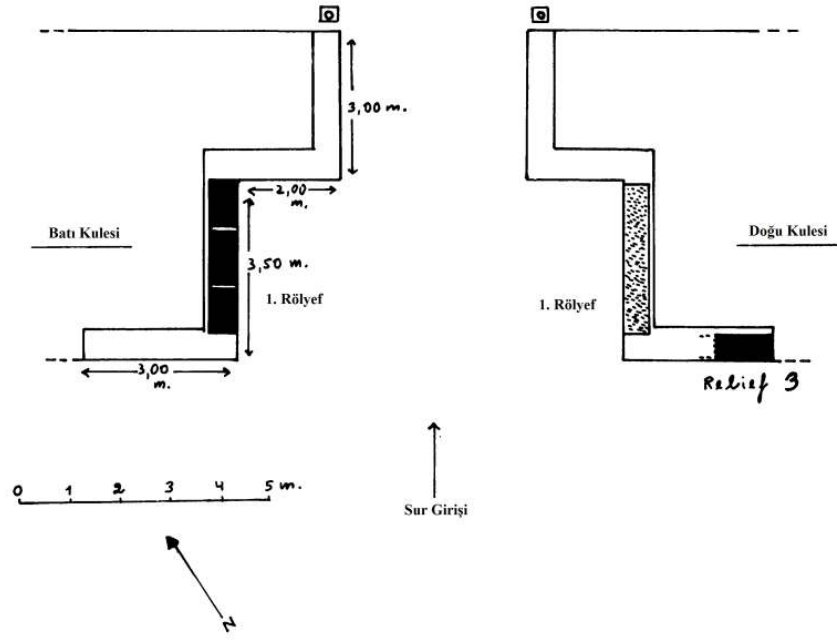
Çizim 14: Kiremit-Kahverengi mal grubu (Coşkun, 2013:lev.LXXIII/2-3).

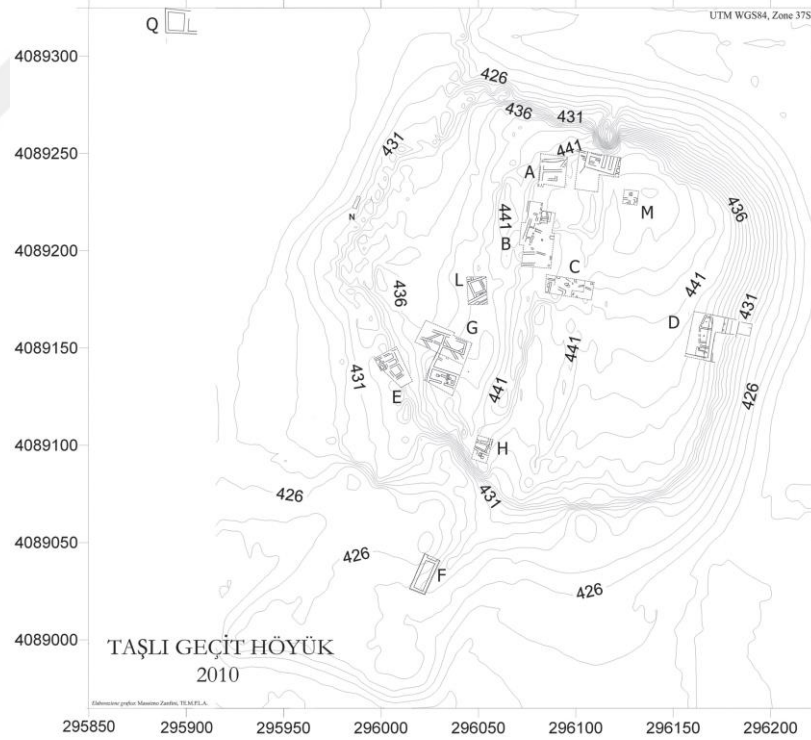
Çizim 15: Sakçagözü, Saray, Geç Hitit Dönemi (Ussishkin, 2012:fig.1).

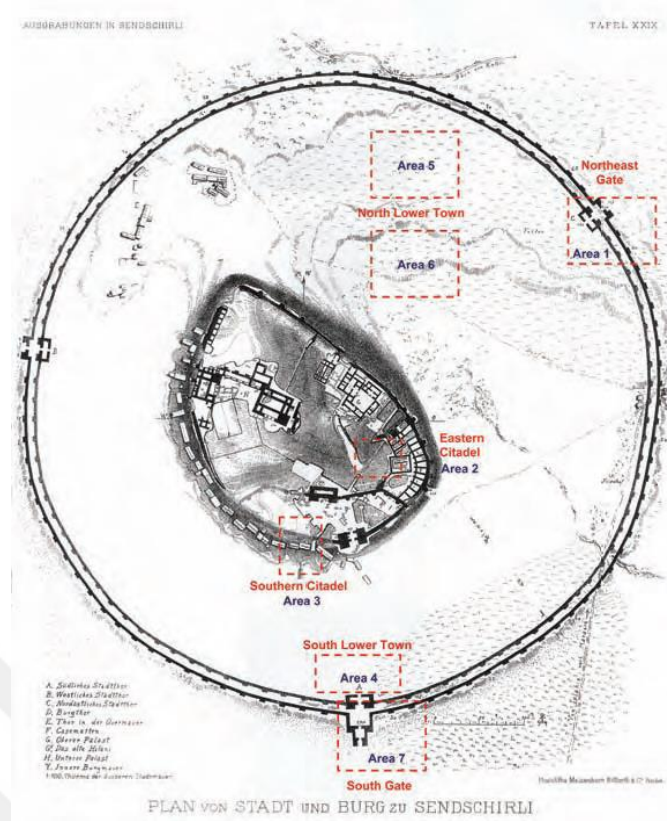
Çizim 16: Sakçagözü, Aslanlı Rölyef (Joukowsky, 1996:fig.8/35).

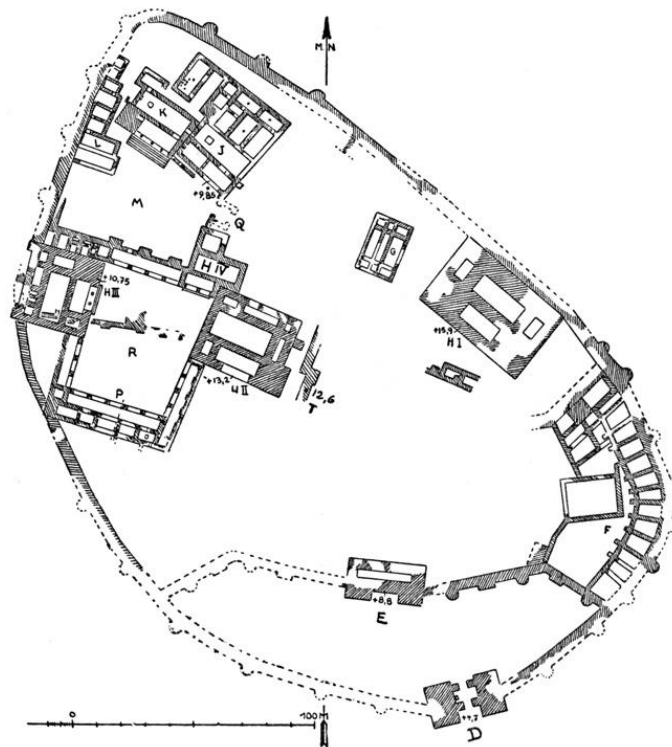
Çizim 17: Sakçagözü, Çevre Duvarı (sur) girişin planı (Ussishkin, 2012:fig.2).

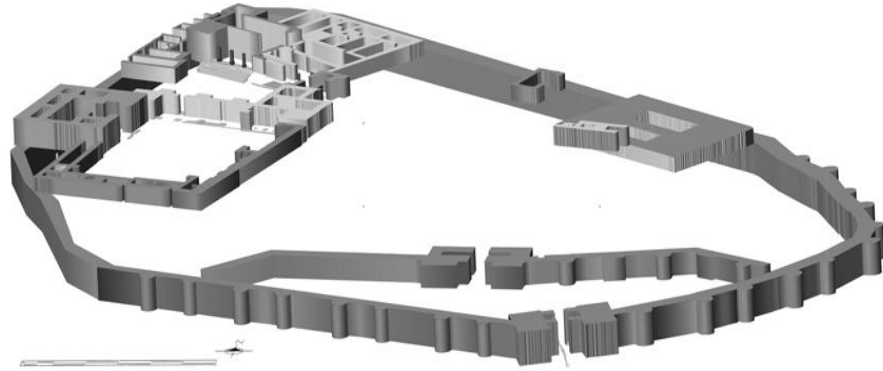
Çizim 18: Taşlı Geçit Höyük, Topografik plan (Benati-Zaina, 2013:fig.1).

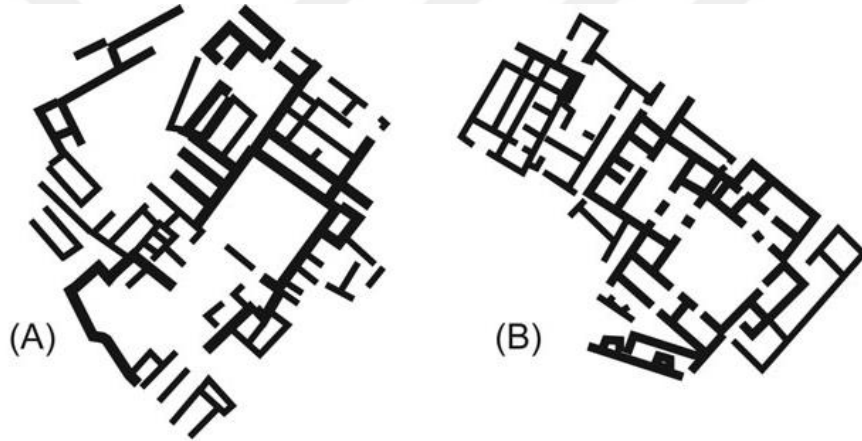
Çizim 19: Zincirli (Sam'al) eski yerleşim merkezinin planı (Schloen ve Fink, 2009:208).

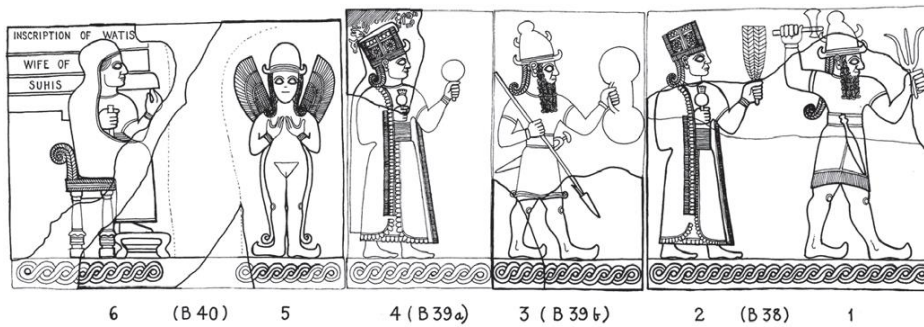
Çizim 20: Zincirli/Sam'al Sitadeli (Novák, 2014: Plate XXXIV).

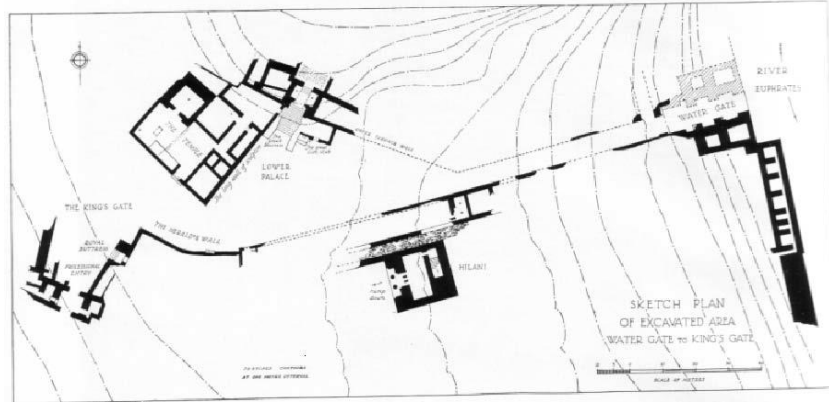
Çizim 21: Zincirli Höyük Sitadeli'nin 3 boyutlu görünümü (Pucci, 2008:fig. 5).

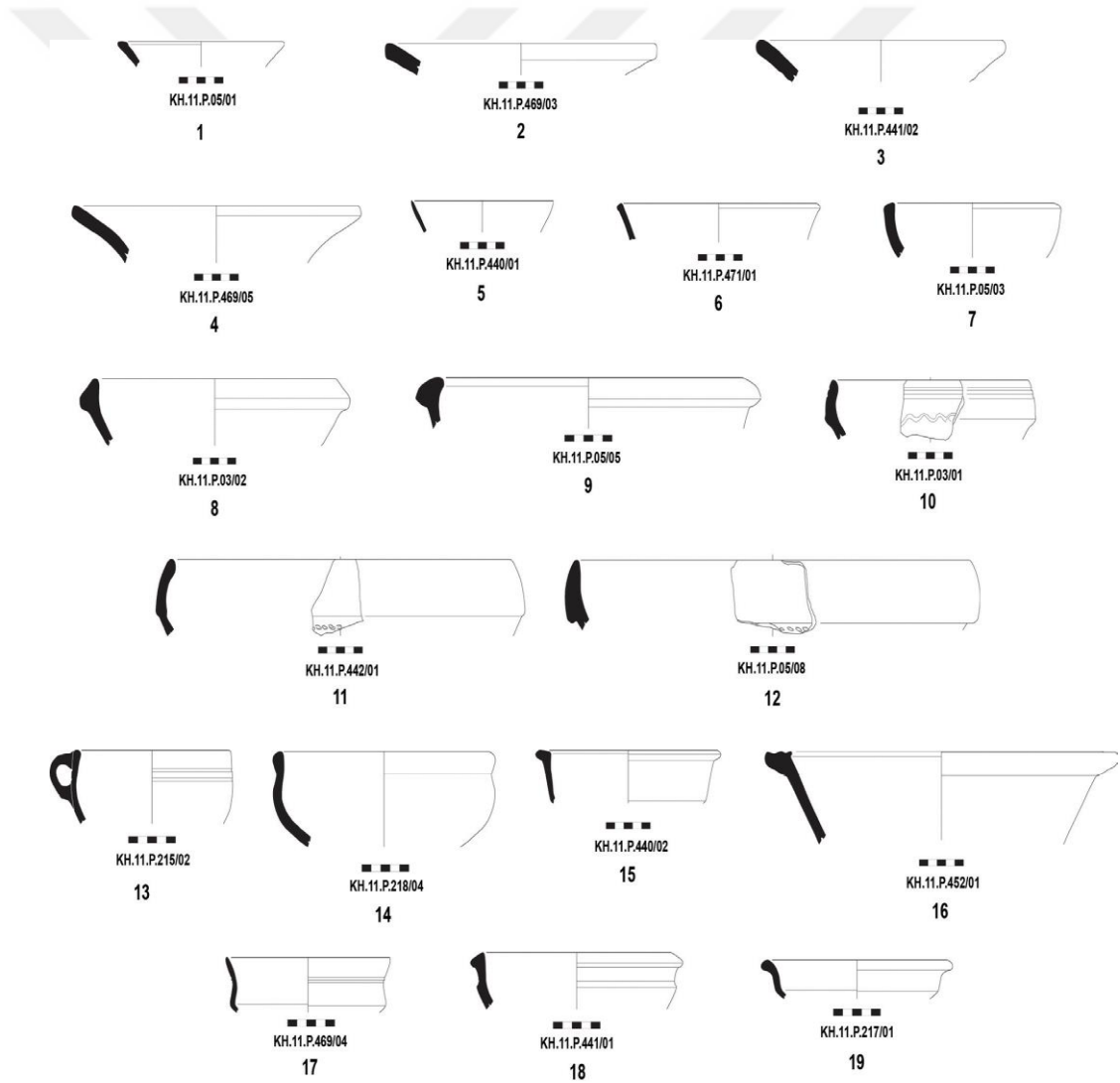
Çizim 22: Zincirli Höyük, manyetik verilerle belirlenmiştir aşağı şehirdeki büyük yapı (A) ve sitadelde yer alan “Yukarı Saray” yapısının planı (B) (Casana-Herrmann, 2010:fig.9).

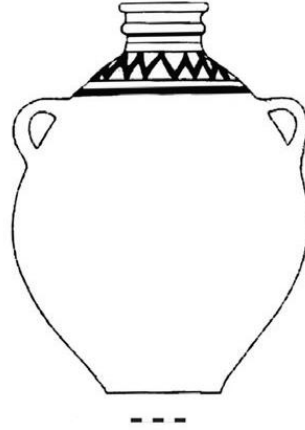
Çizim 23: Karkamış, Uzun Duvar Heykeli (Hawkins, 1972:fig.4a).

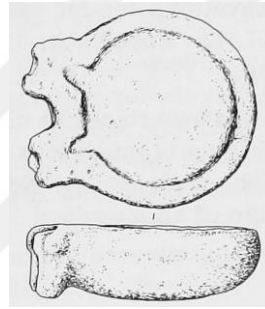
Çizim 24: Karkamış'ta kazı alanının planı (Su Kapısı'ndan Kral Kapısı ve Büyük Merdivene giden yol) (Günaydın, 2004:fig.5).

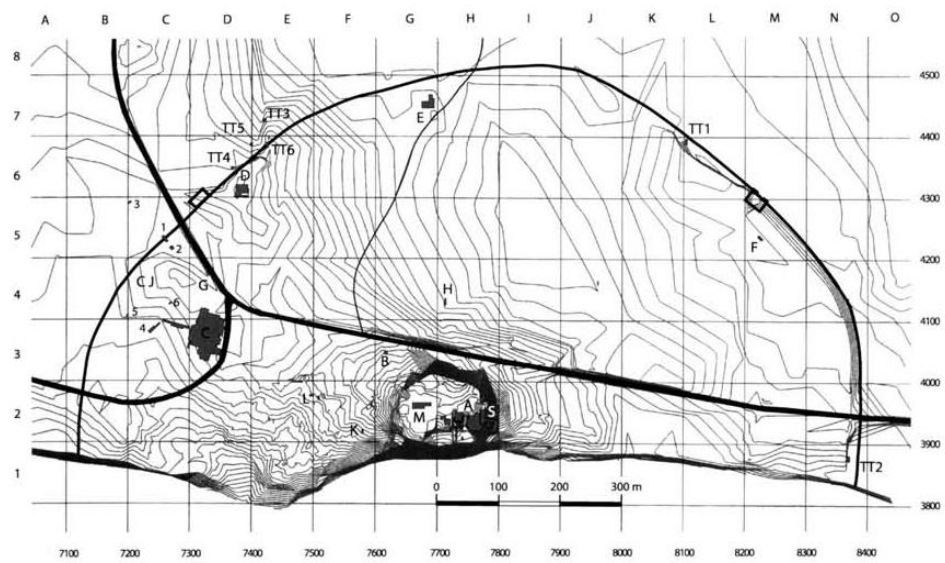
Çizim 25: Karkamış ve Yunus Nekropolü'nden ele geçen Demir Çağ II ve III'e ait açık şekilli "Basit Mallar" (Bonomo ve Zaina, 2014:fig.3).

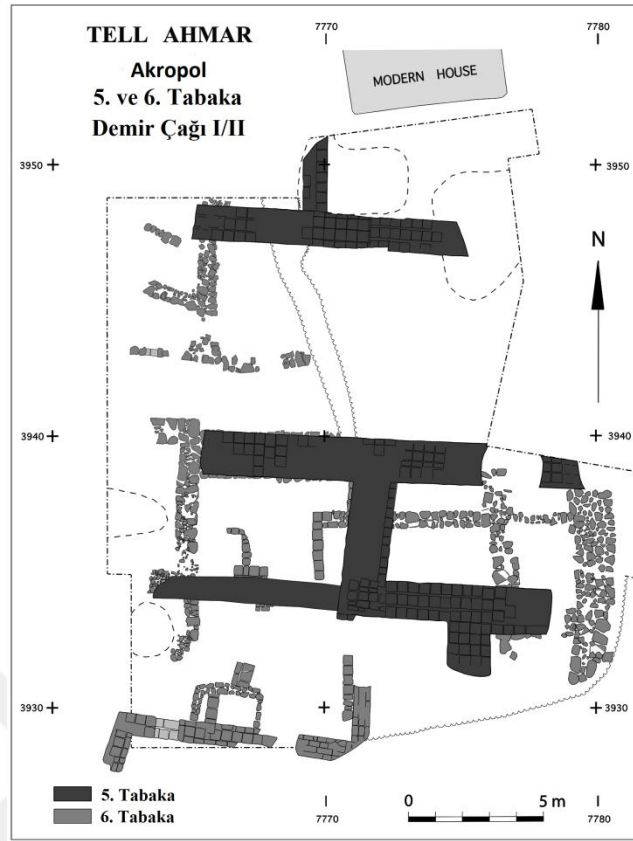
Çizim 26: Yunus Nekropolü’nden ele geçen Demir Çağı’na ait kapalı şekilli “Basit Mallar”dan bir örnek (Bonomo ve Zaina, 2014:fig.5.1).

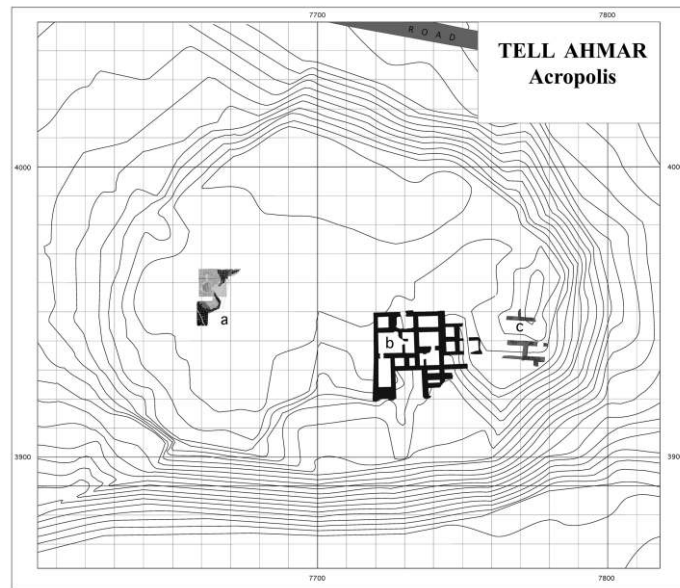
Çizim 27: Deve Höyük, Taş Kaplar (Moorey, 1980: fig.8).

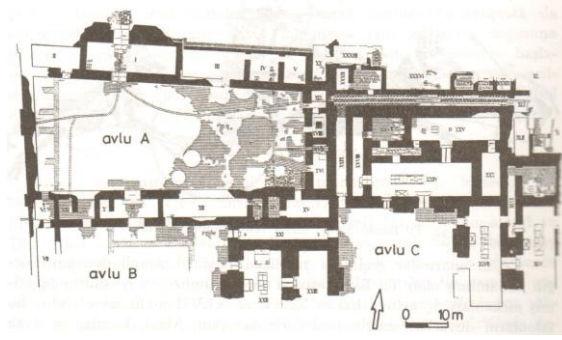
Çizim 28: Til Barsip (Tell Ahmar), topografik plan (Verardi, 2007:fig.1).

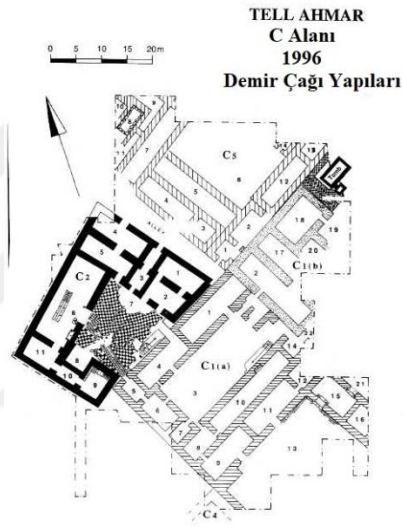
Çizim 29: Tell Ahmar, Akropolün doğu kesimindeki 6. ve 5. tabakanın planı (Bunnens, 2009:fig.1).

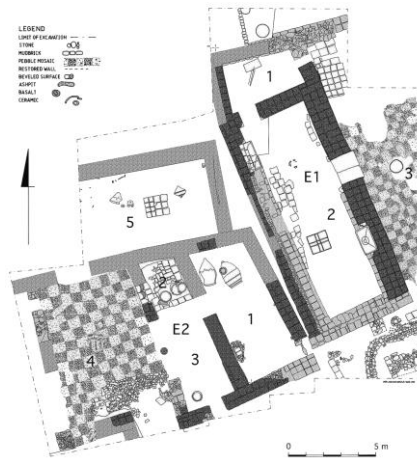
Çizim 30: Tell Ahmar akroplünde Demir Çağı II yapılarının planı: çakıllı mozaik döşeme (a), “Bâtiment Est” (b) ve 5. tabaka duvarları (Bunnens, 2009:fig.5).

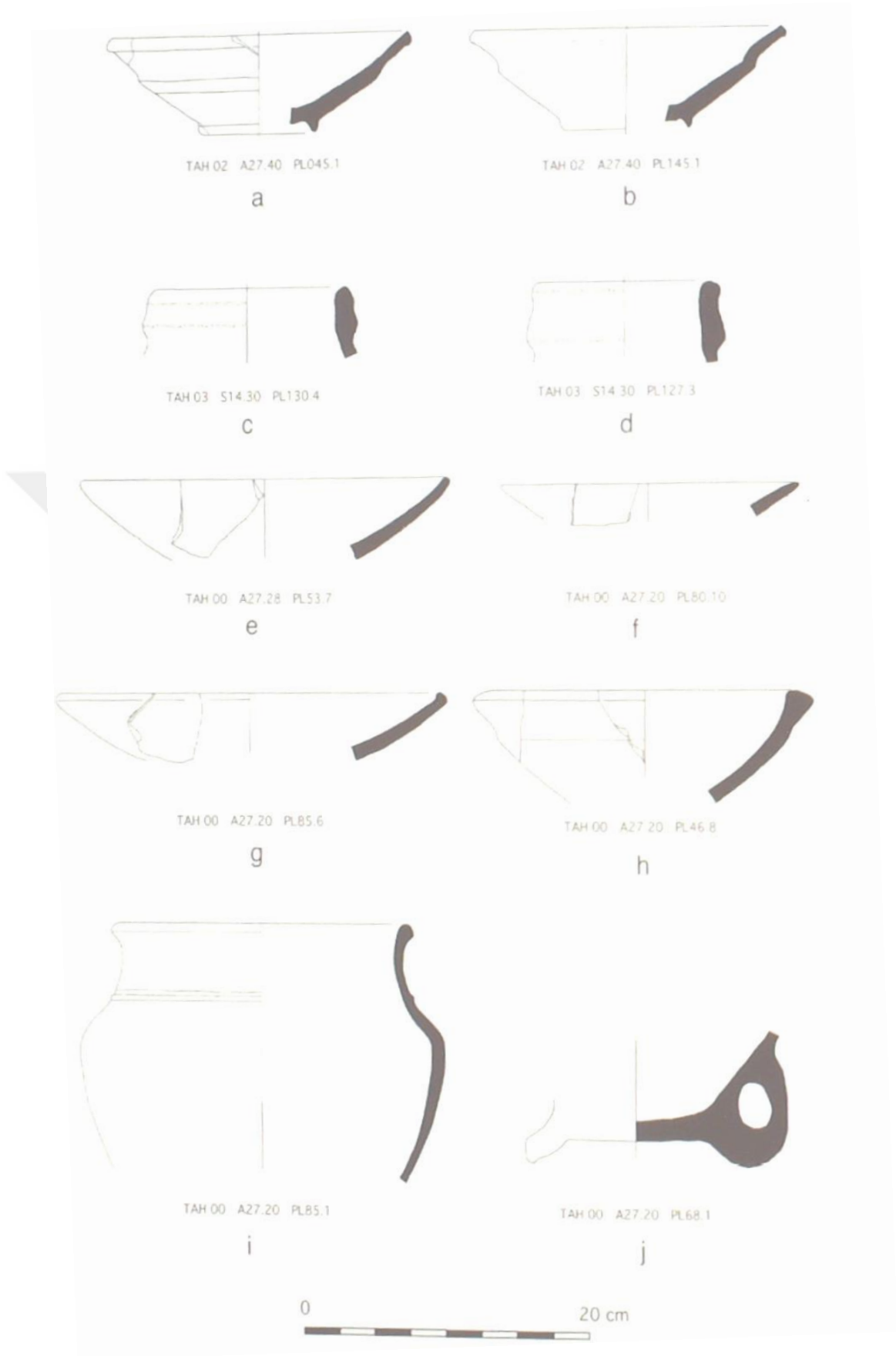
Çizim 31: Til Barsip (Tell Ahmar) Sarayı'nın Planı (Sevin, 1999: fig. 36; Bunnens ve Liege, 2013:fig.2).

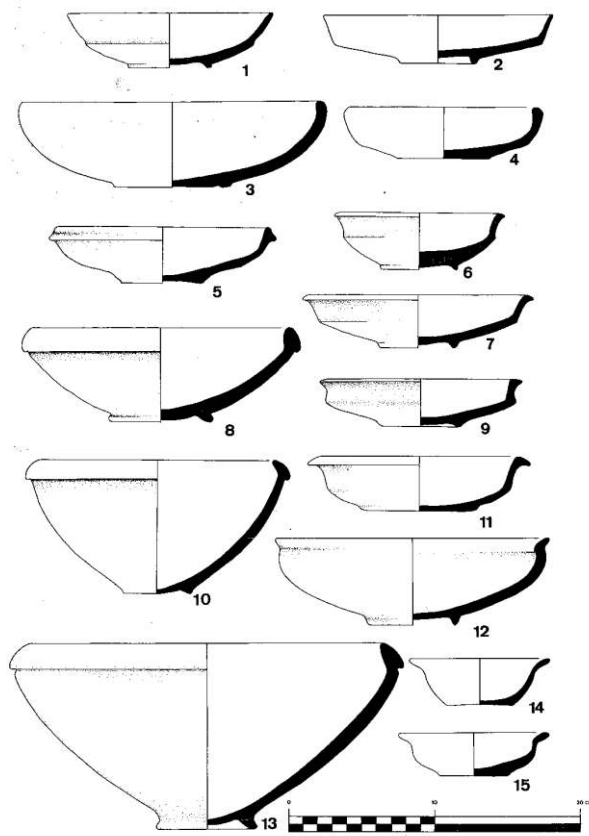
Çizim 32: Tell Ahmar (Til Barsip), Orta Şehir, C alanı (Roobaert ve Bunnens, 1999:fig.7).

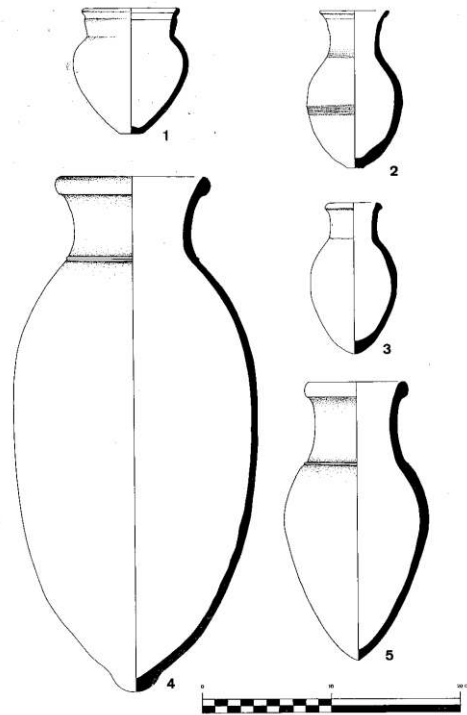
Çizim 33: Til Barsip (Tell Ahmar), Aşağı Şehir, "E" alanının planı (Bunnes, 2012:fig.1).

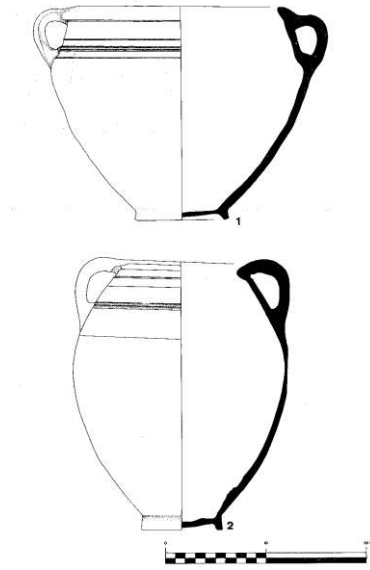
Çizim 34: Tell Ahmar, 7. ve 6. tabaka çanak çömlekleri (Bunnens, 2013:fig.4).

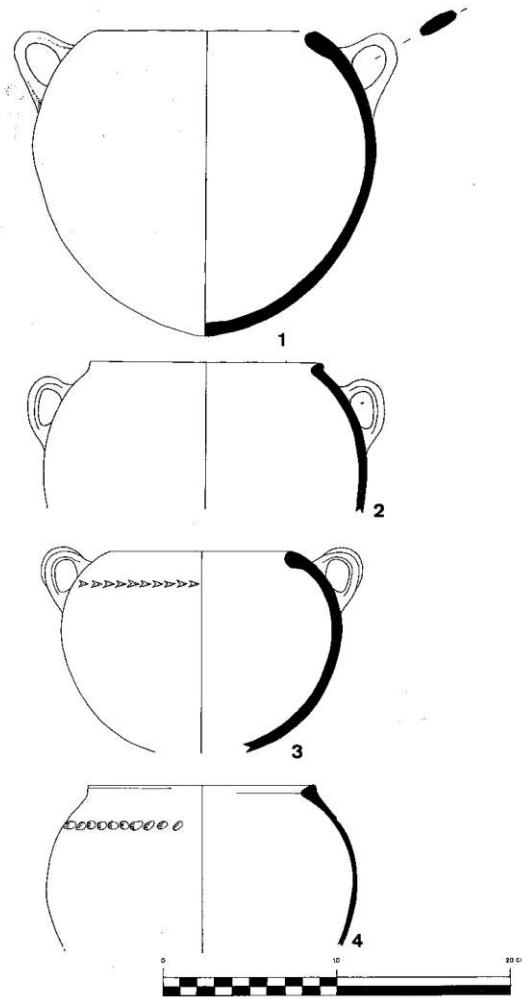
Çizim 35: “Common Ware” mal grupları (Jamieson, 1999: fig.1).

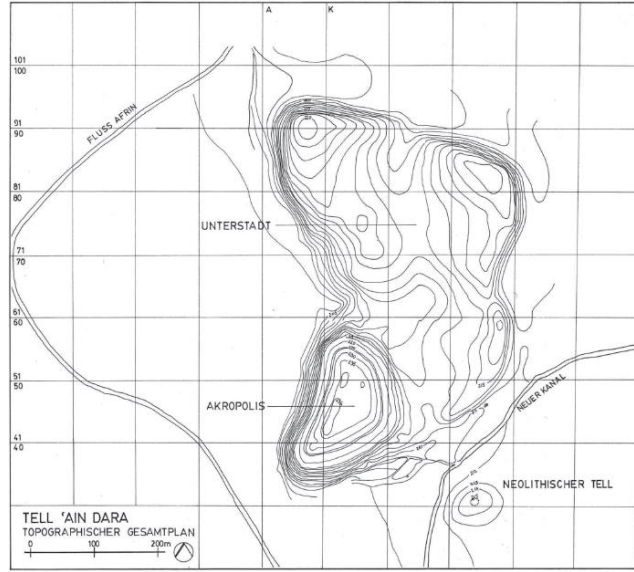
Çizim 36: “Common Ware” mal grupları (Jamieson, 1999:fig.2).

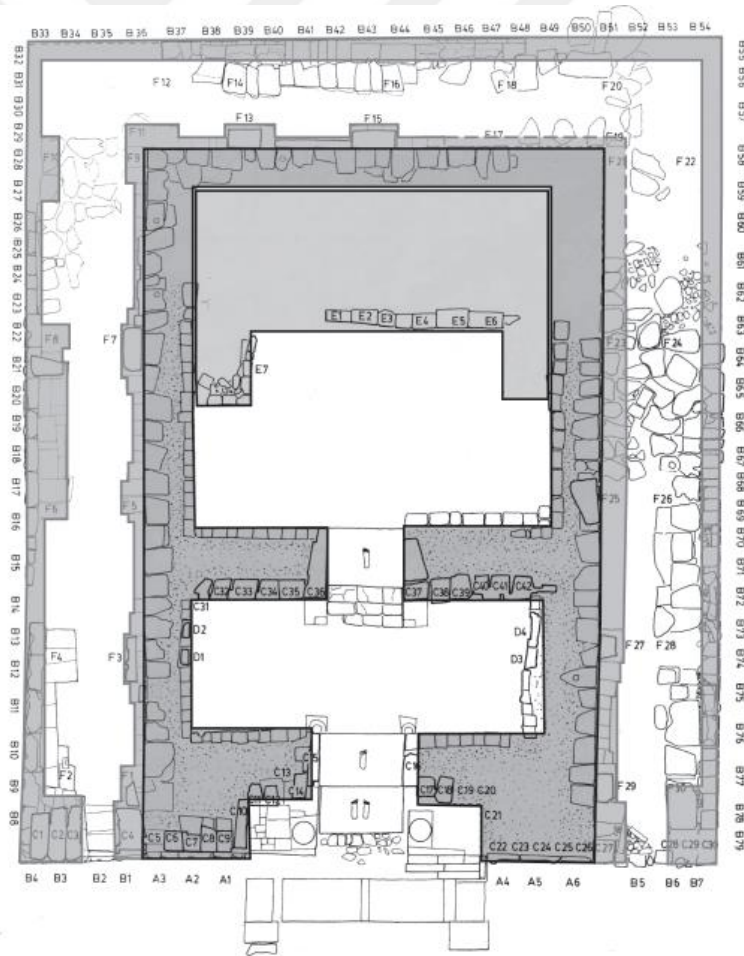
Çizim 37: “Common Ware” mal grupları (Jamieson, 1999:fig.3).

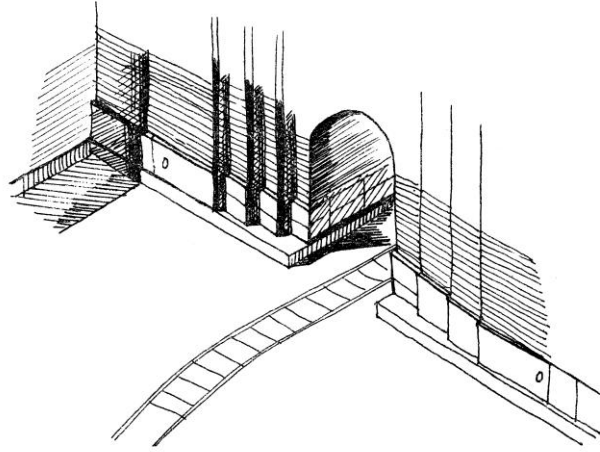
Çizim 38: “Cooking Pot Ware” pişirme kapları (Jamieson, 1999:fig. 5).

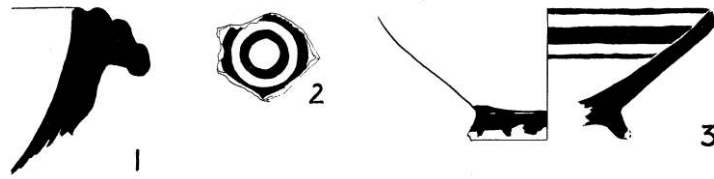
Çizim 39: Ain Dara şehrinin topografik planı (Abou Assaf, 1990:abb.2).

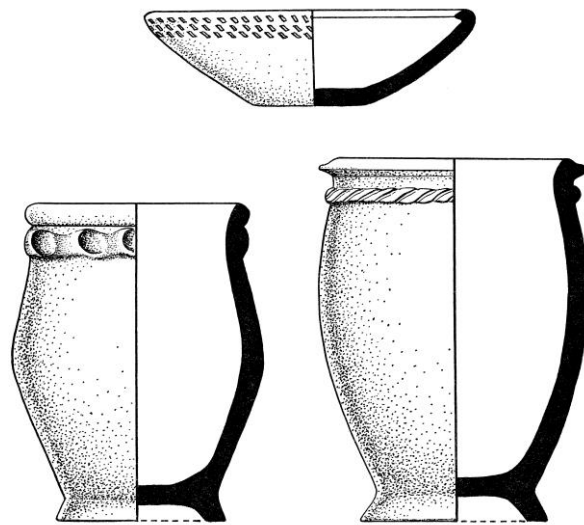
Çizim 40: Ain Dara Tapınağı'nın planı (Novák, 2012:fig.4).

Çizim 43: Tell Rifa'at, "East Gate" (doğu kapısı)'nın rekonstrüksiyonu (Seton Williams, 1967:plate VII).

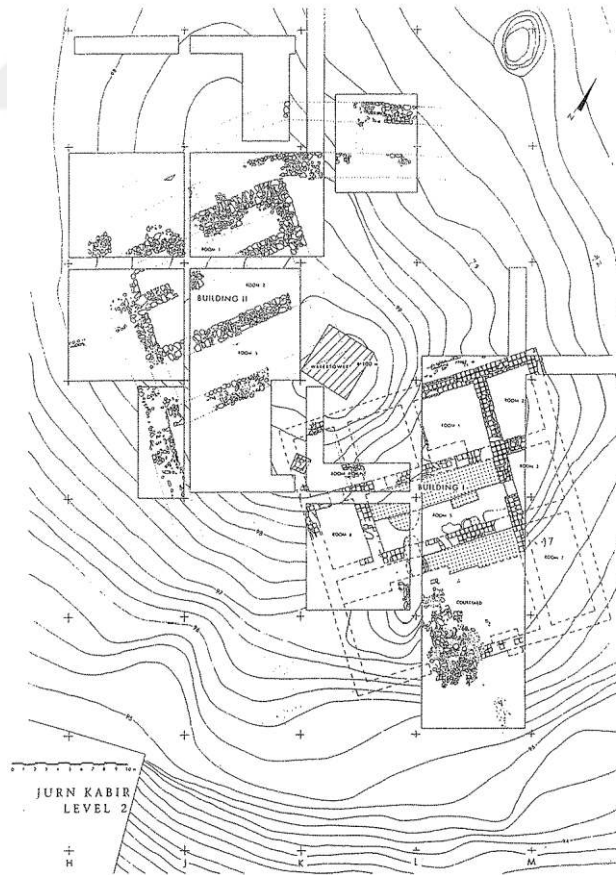
Çizim 44: Tell Rifa'at, II. tabakaya ait çanak çömlekler (Seton Williams, 1961:plate XXXIX.1-2-3).

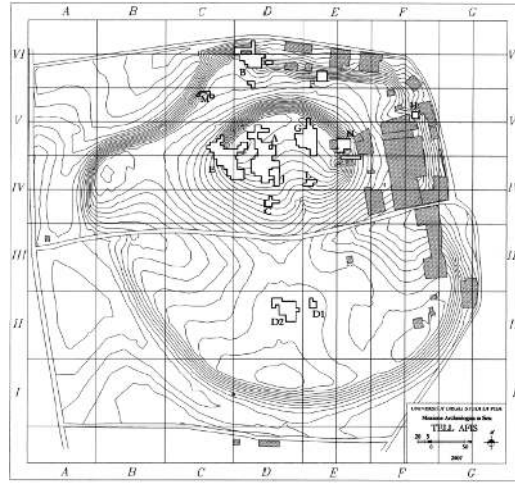
Çizim 45: Tell Rifa'at, Arami dönemi çanak çömlekleri (Seton Williams, 1967:fig.2).

Çizim 46: Aleppo Tapınağı'nın Planı (Hawkins, 2011:fig.1).

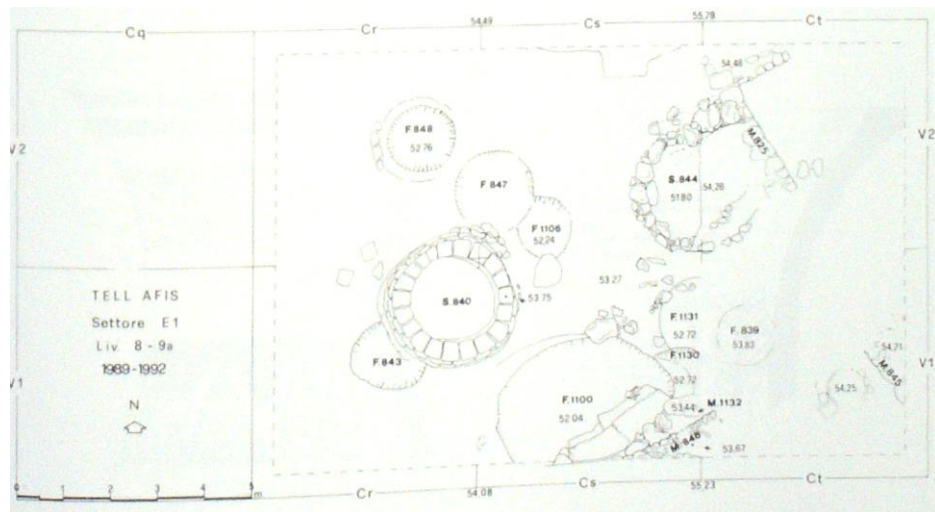
Çizim 47: Tell Jurn Kabir, 2. tabakanın planı (Eidem ve Ackermann, 1999:fig.2).

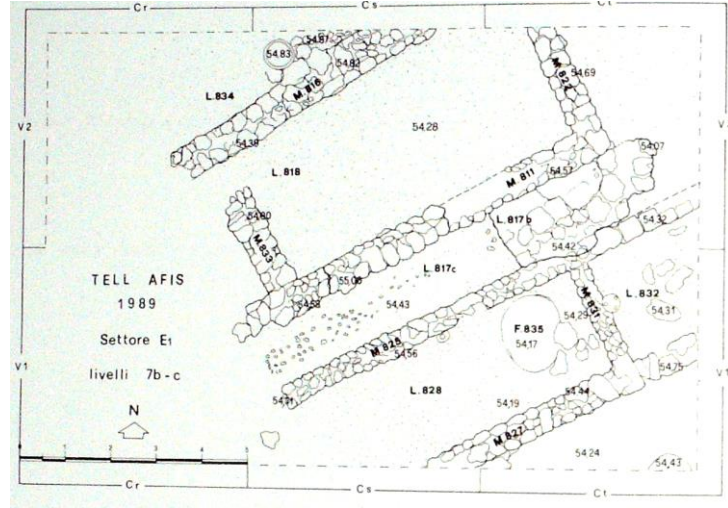
Çizim 48: Tell Afis, çalışılan alanın planı (dî Michele, 2014:fig.1).

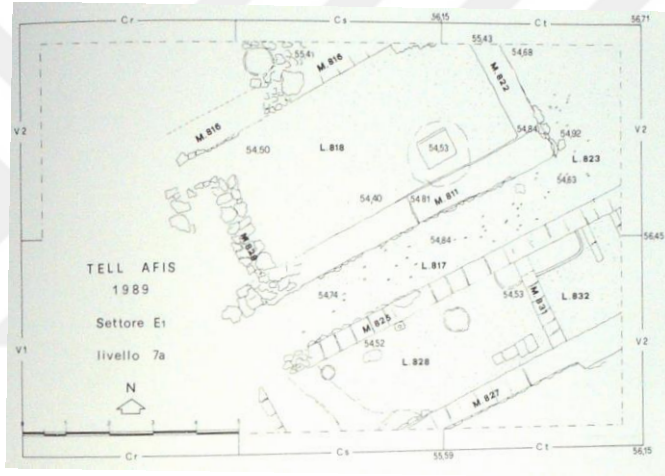
Çizim 49: Tell Afis, N Alanı, tahkimat duvarının planı (Affanni ve dî Michele, 2010:fig.7).

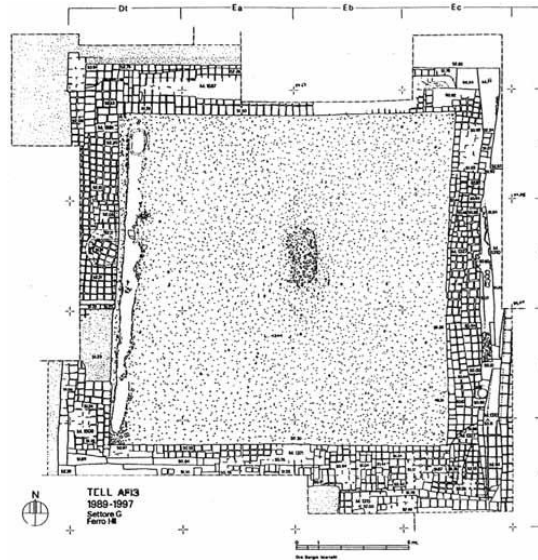
Çizim 50: Tell Afis, Erken Demir Çağı, 9. ve 8. evre (Venturi, 1998:fig.3).

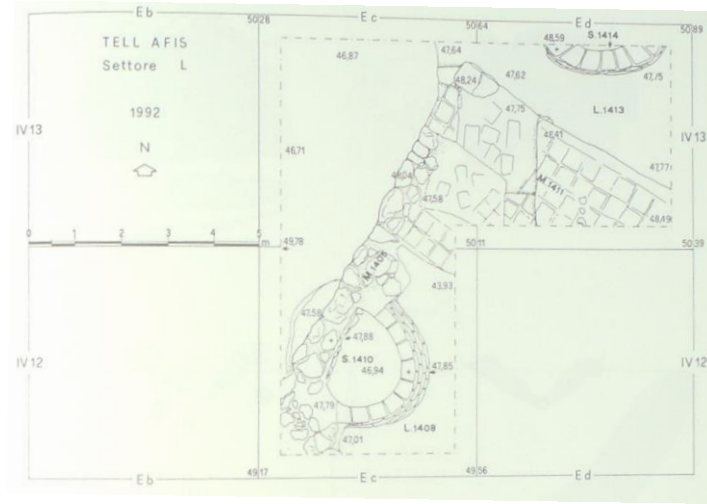
Çizim 51: Tell Afis, 7c ve 7b evre mimarisi (Mazzoni, 1998b:fig.10).

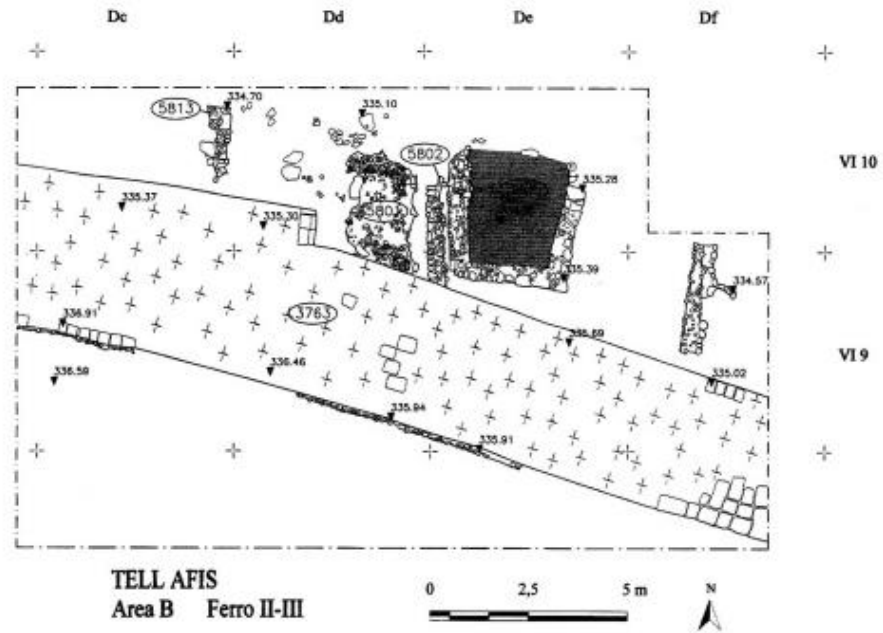
Çizim 52: Tell Afis, 7a evresi (Mazzoni, 1998b:fig.3).

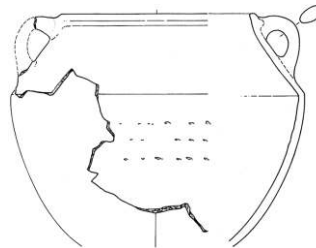
Çizim 53: Tell Afis, G alanı, avlu (Soldi, 2009:fig.4a).

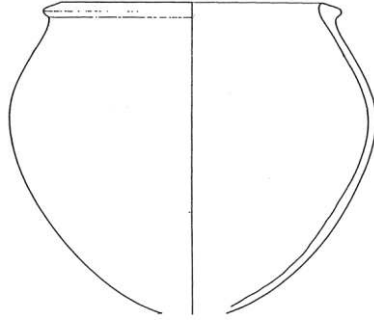
Çizim 54: Tell Afis, L Alanı, 10. ve 8. evre (D'Amore, 1998:fig.1).

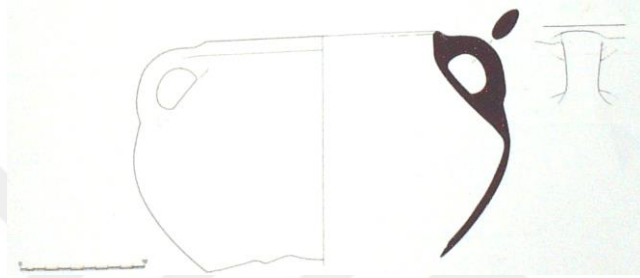
Çizim 55: Tell Afis, B Alanı, tahkimat duvarının planı (Affanni ve di Michele, 2010:fig.9).

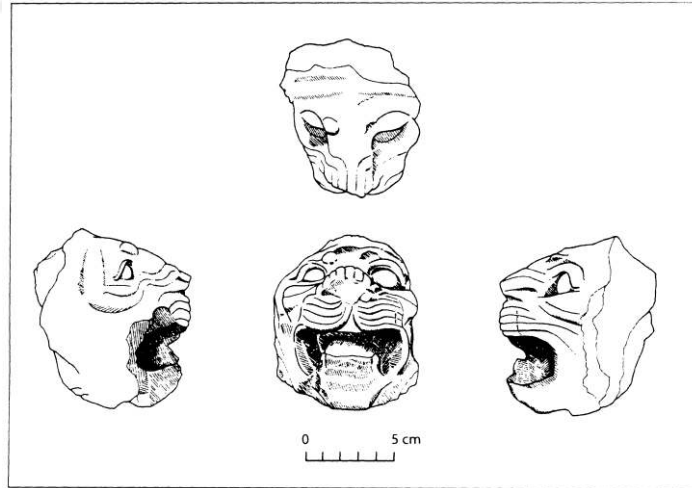
Çizim 56: Tell Afis, Erken Demir Çağ mal grubu (Venturi, 2013:fig.14/2).

Çizim 57: Tell Afis, Geç Tunç Çağ mal grubu (Venturi, 2013:fig.14/1).

Çizim 58: Tell Afis, pişirme kabı (Venturi, 1998:fig.8/5).

Çizim 59: Jerablus Tahtani'den ele geçen Demir Çağı'na ait aslan başı (Wilkinson vd., 2007:fig.13).

TABLOLAR

YERLEŞİMİN ADI	KAZILAN YILLAR	DÖNEMLER	TEMEL YAYINLAR
Tille	1980-1990	GTÇ, EDC, ODC, GDC, Hellenistik, Roma, Ortaçağ	Blaylock, 2009; Janeway, 2013; Blaylock, 1998; Blaylock, 1999; Whincop, 2008; French, 1987; French, 1991; Summers, 1990
Samsat	1978-1987; 1989	Kalkolitik Çağ, ETC, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ, Hellenistik, Roma	Serdaroğlu, 1977; Özgüç, 2009; Özgüç, 1986
Gritille	1981-1984	NÇ, GKÇ, ETC, OTÇ, GTÇ, DÇ, HÇ, OÇ.	Ellis, 1983; Ellis, 1985; Voigt, 1982; Voigt, 1985; Redford, 1998
Lidar Höyük	1986-1987	ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ, Hellenistik, Roma Bizans	Hauptmann, 1985; Hauptmann, 1987; Tekin, 1998; Müller, 1999; Hauptmann, 2003; Hauptmann, 2004; Müller, 2008;
Mezraa Höyük	1999-2007	GKÇ, ETC, OTÇ, Demir Çağ, Hellenistik, Roma, Ortaçağ	Ökse ve Tekinalp, 1999; Ökse vd., 2001; Yalçıklı ve Tekinalp, 2003; Yalçıklı ve Tekinalp, 2004
Mezraa Teleilat	1999-2002	Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Geç Tunç Çağ, Demir Çağ	Özdoğan vd., 2000; Özdoğan vd., 2002; Özdoğan vd., 2004; Özdoğan vd., 2011
Şaraga Höyük	1999-2000	Geç Uruk, ETC, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ,	Sertok ve Ergeç, 1999; Sertok ve Kulaklıoğlu, 2001; Sertok ve Kulaklıoğlu, 2002; Sertok vd., 2004
Harabe Bezikan	1998	ETÇ, EDC, Geç Assur, Hellenistik Çağ, Roma, Erken Bizans	Tekinalp ve Alp, 1999; Alp ve Tekinalp, 2001; Bilgen, 2001; Algaze vd., 1994
Sakçagözü	Garstang, 1908; von der Osten, 1930; Waechter, 1949;	Neolitik Dönem, Samarra, Halaf, Kalkolitik Çağ, GTÇ, Demir Çağ,	Garstang, 1908; Du Plat Taylor ve Seton Williams, 1950; Waechter ve Göğüş, 1951; Joukowsky, 1996;

			Ussishkin, 2012
Taşlıgeçit	2009-2010	OTÇ, GTÇ, Demir Çağ,	Marchetti, 2011; Marchetti, 2012; Marchetti, 2013; Benati ve Zaina, 2013
Zincirli	1988, 2006-	ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ, Roma	Schloen ve Fink, 2009; Casana ve Herrmann, 2010; Sagona ve Zimansky, 2009; Naumann, 1985; Berkeley, 2006
Oylum Höyük	1987-	GKÇ, ETÇ, OTÇ, Demir Çağ, Roma, Ortaçağ,	Archi, 1971; Özgen vd., 1997; Özgen ve Helwing, 2003; Greaves ve Helwing, 2004; Özgen vd., 2009; Özgen ve Engin, 2010; Özgen vd., 2011; Özgen ve Engin, 2012; Engin, 2014
Karkamış	P, Henderson, 1878-1881; Wooley, 1911- 1912; Wooley ve Lawrence, 1914; Wooley, 1920; Marchetti, 2011-	GKÇ, ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ, Hellenistik Çağ	Woolley, 1921; Lloyd, 1956; Mallowan ve Herrmann, 1974; Hawkins, 1976; Alparslan, 2009; Galiatsatos vd., 2009; Marchetti, 2012b; Venturi, 2013; Marchetti, 2015; Brown ve Smith, 2016
Devehöyük	1913	Geç Assur, Pers	Moorey, 1980
Til Barsip (Tell Ahmar)	Thureau ve Dangin, 1929- 1931; Bunnens, 1988-1998, 2000	Kalkolitik, ETÇ, OTÇ, GTÇ, EDÇ, ODÇ, GDÇ, Hellenistik, Roma, İslam	Roobaert ve Bunnens, 1999; Sevin, 1999; Verardi, 2007; Weidner vd., 2014;
Ain Dara	Sairafi, 1956, 1962, 1964; Abou Assaf, 1976, 1978, 1980-1986; Stone ve Zimansky, 1982- 1984	GTÇ, EDÇ, ODÇ, GDÇ, Hellenistik, Abbasi, Emevi Bizans, Selçuklu	Abou Assaf, 1990; Stone ve Zimansky, 1999; Zimansky, 2002; Sagona ve Zimansky, 2009; Novák, 2012;
Tell Rif'at	Hrozny, 1924- 1925; Seton Williams, 1956- 1964	OKÇ, GKÇ, ETÇ, OTÇ, Demir Çağ, Hellenistik, Roma	Seton Williams, 1961; Seton Williams, 1967; Matthers, 1981

Aleppo	1915, 1996	ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ, Hellenistik, Roma, Bizans, Eyyubi, Osmanlı	Nigro, 1999; Schwemer, 2001; Akkermans ve Schwartz, 2003; Hawkins, 2011; Knitter vd., 2014;
Tell Jurn Kabir	1993	Demir Çağ	Eidem ve Ackermann, 1999; Coşkun, 2013
Tell Sheikh Hassan	Cauvin, 1976; Orthmann, 1981; Boesse, 1984-1997	Neolitik, Halaf, Obeyd, Geç Uruk, Yeni (Geç) Assur	Müller ve Neuhoof, 2006; Anastasio, 2010:19
Tell Afis	Mathiae, 1970; Mazzoni ve Firenze, 1986	ETÇ, OTÇ, GTÇ, Demir Çağ,	Liverani, 1965; Mathiae, 1979; Oggiano, 1997; Cecchini ve Mazzoni, 1998; Venturi, 1998; Cecchini, 1998; Mazzoni, 1998; Soldi, 2009; Affanni ve dı Michele, 2010; Soldi ve Firenze, 2013

Tablo 1: Orta Fırat Bölgesi'nde kazısı yapılan Demir Çağı'na ait yerleşim merkezleri.

Araştırma Projeleri	Bölge	Demir Çağı Merkez Sayısı	Yayınlar
Kahramanmaraş Arkeolojiksel Yüzey Araştırmaları	Kahramanmaraş ve Çevresi	-	Carter, 1995:331-342; Carter, 1996:289-306; Carter, 1999:569-576
Kahramanmaraş Yüzey Araştırması	Pazarcık-Narlı ve Türkoğlu Ovası	-	Konyar, 2008:130-136; Konyar, 2009:138-142; Konyar, 2011:263-272; Konyar vd., 2012:35-50
Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ Arkeolojik Yüzey Araştırmaları	Adıyaman	5	Ezer vd., 2014:175-192; Ezer vd., 2016:1-20
Adıyaman Yüzey Araştırması	Adıyaman	-	Summers ve French, 1992:505-522; Summers, 1994:547-552
Adıyaman, Kahramanmara, Hatay, Kars İlleri Yüzey Araştırması	Adıyaman	-	Yükmen, 2000:293-300; Yükmen, 2001:151-156
Besni (Adıyaman) Yüzey Araştırması	Adıyaman/Besni	-	Zeyrek, 2008:79-86
Şanlıurfa-Harran Ovası Yüzey Araştırmaları	Şanlıurfa/Harran	21	Yardımcı, 1991:401-418; Yardımcı, 1992:461-478; Yardımcı, 1994:265-284; Yardımcı, 2000:101-114; Yardımcı, 2001:45-56; Yardımcı,

			2002:207-216; Coşkun, 2014:315-331
Şanlıurfa-Suruç Ovası Yüzey Araştırması	Şanlıurfa/Sur uç	40	Yardımcı, 2003:141-150; Yardımcı, 2004:179-188; Yardımcı, 2005:365-384; Yardımcı, 2006b:201-216; Yardımcı, 2007:511-524
Şanlıurfa MÖ. 1. Binyıl Merkezleri Yüzey Araştırması	Şanlıurfa	9	Kulaklıoğlu, 2000a:1-10; Kulaklıoğlu, 2001:57-66
Gaziantep Kilis Bölgesi Höyük Yüzey Araştırmaları: Oylum Höyük	Gaziantep- Kilis	1	Özgen, 1986:239-238
Gaziantep Yöresi Paleolitik Araştırmaları	Gaziantep	-	Dêroche, 1987:275-296; Dêroche, 1988:591-594
Fırat ve Dicle Bölgesi Arkeolojiksel Yüzey Araştırmaları	Karkamış ve Birecik Barajı	-	Algaze, 1990:391-404; Algaze ve Rosenberg, 1991:137-162; Algaze, 1992:425-446
Karkamış Arazisi'nde Arkeoloji	Jerablus Tahtani	4	Wilkinson vd., 2007:213-247
Karkamış Arazisi'nde Arkeoloji	Sacır Üçgeni	-	Peltenburg vd., 2012:209-221
Tabqa Baraj Gölü Yüzey Araştırması	Tabqa Baraj Alanı	-	Maurits van Loon, 1967:1
Balikh Vadisi Arkeolojiksel Yüzey	Balikh Vadisi	-	Wilkinson, 1994:14-16; Wilkinson,

Araştırması Projesi			1995:18-21; Wilkinson, 1996:272-31
------------------------	--	--	--

Tablo 2: Orta Fırat Bölgesi'nde bugüne kadar yürütülen yüzey araştırmalar.

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Bitlis ilinin Güroymak ilçesinde doğdum. 1992 yılında ailemle Mersin'e yerleştim. 2004 yılında İlkokul ve 2007 yılında liseden mezun oldum. 2009 yılında Gaziantep Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nü kazandım ve 2013 yılında buradan mezun oldum. 2014 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi'nde Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başladım. 2015 yılında yatay geçişle Gaziantep Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı'na geçtim. 2010-2012 yılları arasında 3 kazı sezonu boyunca Diyarbakır ilinin Bismil ilçesindeki Müslümantepe Kazıları'nda çalıştım. 2013, 2015 ve 2016 yıllarında 3 sezon kadar Gaziantep ilinin Oğuzeli ilçesindeki Yenicehöyük'te kurtarma kazılarında bulundum. 2017 yılında ise yine Diyarbakır ilinin Bismil ilçesindeki Müslümantepe Kazıları'nda görev aldım.

BACKGROUND

I was born in 1989 in the district of Güroymak in Bitlis province. I moved to Mersin with my family in 1992. I graduated from primary school in 2004 and lectured in 2007. I won the Archeology Department of Gaziantep University in 2009 and graduated from here in 2013. In 2014 I started the Master's Degree in Archeology Department at Mustafa Kemal University. Transition to Gaziantep University Archeology Department by horizontal transfer in 2015. I worked in Müslümantepe Excavations in Bismil district of Diyarbakır province during 3 excavation seasons between 2010-2012. I was in the rescue excavations in Yenicehöyük in Oguzeli district of Gaziantep province for 2013, 2015 and 2016 for 3 seasons. In 2017, I also took part in Müslümantepe Excavations in Bismil district of Diyarbakır province.